

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HİNT ALT KİTASI ÂLİMLERİNDEN AHMED ALİ
LAHORÎ, ŞEBBÎR AHMED OSMÂNÎ VE İSRAR
AHMED'İN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİR
ÇALIŞMALARINA KATKILARI**

FAIZAN UR REHMAN

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İHSAN KAHVECİ**

İSTANBUL, 2021

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HİNT ALT KITASI ÂLİMLERİNDEN AHMED ALİ
LAHORÎ, ŞEBBÎR AHMED OSMÂNÎ VE İSRAR
AHMED'İN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİR
ÇALIŞMALARINA KATKILARI**

FAIZAN UR REHMAN

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İHSAN KAHVECİ**

İSTANBUL, 2021

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Temel İslam Bilimleri alanında Yüksek Lisans alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Faizan UR REHMAN

İmza:

X X X X

ÖZ

HİNT ALT KITASI ÂLİMLERİNDEN AHMED ALİ LAHORÎ, ŞEBBÎR AHMED OSMÂNÎ VE İSRAR AHMED'İN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİR ÇALIŞMALARINA KATKILARI

Ur Rehman, Faizan

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Programı (%30 İngilizce)

Öğrenci Numarası: 194018020

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0001-9350-2066

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10407491

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İhsan Kahveci

Aralık 2021, 131 sayfa

Bu çalışma 19. ve 20. yüzyılda Hint alt kıtasında yaşamış Ahmed Ali Lahorî, Şebbîr Ahmed Osmânî ve İsrar Ahmed adlı üç müfessiri konu edinmektedir. Mukayeseli bir yöntemle gerçekleştirilen bu çalışmada ilkin İslam'ın Hint alt kıtasına girişi, İslam medeniyetinin gelişmesi ve tefsir faaliyetleri hakkında ana hatlarıyla bilgiler verilmekte, ardından, mezkûr âlimlerin aldıkları eğitim, yetiştikleri ilmi çevre, Hindistan'da yaşayan Müslümanların bağımsızlık mücadelesi, hukuklarının korunması ve karşılaştıkları çok yönlü problemlerin çözümü çerçevesinde verdikleri siyasi mücadeleler üzerinde durulmaktadır. Bilahare her üç âlimin Urduca eserlerini telif ederken takip ettikleri metodoloji mukayeseli bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Mukayese her üç âlimin eserlerinde Fatiha ve Saff surelerine yaptıkları tefsirler örneği üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Netice itibarıyla Şebbîr Ahmed Osmânî tefsirinde kelam, fıkıh, tarih, coğrafya, kıraat, dilbilimleri, astronomi, tıp ve fen gibi ilim dallarından yararlanırken, Kur'an mesajını halka indirmeyi amaçlayan Ahmed Ali Lahorî, daha muhtasar tefsir yazmayı tercih etmiştir. İsrar Ahmed'in tefsiri ise, bilgi açısından diğer iki tefsirden çok daha kapsamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Ali Lahorî, Hint alt kıtası, İsrar Ahmed, Şebbîr Ahmed Osmânî, Tefsir.

ABSTRACT

FROM THE SCHOLARS OF INDIAN SUBCONTINENT AHMED ALI LAHORI, SHABBIR AHMAD UTHMANI AND ISRAR AHMAD'S LIVES, WORKS AND THEIR CONTRIBUTION TO TAFSIR WORKS

Ur Rehman, Faizan

MA in Islamic Studies (in %30 English)

Student ID: 194018020

Open Researcher and Contributor ID (ORCID): 0000-0001-9350-2066

National Thesis Center Reference Number: 10407491

Thesis Supervisor: Assist. Prof. İhsan Kahveci

December 2021, 131 Pages

This study treats with the three exegetes who lived in the 19th and the 20th century in Indian Subcontinent named as Ahmad Ali Lahori, Shabbir Ahmad Uthmani and Israr Ahmad. This work, which eventuates with the comparative method, firstly gives brief information about the arrival of Islam into the Indian subcontinent, the Islamic civilization that emerged there, and the tafsir works. After that, it lays stress upon the education of mentioned scholars, the scholarly society they grew up in, the struggle of Indian Muslims for the independence, the political contention they gave for the protection of their legal rights and for the solution of different problems. At last, this thesis tries to execute the methodologies of three scholars comparatively, which they used while writing their respective Urdu tafsirs. The comparison is done within the commentaries of these scholars regarding surah al-Fatiha and surah al-Saff. In conclusion, this work determines that Shabbir Ahmad Uthmani makes use of the departments of kalam, fiqh, history, linguistics, astronomy, medical and science in his tafsir whereas Ahmad Ali Lahori, who aims to bring down the Quranic message to the local community level, preferred to write brief tafsir. As for Israr Ahmed's tafsir, knowledgewise it is much more extensive than other two tafsirs.

Keywords: Ahmed Ali Lahori, Indian Subcontinent, Israr Ahmed, Shabbir Ahmad Uthmani, Tafsir.

TEŞEKKÜR

Bu araştırma için beni ynlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrbesi ile aşmamda yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İhsan Kahveci'ye ve tezin hazırlanış safhasında önemli yönlendirme ve tavsiyeleriyle desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa zel ve Dr. Öğr. Üyesi Yaşar olak'a teőekkürlerimi sunarım. Özellikle bu çalışmayı yaparken eserlerinden çok istifade ettiğim ve Türkiye'de Hint alt kıtası ile ilgili yaptığı çalışmalarla ne çıkan Prof. Dr. Abdulhamit Birışık hocaya teşekkür ederim. Son olarak tezin her aşamasında beni yalnız bırakmayan aileme sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım ve tüm ilim talebelerinin muvaffakiyeti için Allah'a dua ederim.

Faizan UR REHMAN

skdar, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
BÖLÜM I GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Önemi ve Amacı.....	1
1.3. Tezin Yöntemi.....	2
1.4. Tezin Kapsamı.....	2
1.5. Tezin Kaynakları ve Literatür	3
BÖLÜM II HİNT ALT KITASININ TARİHİ SÜRECİNDE İSLAM VE TEFSİR HAREKETLERİ	5
2.1. Hint Alt Kıtasına İslam'ın Girişi	5
2.2. Hint Alt Kıtasında İslam Medeniyeti	10
2.3. Tefsirlerin Yazıldığı Dönemin Sosyokültürel Durumu.....	13
2.4. Hint Alt Kıtasında Tefsir Hareketinin Başlangıcı	15
2.5. Hint Alt Kıtasında Tefsir Faaliyetleri.....	16
2.6. Hint Alt Kıtasında Tefsir Medreseleri.....	18
BÖLÜM III MÜFESSİRLER	23
3.1. Ahmed Ali Lahorî (1877-1962)	23
3.1.1. Hayatı	23
3.1.2. Eserleri.....	32
3.2. Şebbîr Ahmed Osmânî (1887-1949)	40
3.2.1. Hayatı	40
3.2.2. Eserleri.....	49

3.2.2.1. Kitapları.....	50
3.2.2.2. Risâle ve Makaleleri.....	52
3.3. İsrar Ahmed (1932-2010).....	60
3.3.1. Hayatı	60
3.3.2. Eserleri.....	72
BÖLÜM IV TEFSİRLER ARASI MUKAYESE.....	79
4.1. Fatıha Suresi'nin Tefsiri.....	81
4.1.1. Kur'ân-ı Azîz.....	81
4.1.2. Tefsîr-i Osmânî.....	84
4.1.3. Beyânü'l-Kur'ân.....	86
4.1.4. Mukayese.....	94
4.2. Saff Suresinin Tefsiri.....	95
4.2.1. Kur'ân-ı Azîz.....	95
4.2.2. Tefsîr-i Osmânî.....	100
4.2.3. Beyânü'l-Kur'ân.....	106
4.2.4. Mukayese.....	120
BÖLÜM V SONUÇ.....	123
REFERANSLAR.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	130

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.s. Aleyhisselâm
b. Bin, İbn
bk. Bakınız
bs. Baskı
c. Cilt
c.c. Celle Celâlühü
DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. Hicrî
haz. Hazırlayan
Hz. Hazreti
m. Miladi
ö. Ölümü
r.a. Radiyallahu anh
v.b. Ve benzeri
v.s. Ve sair

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Bu çalışmada ilk olarak, Hint alt kıtasına İslam'ın girişinden, oradaki İslam medeniyetinin etkisinden ve tefsirlerin yazıldığı dönemin bölgedeki sosyo-kültürel durumundan ve tefsir faaliyetlerinden bahsedilecektir. Ondan sonra, 19. ve 20. yüzyılda Hint alt kıtasında yaşamış Ahmed Ali Lahorî, Şebbîr Ahmed Osmânî ve İsrar Ahmed adlı müfessirlerin hayatları, faaliyetleri ve eserleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu tezde, söz konusu dönemdeki ilmi ve siyasi faaliyetlere âlimlerin eserleri ışığında temas edilecek ve özellikle tefsir eserleri geniş bir şekilde ele alınacaktır. Yine çalışmamızda ve yukarıdaki müfessirlerin kaleme aldıkları tefsirler ve Fatıha ve Saff sureleri özelinde mukayese edilecektir.

1.2. Tezin Önemi ve Amacı

Hicri birinci asırda Arap-Hind ticarî faaliyetleri sonucunda İslam Hint alt kıtasına ulaşmıştır. Zamanla bölgede çok yaygın olan ve günümüzde Pakistan'ın ana dili olan Urduca'da tefsir çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde Pakistan ve Hindistan gibi toplam nüfusu bir buçuk milyarı aşan geniş bir coğrafyada Urdu dili birçok kişi tarafından konuşulmakta, yazılmakta veya en azından anlaşılmaktadır. Hicri 10. yüzyıldan itibaren Urdu dilinde başlayan Kur'ân meali ve tefsirine yönelik faaliyetler günümüzde çok geniş bir tefsir literatürü oluşmasını sağlamıştır.

Türkiye'de yapılan akademik çalışmalara bakıldığında büyük bir kitle tarafından konuşulan ve üzerinde ciddi araştırmalar yapılan Urdu dilinde tefsir sahasında çok az sayıda çalışma yapıldığı görülür. Özellikle bu tezde ele alınan 19. ve 20. yüzyıldaki tefsir faaliyetleri ve İngiltere sömürgeciliği esnasında Müslümanların sesi olan Ahmed Ali Lahorî, Şebbîr Ahmed Osmânî ve İsrar Ahmed adlı müfessirler üzerinde yapılan

akademik çalışmalarının sayısı hiç yeterli değildir. Bu sebeple, söz konusu dönemin tefsir faaliyetlerini ve müfessirlerini ele alan bir çalışma yapmak istedik.

Bu çalışmada incelenecek âlimler, sadece müfessir kimliği ile değil mutasavvıf, fakih ve muhaddis kimlikleri ile de zaman zaman öne çıkmışlardır. İnsanların hayata ilişkin sorularına cevap verdikleri ve toplumun sorunlarını çözmek için risaleler ve eserler yazdıkları için müfessirlerin yazdığı eserler, o coğrafyadaki Müslümanların dini yaşam ve anlayışlarını anlamak için de son derece önemlidir.

1.3. Tezin Yöntemi

Tezin ilk bölümlerinde ele aldığımız Hint alt kıtasında İslam'ın yayılışı ve İslam medeniyetinin buradaki gelişim süreciyle ilgili daha önce yapılmış Türkçe, Arapça, Urduca ve İngilizce ikinci dereceden çalışmalara dayanırken, tezin esas konusunu teşkil eden üç müfessirin tefsir metodolojisi müelliflerin ürettikleri metin analizlerine dayandırılmıştır. İslami ilimlerin pek çok alanında eserler vermiş, entelektüel çabalarının yanısıra yaşadıkları dönemin sosyal ve siyasal ikliminde activist kimlikleriyle de öne çıkmış bu ilim adamlarının tefsir alanına yaptıkları katkıları anlamının metodolojik anlamda bazı zorluklar taşıyacağı aşikârdır. Bu zorluğun üstesinden gelebilmek için tarihsel bir perspektiften hareketle karşılaştırmalı metin analiz yöntemine başvurduk. Seçilen müfessirlerin hayatlarını, eserlerini ve faaliyetlerini anlatan Urduca, İngilizce ve Arapça çalışmaları tek tek inceleyerek her müfessirin genel profilini ve içinde doğdukları ve yetiştikleri ilmî çevreyi belirginleştirmeye çalıştık. Bununla çevre faktörünün tefsire olan etkisini göstermek amaçlanmıştır. Tezimize konu ettiğimiz ilim adamlarının tefsir ilmine katkılarını ortaya koymaya çalışırken herbirinin eserini orijinal dilinden okumaya ve istifade etmeye özen gösterdik.

1.4. Tezin Kapsamı

Tez giriş bölümüyle beraber toplam dört bölümden oluşmaktadır. “Hint Alt Kıtasının Tarihi Sürecinde İslam ve Tefsir Hareketleri” adlı bölümde genel olarak Hint alt kıtasındaki İslâmî faaliyetlerin tarihten bugüne kadarki serüveni ele alınmıştır. Söz konusu bölgeye İslam'ın girişi, İslam'ın oradaki insanları nasıl etkilediği, İslam'ın bu bölgeye girişinin akabinde orada oluşan İslam merkezlerinin yeri ve önemi

açıklanmıştır. Daha sonraki bölümde Ahmed Ali Lahorî, Şebbîr Ahmed Osmânî ve İsrar Ahmed adlı müfessirlerin hayatlarından, eserlerinden, ilmî derinliklerinden, farklı alanlardaki görüşlerinden ve tefsir eserlerinin özelliklerinden bahsedilmiştir. Son bölümde ise ele alınan müfessirlere ait tefsirlerin ana özellikleri ile Fatiha ve Saff sureleri çerçevesinde bu tefsirlerin mukayesesi yapılmıştır.

1.5. Tezin Kaynakları ve Literatür

Tezin hazırlanışında farklı kaynaklardan istifade edilmiştir. Seçilen müfessirlerin hayatları ve eserlerini ele alan çalışmalar kısıtlı olduğu, diğer taraftan bu eserlere doğrudan ulaşılabilirdiği için çoğunlukla birincil kaynaklardan istifade edilmiştir.

Ahmed Ali Lahorî'nin *Kur'ân-i Azîz'i, Haq Parast Ulamâ Ki Modûdiat Se Nârâzgi Ke Asbâb'i, Meclis-i Zikr'i, Resâil-i Encümen-i Hüddâmüddîn'i*, Abdülhamid Han'ın *Merd-i Mümin'i*, Hâkim Ali'nin *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât'i*, Muhammad Osman Gani'nin *Melfûzât-ı Ahmed Ali'si ve Abdulkayyûm Hakkânî, Ahmed Ali Lahorî Ke Resâil'i*, Ahmet Ali Lahorî hakkında verilen bilgiler için kullanılan birincil kaynaklardır. Bu kaynaklar arasında *Merd-i Mümin* ve *Molana Ahmed Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât* adlı çalışmalar, birer biyografik eserler olup, Ahmed Ali Lahorî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgiler içermektedir.

Şebbîr Ahmed Osmânî'nin *Hutûbât-ı Osmânî'si ve Tefsîr-i Osmânî'si*, Abdulkayyûm Hakkânî'nin *Tezkireh-ı Sevânih-i Allâme Şebbîr Ahmed Osmânî'si*, Muhammed Envâru'l-Hasan Enver Kâsemî'nin *Kemâlât-ı Osmânî'si*, Envâru'l-Hasan Şerkotî'nin *Hayât-ı Osmânî'si* ve Muhammed Ekber Şah Buhârî'nin *Bis Ulemâ-ı Hak* adlı eseri Şebbîr Ahmed Osmânî hakkında verilen bilgiler için kullanılan birincil kaynaklardır. Zikredilen bu kaynaklar, Şebbîr Ahmed Osmânî'nin faaliyetleri ve eserleri hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

Tezde Osmânî hakkında hazırlanmış olan çağdaş kaynaklardan da istifade edilmiştir. Kullanılan kaynaklar arasında MD. Fazlur Rahman Laskar'ın, "*Life and Works of Shabbir Ahmed Uthmani*" adlı doktora tezi, Seyyid Abdülmâcid el-Gorî'nin, "*el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhû fi'l hadisi'n-Nebevî*" adlı

makalesi ve Erdinç Ahatlı'nın, “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethü'l-Mülhim bi-Şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim” Adlı Eseri” başlıklı makale yer almaktadır.

İsrar Ahmed'in *Beyânü'l-Kur'ân*, *Tehrik-i Cemaât-i İslâmî*, *Dâvet-i Rucû'-i ila'l-Kur'ân*, *Mutâla'a-i Kur'ân-i Kerîm Kâ Muntahab-i Nisâb*, *Hakikat-i İman*, *Ehd-i Hazir Me İslâmî Riyâsat Or Ma'îşat Ke Çand Bunyâdî Mesâil*, *Kurb-i İlâhî Ke Do Merâtib*, *Musalman Ummato Ka Mâzî*, *Hal or Mustakbal*, *İslam Me Orat Ka Makâm'ı*, *Hutûbât-ı Hilâfet'i*, *The Genesis of Tanzeem-e-Islami* ve İsrar Ahmed, Yusuf Selîm Çiştî ve Seyyid Nezir Niyazi'nin *Allâme İkbâl Or Ham* adlı eserler, İsrar Ahmed ile ilgili verilen bilgiler için istifade edilen birincil kaynaklardır.

İsrar Ahmed ve faaliyetleri hakkında bilgi veren çağdaş kaynaklara gelecek olursak bunların başında Shakeel Ahmad'in, “Tanzim-i İslami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010” adlı doktora tezi ve Shagufta Ahmad'in, “Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities” adlı yüksek lisans tezi gelmektedir.

Zikredilen kaynaklar dışında, Hint alt kıtasının tarihi sürecinde İslam'ın yeri ve önemini anlatan bölümde kullanılan kaynaklar arasında Ebü'l-Hasen el-Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Buldân'ı* ve İzzeddin İbnü'l Esîr'in *el-Kâmil'i* birincil kaynaklardır. Mesud en-Nedvî'nin *Târîhu'd-da've'l-İslâmiyye fi'l-Hind'i*, Abdülmün'im en-Nemr'in *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind'i* ve Yusuf Ahmad Gulûm Sind'in “*Medârisü't-tefsîr fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye fi'l-fetre (1866-2007)*” adlı doktora tezi ikincil kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde ve tezin genelinde, Hint alt kıtası bölgesinin ve oradaki tefsir hareketlerinin tarihini anlatan Abdulhamit Birışık'ın *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* adlı eserinden istifade edilmiştir. Tezde geçen ayetlerin mealleri Diyanet İşleri Başkanlığının resmi internet sitesinde bulunan *Kur'an Yolu* adlı tefsirin meal kısmından alınmıştır. Dipnotlar ve kaynakça Chicago sistemine göre verilmiştir.

BÖLÜM II

HİNT ALT KITASININ TARİHİ SÜRECİNDE İSLAM VE TEFSİR HAREKETLERİ

2.1. Hint Alt Kıtasına İslam'ın Girişi

Hint alt kıtası olarak adlandırılan geniş coğrafya 1947 yılında Hindistan ve Pakistan olarak iki ayrı devlete bölünmüş, Doğu Pakistan olarak adlandırılan bölge ise 1971 yılında Bangladeş adıyla müstakil bir devlet statüsü kazanmıştır. Bugün Pakistan ve Bangladeş birer İslam ülkesi iken Hindistan, büyük kısmını Hindu nüfusunun oluşturduğu bir ülkedir. Buradaki Müslümanlar ise yaklaşık iki yüz milyon nüfuslarıyla azınlık durumundadırlar.¹ Pakistan ve Bangladeş olarak bilinen devletlerin bağımsızlıktan önceki tarihi, Hindistan ile ortaktır ve kaynaklarda Hindistan adı altında kaydedilmektedir. Bu sebeple, söz konusu bölgenin tarihi süreci, Hindistan adı altında anlatılacaktır.

Hint alt kıtası bölgesine İslam'ın ulaşmasını sağlayan faktörlerden bir tanesi Hint-Arap ilişkileridir. Arapların ve Hintlilerin ilişkileri çok eskilere dayanmaktadır. Ayrıca, Hindistan'ın Sind bölgesi ile Arap yarım adasının güney tarafındaki kıyıları birbirine çok yakındır. Bu sebepten dolayı aralarında ticaret ilişkilerinin olmaması mümkün değildir. Peygamberler tarihinden bahseden bazı kitaplara göre, Hz. Âdem cennetten çıkarıldığında Hindistan'ın güneyindeki Lanka adasına, Hz. Havva ise Arap yarımadasına gönderilmiştir. Hz. Peygamberin “Bana Hindistan tarafından rabbani güzel bir koku geliyor” hadisi şerifi zayıf olarak nitelendirilmişse de Hz. Peygamberin yanında olanların veya bu hadisin râvîlerinin Hindistan'dan haberdar olduğunu göstermektedir.²

¹ Abdülhamit Birişik, “Hint-alt kıtasında İslam araştırmalarının dünü bugünü: Kurumlar, ilmi faaliyetler, şahıslar, eserler”, *Dîvân İlmi Araştırmalar*, 17/2 (2004), 1-2.

² Muhammed İkram, *Âb-i Kevser*, 8. bs. (Lahor: Sakâfat-i İslâmiyye, 1964), 19.

Çok eskilere dayanan Hint-Arap ilişkileri, sadece bu iki bölgeyi değil tüm dünya tarihini etkilemiştir. Avrupalıların ve Mısırlıların her zaman Hindistan’da üretilen ürünlere ihtiyacı vardı. Arap tüccarlar bu malları gemiler vasıtasıyla Hindistan’dan Yemen’e ve oradan karayoluyla Şam’a götürürlerdi. Bu mallar Şam’dan sonra Avrupa’ya ulaşırdı. Araplar Müslüman olduktan sonra da bu ilişkiler devam etmiştir ve Müslümanlar aynı şekilde ticaretlerini yapmaya devam etmişlerdir. Kısa bir süre sonra iki bölge arasında ticari ilişkilerin yanında siyasi ilişkiler de başlamıştır.³

Tarih kaynaklarında Arap Müslümanların Hintlerle karşılaştıkları ilk dönemin Hz. Ömer’in hilafet dönemine (h.634-644) denk geldiği belirtilmektedir. O dönemdeki karşılaşma dostluğa değil muhalefete dayalıydı. Meşhur tarihçi Taberî’nin (ö.310/923) kitabında kaydettiğine göre, Hz. Ömer döneminde Hakem b. Amr (ö.50/670) İslam ordusuyla Mekran’a giderken İran ordusunun saldırısına uğramıştır. İranlılar önceden yardım için o dönemin Sind⁴ prensinden ordu göndermesini talep etmişti. Onlar da İranlılarla birlikte hareket etmelerine rağmen savaşı kaybetmişlerdir. Aynı dönemde Bahreyn valisi Osman b. Ebü’l Âs es-Sekafî (ö.51/671) Hz. Ömer’den izin almaksızın Uman tarafındaki Hindistan kıyasına bir ordu göndermiştir. Ordu, bugün Hindistan’da bulunan Mumbai şehrindeki Tana bölgesine kadar ulaştıktan sonra savaşmadan geri dönmüştür. Ancak deniz savaşlarına ve altından kalkınmayacak kadar zor savaşlara karşı olan Hz. Ömer, daha sonra Bahreyn valisine bu tarz hamlelerden kaçınması gerektiğini bildiren bir mektup göndermiştir.⁵ Bölgenin özel şartları sebebiyle Hz. Ömer ve Hz. Osman Hindistan’a ordu gönderilmesine her zaman karşı olmuşlardır. Buna rağmen Mekran’daki Müslümanlar ve Sind Prensi arasında Sind sınırında sık sık çatışmalar meydana gelmiştir.⁶

Hz. Ali’nin (ö.40/661) hilafeti döneminde hicri 38. yılın sonları ve 39. yılın başlarında Hâris b. Mürre (ö. 42/662) gönüllü olarak ve Hz. Ali’nin izniyle Sind bölgesine yönelmiş ve orada yaptıkları savaşı kazanmıştır. Daha sonra Hâris ve yanındakilerin büyük bir kısmı Kikan bölgesinde öldürülmüştür. Hz. Muâviye (ö.60/680) döneminde

---

³ İkrâm, *Âb-i Kevser*, 20.

⁴ Bugünkü Pakistan’ın dört eyaletlerinden biri. Eyalet, ülkenin en büyük kenti Karaçi ve Haydarâbâd’ı da içinde barındırmaktadır.

⁵ İkrâm, *Âb-i Kevser*, 20-21.

⁶ İkrâm, *Âb-i Kevser*, 20-21.

Mühelleb b. Ebû Sufre (ö. 82/702) bugün Pakistan sınırlarının içerisinde bulunan Multan şehri ile Afganistan'daki Kâbil şehri arasında yer alan Benne ve Ahvaz bölgelerine gitmiş, bölgedeki çeşitli savaflara katılmıştır. Ondan sonra, Abdullah b. Süvar el-Abdî, Sinan b. Seleme, Râşid b. Amr ve Abbâd b. Ziyad gibi birçok komutan fetih amacıyla Hint alt kıtasına gitmiş ve bu bölgeyi fethetmişlerdir.⁷

Sonuç olarak, Hz. Ali zamanında sınır bölgelerinin ele geçirilmesiyle sınırlı kalan fetih hareketleri, Muâviye'nin (r.a.) 41/661 yılında idareyi ele geçirilmesinden sonra hız kazanmıştır. Bu dönemde Müslümanlar, Multan ile Kâbil arasında kalan bölgeleri fethetmişlerdir. Asıl kalıcı fetih hareketi Velid b. Abdülmelik (ö.96/715) döneminde (h.86-96) genç komutan Muhammad b. Kâsım es-Sekafi (ö.98/717) tarafından yapılmıştır.⁸

Muhammed b. Kâsım'ın babası Kâsım b. Muhammed, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'nin (ö.95/714) Basra valisi ve akrabası idi. Muhammed, henüz çok gençken Sind'in fethine memur edilmişti. Muhammed'in emrine 60 milyon dirhem ve 6000 kişilik bir ordu veren Haccâc, Şîraz'da karargâh kurup diğer birliklerin orduya katılabilmeleri için beklemesini söylemiştir. Muhammed, takviye birliklerini gemilerle Deybül'e gönderip arkasından orduyla Mekrân'a doğru yola çıkmıştır. Mekrân'a varmasının (92/711) ardından Kannezbûr ve Ermâil'i fethetmiş; daha sonra da Deybül'e gidip şehri kuşatmıştır. Üç ay süren kuşatmanın sonunda şehir düşmüştür.⁹

Muhammed, Deybül'ün fethinden sonra orada bir cami yaptırmış ve ordusundan 4000 kişiyi orada bırakıp Sind'teki diğer şehirlerin yolunu tutmuştur. Ondan sonra Nîrûn, Sivîstan (Sedûsân) ve Bağrûr bölgelerini savaş yapmadan fethetmiştir. Sivîstan geri alındıysa da Muhammed'in Dâhir'le yaptığı bir savaşta raca hayatını kaybetmiştir (93/712). Savaştan sonra Rûr (Arûr), Brahmanâbâd ve Multan fethedilerek çok sayıda esir ve bol miktarda ganimetle birlikte Sind topraklarının

⁷ Ebû'l-Hasen el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, (Beyrût: Dârü'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1978), 421-422.

⁸ Abdulhamit Birişik, *Hind Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 3. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 21.

⁹ İqtidar Husain Siddiqui, "Muhammad b. Kasım es-Sekafi", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 30:548-549.

tamamına sahip olmuştur. Böylece (92-96/711-715) yılları arasında gerçekleştirilen fetihlerle bugün Pakistan'ın bir eyaleti olan Belûcistan'dan Hindistan'daki Kathiavar'a kadar bütün İndus vadisi İslâm hâkimiyetine girmiştir.¹⁰

İslam, Hindistan'a hicri birinci asırda Arap mücahitler yoluyla ulaşmışsa da onlar ülkenin derinliklerine inmeyip Sind ve etraftaki bölgelerle yetinmişlerdi. Aynı şekilde Hindistan'ın İslam'la tanışmasından önce batı kıyısından geçen ve ticaret yapan Arap denizciler de Hindistan'ın merkezi bölgelerine gitmemişlerdi. Araplar sadece Hindistan'ın Malabar şehri ve etrafında bulunmuşlardır. Gazneli Mahmûd (ö.421/1030) ve nesli bu bölgeye ulaşana kadar söz konusu durum devam etmiştir. Mahmûd el-Gaznevî, Hindistan fatihleri arasında kuzeybatı tarafındaki dağ yolundan Hindistan'a giren ilk kişi olmuştur.¹¹

Mahmûd, Şevval 390/1000 tarihinde ilk Hint seferine çıkmıştır. Kâbil'in doğusundaki Lamgan bölgesinde Hintliler'in elinde bulunan birkaç kaleyi ele geçirdikten sonra Gazne'ye dönmüştür.¹² Başka bir rivayete göre ise Mahmûd, ilk kez 392/1001 senesinde kral Caypal'ın ordusuyla karşı karşıya geldiğinde Hindistan'ın fethi için savaşımaya başlamıştı.¹³

Hindistan'a yönelmesinin sebebi, o sırada Horasan Kralıyla yaptığı savaşta şehit düşen Müslümanların intikamlarını alma isteği idi. Horasan savaşında galip geldikten sonra Hindistan'a yönelmek istemiş ve Burşavr şehrine varmıştır. Orada Hindistan kralı Caypal, büyük bir orduyla onlara karşı saldırıya geçtiğinde Mahmûd, ordusundan on beş bin kişi seçip savaşımaya karar vermiştir.¹⁴ Karşı taraf ise on iki bin atlı, otuz bin yaya ve üç yüz filli askere sahip idi. Bu kocaman bir orduya karşı savaşmasına rağmen Mahmûd galip gelip, kral Caypal'ı oğulları ve akrabalarıyla beraber toplam on beş kişiyi esir almıştır. Bununla beraber büyük ganimetler de elde etmiştir. Daha sonra

¹⁰ Siddiqui, "Muhammad b. Kasım es-Sekafi", 548-549.

¹¹ Mesud en-Nedvî, *Târîhu 'd-da'va 'l-İslâmiyye fi 'l-Hind*, (ed-Dârü'l-Arabiyye), 3-6.

¹² Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 27:362-365.

¹³ Abdülmün'im en-Nemir, *Târîhu 'l-İslâm fi 'l-Hind*, 1. bs. (Beyrût: el-Müessesetü'l-Câmi'iyye li'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzi', 1981), 115.

¹⁴ İzzüddin İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, tahk. Muhammad Yusuf Dakkâk, (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l- İlmiyye, 1987), 8/ 20.

bugün Pakistan sınırları içerisinde bulunan Peşaver şehrini de Mahmûd fethetmiştir. Daha sonra Behanda ya da Vayhand adıyla bilinen şehri de fethedene kadar abluka altına almıştır. Zikredilen mühim başarılarını elde ettikten sonra Hindistan'dan ayrılmıştır.¹⁵

Mahmûd, (390-421/1000-1030) yılları arasında Hindistan'a 27 sefer yapmıştır. Gerçekleştirdiği bu seferler ile Multan, Kalincar ve Keşmir bölgelerini, önemli ticaret merkezlerinden Narayyanpur'u, stratejik konuma sahip çok sayıda kaleyi ve Hindu mabetlerinin yoğun olarak bulunduğu Delhi'nin kuzeyindeki Thaneşar'ı hâkimiyeti altına almıştır.¹⁶

Mahmûd, yeni hâkim olduğu bölgelere İslâmiyet'i tebliğ etmek için mescitler yaptırmış ve İslâm esaslarını öğretmek için âlimler göndermiştir. Onun Hindistan seferlerinin bir amacı da Sünniliği korumak ve güçlendirmektir. Bugün Pakistan sınırları içerisinde bulunan Multan'ın idaresi Karmatî Ebü'l-Fütûh Dâvûd'un elinde bulunduğu sırada Dâvud, bâtinî düşüncelerini orada yaymaya çalışıyordu. Bu da Mahmûd'un oraya bir sefer düzenlemesine sebep olmuştur. Bu seferin sonucunda Mahmûd, Multan'ı fethederek oradaki Karmatîler'i cezalandırmıştır. Onun bu çabaların sonucu olarak Hint ülkesinde yüzyıllarca sürecek Türk-İslâm hâkimiyetinin temelleri atılmış, onun hâkimiyeti altındaki bölgelerde İslâm dini yayılmıştır.¹⁷ Mahmûd, Hindistan alt kıtasında İslâm'ın hükmünü tesis etmeyi başardıktan sekiz buçuk asır sonrasına kadar orada İslâm hâkimiyeti devam etmiştir. Bu hâkimiyet en son 1857 yılında İngilizler tarafından sona erdirilmiştir.¹⁸

Hindistan'daki İslâmî dönem, Gazneliler (963-1186) ile başlamıştır. Gazneliler'den sonra bölgede farklı dönemlerde Gurlular (1000-1215), Delhi Sultanlığı (1206-1526), Memlûk Sultanları (1206-1290) ve diğer birçok İslam devletleri hâkimiyet

---

¹⁵ en-Nemir, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, 115-116.

¹⁶ Cemil Kutlutürk, *Hint Düşüncesinde İslam Algısı*, 1. bs., (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 39-40.

¹⁷ Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", 362-365.

¹⁸ en-Nemir, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, 113.

kurmuşlardır.¹⁹ Bölgede İslam devleti olarak hâkimiyet kuran son devlet Bâbürlüler'dir (1526-1857).

2.2. Hint Alt Kıtasında İslam Medeniyeti

Bu başlık altında, İslam'dan önce Hint alt kıtasındaki sıkıntılı durumlardan ve İslam'ın bölgedeki etkisinden bahsedilecektir. Bununla beraber her iki kültürün birbirini nasıl etkilediği ve bu etkinin nasıl gerçekleştiği ele alınacaktır.

Hint alt kıtasında tarih boyunca zaman zaman farklı dinlere mensup olan gruplar yaşamışlardır. Bu yüzden bu bölge pek çok dini geleneğe ev sahipliği yapmıştır. Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm gibi bazı özellikleri bakımından birbirine yakın olan dinler bu muhitte ortaya çıkmıştır. Ayrıca zikrettiğimiz dinlere uzak ve kültürlerine yabancı olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dini gelenekler de bu bölgede varlık göstermişlerdir. Farklı din mensuplarının bu bölgede beraber yaşadıkları dönemlerde yaşanan askeri, ticari ve sosyal ilişkiler, Hinduların o dini grupların inancına, kültürüne ve öğretisine vakıf olmalarını sağlamıştır.²⁰ Bu durum da zamanla Hinduların o gruplardan etkilenmesine sebep olmuştur.

İslam, Hint alt kıtasına Araplar vasıtasıyla ulaşmıştır. Şüphesiz Araplar fethettikleri bölgelere dinleriyle beraber, dillerini, örf ve adetlerini de götürmüşlerdi. Onlar, Hindistan'a İslam'ı götördükleri ilk dönemde sadece Batısındaki Sind bölgesine kadar gidebilmişlerdi. Ancak onların Hindistanlıları dil hususunda etkiledikleri anlaşılmaktadır. Şöyle ki, günümüzde Sind bölgesinde konuşulan Sindice hala Arap alfabesiyle yazılmaktadır ve birçok Arapça kelime ihtiva etmektedir. Ayrıca günümüzde o bölgede yaşayan nüfusun büyük bir kısmı Müslümandır.²¹

Gerek Hindistan'da ve gerekse Müslümanların fethettikleri diğer yerlerde İslam din, otorite ve medeniyet olup herkesin hayatına girmiştir. İslam'ın doğasında her zaman olgun bir medeniyet inşa etmek vardır. İslam'ın Tevhit ve birlik anlayışı, farklı köken

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Hindistan", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 18:75-81.

²⁰ Kutlutürk, *Hint Düşüncesinde İslam Algısı*, 79.

²¹ en-Nemir, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, 397.

ve ırklardan olan insanların düşünceleri arasında uyum sağlamasına yardımcı olmuştur.²² Müslümanlar gittikleri her yerde medeniyetin banileri olmuşlardır. Müslümanlar üst düzeye ulaşmış medeniyetleriyle Hindistan'a girdiklerinde, oranın kültürünü ve medeniyetini de ihmal etmeyip onunla meşgul olmuşlardır. Müslüman ilim adamları her asırda bu medeniyetten istifade etmeye devam edip onların kitaplarını tercüme etmişlerdir.²³

İslam'ın Hindistan'a ulaşmasından önce orada kargaşa hâkimdi. Büyük İskender'den sonra o bölgeye farklı aile grupları hâkim olmuştu. Onlar orada Budizm'i yaymaya çalışmışlardır. Dışarıdan bu bölgeye yaşamak için gelen farklı gruplarla oradaki aileler, sürekli sıkıntılar yaşamış ve bu durum karmaşa ve düzensizliğe sebep olmuştur. Keşmir'den Bangladeş'e kadar prensler birbirleriyle çatışmışlardır. Halk arasında fakirlik her geçen gün artmış, zenginler iktidarda kalıp zulümlerine devam etmişlerdir. Ayrıca, sürekli kıtlık dönemleri yaşanıyordu. İnsanlar kast sisteminin içerisinde zulüm içinde hayatlarını sürdürüyor, üst tabakadakiler alt tabakadakileri eziyorlardı.²⁴

Çağdaş Hindu tarihçi İşvari Prasad, İslam'ın Hint alt kıtasının gelişmesinde çok büyük rol oynadığını itiraf etmektedir. Herkes tarafından bilindiği üzere toplum, herkesin bir kanuna tabi olduğunda oluşan bir gruptur. Müslümanlar, Hindistan'da farklı imparatorlukların devamlı birbirleriyle çatıştıkları zamanda Hindistan'ı bir devlet altında birleştirmeyi başarmış, daha sonra büyük reformlara imza atmışlardır. O dönemde yaşamış Müslümanların geride bıraktıkları müthiş sanat eserleri, devasa ilmî ve edebî müktesebat, bu durumu teyit etmektedir.²⁵

İslam'ın Hindistan'da yerleşmiş olması, oranın kadim kültürüne dayanan siyasi ve dini hayatını olumlu istikamette değiştirmiştir. İslam orada hüküm süren feodaliteye dayalı yetkileri, yönetim konseylerini, meclisleri ve kabile hâkimiyetini yıkıp onun yerine insanlara dengeli bir hayat tarzı sunmuştur. Tarih boyunca Müslümanların fethettikleri yerlerde iki yönetim tarzı olmuştur. Birinci tarzın örneği Mısır'dır. Mısır'da

---

²² Ahmed Mahmud es-Sâdâtî, *Târîhu'l-Muslimîn fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve hazârâtihim*, (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1957), Giriş.

²³ es-Sâdâtî, *Târîhu'l-Muslimîn fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve hazârâtihim*, Giriş.

²⁴ Mahmûd Şâkir, *Mevâtînu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye fi Âsya*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1972), 10-11.

²⁵ es-Sâdâtî, *Târîhu'l-Muslimîn*, Giriş.

Müslümanlar tamamen kendi medeniyetlerini kurup ona göre yaşamışlardır. İkinci tarzın örnekleri olan İran ve Hindistan’da ise, kendi medeniyetlerini oradaki mevcut medeniyet ile harmanlayıp devam ettirmişlerdi. Gustave Le Bon’un kitabında belirttiği gibi, İslam ve Hint uygarlığı süt ve şekerin karıştığı gibi öyle birbiriyle iç içe geçmiştir ki bu durum her ikisinin dini yaşamlarını etkilemiştir.²⁶

İslam’ın Hindistan’da yarattığı etkiyi anlatan Tarachand da bu durumu şöyle aktarmaktadır:

Müslümanlar Hindistan’a gittiklerinde, evlerini kendileri inşa ettiler. Hinduların kalabalık nüfusu onları kuşattığı için herhangi bir çatışma veya savaş imkânsızdı. Karşılıklı anlayış ile yavaş yavaş aralarında süreklilik arz eden ilişkiler kurulmaya başlandı. Bunun sonucunda ne tamamen Hindu ne de tamamen İslâmî olan yeni bir kültür doğmuş oldu. Bu yeni kültüre “Hint İslam Kültürü” adı verilmiştir.²⁷

Müslüman hükümdarlar, fethettikleri yerlerde yeni bir sosyo-din yapısı oluşturmaya veya oranın genel sosyal görüntüsünü değiştirmeye çalışmamışlardır. Fethettikleri yerlerdeki insanların dinleri ne olursa olsun onların mabetlerine mümkün olduğu kadar dokunmamaya çalışmışlardır. Belâzürî (ö.279/892-93), kitabında Muhammed bin Kâsım’ın şöyle dediğini nakletmektedir: “Hindu tapınakları, bizim için Hıristiyanların kiliseleri, Yahudilerin sinagogları ve Mecusilerin ateş tapınakları gibidir.” Bu sözden Muhammed b. Kâsım’ın Budist ve Hinduları ehli kitaba denk tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu da onlara merhametli ve adil davrandığının göstergesidir, çünkü İslam’da ehli kitaba cizye ödeme karşılığında birçok dini ve siyasi haklar tanınmıştır. Askerlik görevinden muaf olma, kendilerine has özgür ticaret yapma ve kendi aralarındaki dini ritüelleri yerine getirebilme hakları bunlardan bazılarıdır. Dolayısıyla, Hindulara Ehli Kitaba verilen zimmî statüsünün aynısının verilmesi, İslam’ın Hindistan’daki adil yönetiminin bir göstergesidir. Bu da, İslam’ın doğasında ve temelinde adaletin olduğunun bir göstergesidir.²⁸

Muhammed b. Kâsım ve arkadaşları Sind bölgesindeki sosyal yapıyı bozmamanın yanında aralarındaki iletişim için Arapça ile birlikte o bölgede konuşulan orada

²⁶ Ali Gholami Deghi, “The Historical Signs of The Peaceful Advent of Islam to Indian Subcontinent”, *International Journal of Scientific Study*, 5/4 (2017), 996.

²⁷ Deghi, “The Historical Signs of The Peaceful Advent of Islam to Indian Subcontinent”, 996.

²⁸ Arshad Islam, “The civilizational role of Islam in the Indian Subcontinent: The Delhi sultanate”, *Intellectual Discourse*, 25/1 (2017), 105-106.

konuşan dilleri de kullanmışlardır. Bu durum, iki taraf arasındaki iletişimin hızını artırmış, kültürlerin birbirine karışmasını sağlamıştır.²⁹

İslam'ın Hindistan'a götürdüğü en göze çarpan şey insan olma bakımından herkesin eşit statüde bulunmasıdır. Zira İslam'da bir beşer olarak herkes eşittir. İslam'ın bu adalet düzenini fark eden kast sisteminde alt tabakalarda yer alan birçok Hindu, İslam'ı kabul etmiştir. Bu durum, o insanları Hinduların kendilerine uyguladığı şiddet ve kötü davranışlardan kurtarmıştır.

2.3. Tefsirlerin Yazıldığı Dönemin Sosyokültürel Durumu

Hint alt kıtasındaki tefsir hareketlerinden bahsetmeden önce ele alacağımız tefsirlerin yazıldığı dönemin sosyo-kültürel durumundan bahsetmek uygun olacaktır. Daha önce de vurgulandığı gibi her dönemde âlimler toplumun ihtiyaçlarına göre eser telif etmişlerdir. Müfessirler de aynı şekilde halkın sorunlarını çözmek, onlar birtakım tavsiyelerde bulunmak ve onları belli eylemlere teşvik etmek için Kur'ân ayetlerini rehber edinmişlerdir. Bu sebeple Hint alt kıtasında son iki asırda yazılan tefsirlerin hangi amaçla ve hangi kitleye hitap etmek için yazıldığını daha iyi anlamak için dönemin sosyo-kültürel yapısını bilmek yerinde olacaktır.

Hint alt kıtasına İslam'ın girişinde etkili olan komutanlardan ve devletlerden yukarıda bahsedilmiştir. Tarih boyunca söz konusu topraklarda çok farklı güçler hâkimiyet kurmuşlardır. Bu çalışma, özellikle son iki asırlık zaman dilimini değerlendirdiği için o dönemin siyasi ve sosyal yapısını ortaya koymak daha uygun olacaktır.

Hint alt kıtasının son iki asrına bakıldığında, 19. yüzyılın ortasına kadar resmen Bâbürlülerin (1526-1857) hâkim olduğu söylenebilir. 1857 yılı, yaklaşık bir asır sürecek bölgedeki İngiliz hâkimiyetinin başlangıç tarihidir. 1947 yılında, Pakistan ve Hindistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. İlk Urduca tefsirlerin Bâbürlüler döneminde yazıldığı gerçeği büyük önem arz etmektedir.³⁰ İngiliz sömürgesi döneminde Müslüman âlimlerin tasnif ettikleri eserler fikri mücadele mahiyetindedir.

²⁹ İslam, "The civilizational role of Islam in the Indian Subcontinent: The Delhi sultanate", 107.

³⁰ Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 39.

Bağımsızlıktan sonra ise âlimler eserlerini genellikle bölgeye hilafet sistemini getirmek ve bölgedeki bid'atları ortadan kaldırmak amaçlı telif etmişlerdir.

Bâbürlüler döneminde çok sayıda hükümdar gelip geçmiştir. Bunların önemli bir kısmı güzel sanatlar ve mimariye önem vermişlerdir. Bugün bile Hindistan ve Pakistan'da onların eserlerini görmek mümkündür. Bu dönem hükümdarlarının bazılarının İslam'a ve İslam eğitimine çok önem verdiği görülmektedir. Bazı hükümdarlar döneminde ise İslamî öğretiler arka planda kalmıştır. Bunlardan Ekber Şah (ö.1605), İslam, Hinduizm ve Hıristiyanlık dinlerinin bazı öğretilerini bir araya getirerek "dîn-i ilâhî" adlı karma bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. O, bu sistemle, farklı din mensupları arasındaki kavgalara son vermeyi hedeflemiştir. Ancak bölgedeki insanlar, dinlerini bozduğu gerekçesiyle kendisini eleştirmişlerdir. İmam-ı Rabbâni (ö.1624) ve çevredeki diğer Müslümanlar bu sisteme güçlü bir şekilde karşı çıkmışlardır. Ekber Şah'ın oğlu Cihângir (ö.1627) tahta geçtiğinde babasından farklı olarak Sünnî-İslam çizgisini takip ederek Müslüman âlimlere daha çok değer vermiş ve onlara çok fazla imkânlar sunmuştur. Onun zamanında Hinduların nüfuzu kırılmıştır.³¹

Cihângir'den sonra gelen hükümdarlar döneminde taht kavgaları, iç isyanlar ve kargaşalar hiç eksik olmamıştır. Buna dıŖta İran, Afgan, Marata ve İngiliz güçlerinin faaliyetleri de eklenince Bâbürlüler hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir. Bu bölgede aslan payı İngilizlerindi. Hindistan'a ticari bir şirket olarak gelip, içten içe Bâbürlüler'i yok etmişlerdir. Askeri başarılarla 1765'lerde Bâbürlü hükümdarı II. Şah Âlem'i kendilerine bağlayıp tüm yetkisini almışlardır. 1857'de Bâbürlüler ve İngilizler arasındaki savaŖa kadar Bâbürlü padiŖahlar sadece sözde tahtta kalmışlardır. Söz konusu tarihten sonra İngilizler resmen bölgeye hâkim olmuşlardır.³²

Zikredilen siyasi kargaŖa döneminde yaŖayan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176/1762) bölgedeki Müslümanların kaderini deęiŖtirmek için eserler vermeye ve Müslümanları uyandırmaya çalışmıştır. Kur'an ve hadis ilimlerine önem verip, Müslümanların kötü durumd olmalarının sebeplerini açıklamıştır. Aynı zamanda bu

³¹ BiriŖik, *Hind Altktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 40-41.

³² BiriŖik, *Hind Altktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 41.

durumdan kurtulmak için yapılması gerekenleri de açıklamıştır. Başlattığı mücadeleyi ailesi devam ettirmiş ve zamanla bu mücadele meyvelerini vermeye başlamıştır.

2.4. Hint Alt Kıtasında Tefsir Hareketinin Başlangıcı

İslam'ın Hindistan'a girişinin daha hicri birinci asırda gerçekleştiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu durum, beraberinde orada Kur'ân ilimleriyle ilgili faaliyetlerin de başlamasına sebep olmuştur. İlk dönemde, özellikle Kur'ân halkaları ve Kur'ân hıfzı için medreseler kurulmuş, tecvid ve kıraat ilmine çok fazla önem verilmiştir.³³Daha 12. yüzyılda söz konusu ilimler Hindistan'da çok yaygınlık kazanmıştır. Hindistan'daki Aror kasabasında yedi kıraat üzere Kur'ân okunmaktaydı. Bölgede Kur'ân'ı ezberleme geleneğinin çok yaygın olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Kaynaklarda, Bâbürlü şehzadesi ve mutasavvıf olan Dârâ Şükûh'un (ö. 1069/1659) eyalet valiliği sırasında Lahor'un bir bölgesinde 5000'den fazla hafız bulunduğu kaydedilmektedir.³⁴

Zamanla tefsir ilmine yönelik farklı dillerde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bölgedeki âlimler sadece tefsirle yetinmeyip diğer İslâmî ilimlere de önem vererek oradaki İslam kütüphanelerini zenginleştirmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda, Hindistan'da çeşitli fikrî ekoller ortaya çıkmıştır. Bu ekoller, farklı fikhî ve itikadî anlayışlardan meydana gelmiştir. Bu sebepten dolayı bölgede Hanefî ve Şafiî mezhebi olduğu gibi Câferilik, Zâhirîlik, Ehli Hadis gibi mezhepler de ortaya çıkmıştır. Bunların dışında, İslam tasavvufu ve İslam siyaseti ile ilgilenen gruplar da bulunuyordu. Söz konusu gruplar, düşüncelerini ortaya koymak için ya Kur'ân meali ya da tefsiri telif ediyordu. Örneğin, Eşref Ali et-Tehânevî'nin (1863-1943) tefsiri dönemindeki Sûfî anlayışı temsil etmekteydi. Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin (1903-1979) tefsiri ise siyasi düşünce ekseninde yazılmıştır. Kur'ân mealleri Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te konuşulan ve anlaşılabilir dillerde yazılmıştır. Dolayısıyla bu mealler, Urduca, Farsça, Bengalce, İngilizce ve diğer yerli dillerde yapılmıştır.³⁵

³³ Muhammad Gulamurrahman, "Cuhûdu Ulemâi'l-Hind fi ilmi usûli't-tefsir", *el-Mu'temeru'l-âlemiyyu's-sâlisu li'l-bâhisîn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 09-10-11 Nisan 2015 Fas*, 2015, Müessesetü'l-buhûs, (Fas:2015), 392.

³⁴ Şaban Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir: Kâdi Senâullâh Pânipetî", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/4 (2016), 72.

³⁵ Gulamurrahman, "Cuhûdu Ulemâi'l-Hind fi İlmi Usûli't-Tefsir", 393.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Hindistan'da Kur'ân ve Kur'ân ilimleri ile ilgili hareketi başlatan isimdir. Bu hareketi başlatmasının ana hedefi, Kur'ân ilimlerini halka ulaştırmak isteği idi. Denebilir ki ed-Dihlevî yerli dillerde Kur'ân tercümesi geleneğini başlatan bir âlimdir. Buna paralel Farsça'nın halk arasında yayılması için de Farsça Kur'an meali yazan ilk kişidir ancak Urduca'nın bölgede yaygın olarak konuşulmaya başlamasından sonra Urduca meale ihtiyaç duyulmuştur. Bu görevi de yine Dihlevî ailesi üstelemiş ve Şah Refi'uddin ed-Dihlevî (ö. 1871) ilk Urduca meali yazmıştır.³⁶ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve ailesinin söz konusu meal çalışmalarından sonra Hindistan halkının Kur'ân'a olan aşinalığı daha da artmıştır. Dihlevî'nin *Mûzih-ı Kur'an* adlı Urduca mealine bölgede çok rağbet edilmiştir.³⁷

Bölgede yazılan ilk tefsir kaynaklarda İbn Tâc diye de geçen Ebû Bekir İshak b. Tâceddin'e (ö.736/1336) nispet edilmektedir. Bu tarihten sonra yazılan tefsirlerin daha çok dönemin ulema ve sûfilerine hitap ettiği, dolayısıyla daha ağır bir dille yazıldığı görülmektedir. Örneğin, Çiştîyye tarikatının önde gelen isimlerinden olan Gîsûdirâz'ın tefsir çalışması bu nevidendir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Farsça *el-Fevzü'l-Kebîr* adlı çalışması, tefsir usulü alanında bölgedeki ilk eserdir. Söz konusu eserden sonra Hint alt kıtasında çok sayıda tefsir çalışması yapılmıştır.³⁸

İlk dönemlerde, bölgedeki âlimlerin çalışmalarının *Tefsîru'l-Medârik*, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, *Tefsîru'l-Celâleyn* ve *Tefsîru'l-Keşşâf* gibi bazı tefsirlerle sınırlı kaldığı görülmektedir.³⁹ Ancak daha sonra Dihlevî ve ailesi ile birlikte daha farklı alanlara da yönelip, çeşitli eserler oluşturulmuştur.

2.5. Hint Alt Kıtasında Tefsir Faaliyetleri

Hint uleması tefsir alanında birçok değerli eser yazmıştır. Bunlardan birisi Kâdî Senâullâh Pânipetî'nin (ö.1225/1810) *Tefsîru'l-Mazharî*'dir. Bu çalışma, Hanefî bir âlim tarafından son dönemde yazılan en iyi tefsirlerden kabul edilmektedir.

³⁶ Amtul Aziz, Saleem Shah, "Neş'etü Ulûmi'l-Kur'ân fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve tatavvurihâ", *The Scholar Islamic Academic Research Journal*, 3/2 (2007), 39-40.

³⁷ Karasakal, "Hindistan'da bir müfessir", 72.

³⁸ Karasakal, "Hindistan'da bir müfessir", 72.

³⁹ Junaid Ahmed Hashimi, Syed Azkiya Hashimi, "Ulûmu'l-Kur'ân fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye, en-Neş'e ve'l-hasâis", *Pakistan Journal of Islamic Research*, 10 (2000), 185-210.

Hamîdüddin Ferâhî'nin (1863-1930) tefsiri ve tefsir ilmiyle ilgili çalışmaları da semavî kitaplara olan vukûfiyetinin ve Arap diline olan hâkimiyetinin bir göstergesidir. Aynı şekilde Abdülmâcid ed-Deryâbâdî'nin *et-Tefsîru'l-Mâcidî*, Mevlânâ Ebü'l-Kelam'ın (1888-1958) *Tercümânü'l-Kur'ân*'ı ve Ali b. Ahmed'in *Tefsîru'r-Rahman* adlı tefsiri son iki yüzyılda en çok göze çarpan çalışmalardan bazılarıdır.⁴⁰

a) Tefsirî Tercüme

Hint alt kıtasındaki tefsir faaliyetlerine bakıldığında “tefsirî tercüme” çeşidinin bölgede en çok rastlanan ve bölgenin özelliği haline gelen bir tefsir faaliyeti olduğu görülmektedir. Tefsiri tercüme, Kur'ân metninin, nazmın aslını, tertibini ve kastedilen tüm manaları gözetmeksizin başka bir dilde açıklanması ve anlamlarının beyan edilmesinden ibarettir. Tefsiri tercüme, harfi tercümeden yani çıplak mealde daha farklıdır, çünkü çıplak meal sadece tercüme içerir, tefsir ve beyan içermez. Yıllar boyu özellikle Hint alt kıtasındaki Müslümanlar ve tüm İslam âlemi bu tarz çalışmalardan istifade etmiştir. Hint alt kıtasında yapılan Kur'ân'ın manalarının başka bir dilde ifade edilmesine yönelik ilk çalışma da bu tarz bir çalışmadır. Şah Veliyyullah bölgede ilk kez *Fethu'r-Rahman* adlı Farsça tefsirî tercümesini kaleme almıştır. Söz konusu tercümede Kur'ân'ın herkesin bilemeyeceği inceliklerinden ve i'cazından bahsedip İsrailiyyattan uzak durmuştur. Eşref Ali et-Tehânevî'nin Urduca *Beyânü'l-Kur'an* adlı eseri de bu türün bir başka örneğidir.⁴¹

b) Konulu Tefsir

Hint alt kıtası âlimlerinin özelliklerinden bir başkası, onların Kur'ân'ı konularına göre tefsir etmeleridir. *Mevdû'î* ya da *konulu tefsir*, üzerinde görüş birliği olmamakla birlikte, Kur'ân'daki herhangi bir konuyu onunla ilgili ayetleri bir bütünlük içerisinde ele alıp değerlendiren bir tefsir türüdür. Başka bir söyleyişle, Kur'ân'ın farklı yerlerindeki belli bir konu ile ilgili ayetleri toplayıp, onlar arasında irtibat kurmaya, onları düzenlemeye ve inceliklerini anlamaya çalışan tefsir türüdür.⁴²

⁴⁰ Yusuf Ahmad Gulûm Sind, “Medârisü't-tefsîr fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye fi'l-fetre (1866-2007)”, (Doktora Tezi, Câmî'atü Ümmdürman el-İslâmiyye, Ümmdürman 2009), 80-81.

⁴¹ Sind, “Medârisü't-tefsîr”, 282-83.

⁴² Rawan Fowzan, “Hudûdu't-Tefsîr el-Mevdû'î”, *Journal of Islamic & Religious Studies*, 3/1 (2018), 29.

Hamîduddîn el-Ferâhî'nin *el-İm'ân fi aksâmi'l-Kur'ân* adlı eseri bu türün bir örneğidir. Bu çalışmada Ferâhî, Kur'ân'da geçen tüm yemin (kasem) çeşitlerini inceleyip her birinin amacını ve önemini açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca, yeminin dilsel olarak hangi tarz cümleye (isim cümlesine, fiil cümlesine, vb.) girdiğini gösterip, onun Kur'ân'ın anlamsal derinliklerini nasıl yansıttığını vurgulamıştır. Ferâhî, eserinde bu ve buna benzer birçok inceliklerden söz etmektedir.⁴³

c) *Garîbu'l-Kur'ân'a İlişkin Çalışmalar*

Hint alt kıtası ulemasının üzerinde çok durdukları bir başka tefsir faaliyeti olan *garîbu'l-Kur'ân*, tefsir kapsamında değerlendirilen kelimelerin manalarını açıklamayı amaçlayan çalışmalardır. Bu tarz çalışmalarda Kur'ân'daki esasen yaygın kullanıma sahip olmayan veya sonradan Arapçalaşmış kelimelerin anlamları üzerinde durulmaktadır. Muhammed Tahir es-Sıddîkî'nin *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân ve'l-hadîs* adlı çalışması, Muhammed Murad b. Ali el-Nakşibendî'nin *Câmi'u'l-Müfredâti'l-Kur'âniyye* adlı çalışması ve Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Fethu'l-habîr bimâ lâ büdde min hıfzihî fi 'ilmi't-tefsîr* adlı çalışması bu türün öne çıkan çalışmalarından bazılarıdır.⁴⁴

2.6. Hint Alt Kıtasında Tefsir Medreseleri

İslam dünyasında medreselerin tarihine bakıldığında, camilerin bugünkü medreselerin fonksiyonunu gerçekleştiren ilk kurumlar olduğu görülür. Bu durum, hicri 4. asra kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber zamanında medrese eğitimi Mescid-i Nebevî'de gerçekleştirilmekteydi. Zamanla medreseler müstakil olarak bir eğitim kurumu haline gelmişse de camilerin yaygın eğitimle irtibatı hiçbir zaman kopmamıştır. Hicri 4. asırdan sonra halifeler ve hükümdarlar medrese inşasına önem vermeye başlamışlardır. Eğitim alanındaki bu gelişmeden Hindistan en çok istifade eden bölgeler arasındaydı. Böyle olunca, bölgede medreseler çoğalmaya başlamış ve çeşitli şer'î ilimler bu medreselerde edilmeye başlamıştır. Bu ilimlerin başında da tefsir ilmi yer almıştır.⁴⁵

⁴³ Sind, "Medârisü't-tefsîr", 84.

⁴⁴ Sind, "Medârisü't-tefsîr", 87-88.

⁴⁵ Sind, "Medârisü't-tefsîr", 91.

Kutbüddin Aybeg'in (ö.607/1210) medresesi, Sultan Şemsettin İltutmış'ın *Medresetü'n-nâsiriyye* olarak adlandırdığı medresesi ve Nâsiruddin Kabâce dönemindeki Fîrûziyye medresesi bölgenin en belirgin ilk tefsir medreseleridir. Bu medreselerde sadece *Nesefti*, *Bezvâvî* ve *Keşşâf* tefsirleri okutulmaktaydı. Daha önce de bahsedildiği gibi Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den önce, bölgedeki tefsir faaliyetleri mezkûr tefsirler üzerinden yürüyüyordu. Ancak Dihlevî, bölgedeki medrese eğitimine yeni bir düzen ve müfredat kazandırmıştır. Kendisi ve ailesi hadis ilmine çok önem verip birçok hadis kitabına şerh yazmakla yetinmeyip, Farsça ve Urduca Kur'ân meallerini telif etme kapısını da açmıştır. Zamanla bölgedeki âlimler, medrese müfredatında değişikliğe gitmiştir. Örneğin, Molla Nizâmeddin Sihelvî, (ö.1748) Veliyyullah ed-Dihlevî'nin belirlediği müfredatta değişiklikler yaparak bazı dersleri programdan çıkarmıştır. Çıkarılan dersler yerine müfredata alet ilimleriyle ilgili bazı dersler koymuştur. Sihelvî, fıkıh ve fıkıh usulüne daha çok önem vermiştir. Hadiste *Mişkâtü'l-Mesâbih*, tefsirde ise *Celâleyn* ve *Bezvâvî*'den kitaplarının Bakara suresinin tefsiriyle yetinmiştir. *Nesefti* ve *Keşşâf*'ı ise müfredattan çıkarmıştır.⁴⁶

Bâbürlüler döneminin sonlarına gelindiğinde veya İngiliz hâkimiyetinin başlarında (1857) Hindistan'daki İslâmî ilimler, iki ana akım medrese vardır. Bunlar, Dihlevî ve Nizamiye medreseleridir. Bu medreseler aynı dönemde faaliyetlerini gerçekleştirmişse de her birinin eğitime bakış açısı diğeri farklı idi. Nizamiye medresesi, "ilim, ilim içindir" düsturunu esas almıştır. Dihlevî medreseleri ise, ilmin İslam dinine davet ve İslâmî ilimlere hizmet için tahsil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu iki düşünce birbirine ters değilse de her birinin öncelikleri farklı idi. Bu yüzden Nizamiye medreseleri, akli ilimlere daha çok önem veriyorken Dihlevî medreseleri gerçek İslâmî öğretilerinden uzak olan Şiilere, Berâhimîlere ve bid'at ehline karşı çıkmak ve onları susturmak için kelim, hadis ve tefsir ilimleri üzerinde daha fazla durmuştur. Kısaca, biri akli ilimleri öncelerken diğeri nakli ilimleri daha fazla ön plana çıkarmıştır.⁴⁷

Dihlevî ve Nizamiye medreselerinin yaygın olduğu dönemlerde Hıristiyan misyoner Warren Hastings 1781'de Kalküta şehrinde bir okul açmıştır. Okulun hedefi, devlete hizmet için yeni Müslüman nesli kullanmak ve onları devlet yönetimine hazırlamak

⁴⁶ Sind, "Medârisü't-tefsîr", 92.

⁴⁷ Muhammed Vâdeh Râşid el-Hasanî en-Nedvî, *Hareketü't-ta'limi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 1. bs. (Laknev: el-Mecama'u'l-İslâmiyyu'l-İlmîyy, 2006), 79.

idi ancak bu planı yavaş yavaş gerçekleştirmeye karar vermişlerdi. Eğitimin ilk yıllarında geleneksel İslâmî ilimler okutuluyordu ve eğitim süresi 7 sene idi. 1850 yılına gelindiğinde İngilizce ve yerel dillerle eğitim yapılan bölümler açılmıştır. Daha sonra, bölgede yeni okullar açılmış ve İslâmî ilimler yerine modern bilimler okutulmaya başlanmıştır. Zamanla İslâmî ilimler müfredattan tamamen çıkarılmış ve Farsçanın yerini İngilizce almıştır. Bu durum karşısında Hint uleması, eğitim faaliyetlerinin tamamen yabancıların eline geçmesinden korkmuş ve 1857 devrimci hareketini başlatmıştır.⁴⁸

Söz konusu hareket, 1857 yılından Bengal ordusundaki sipahilerin İngiliz hâkimiyetine karşı ayaklanmasıyla başlamış olup, çok hızlı bir şekilde Hindistan'ın diğer bölgelere yayılmıştır ve zamanla bu ayaklanmaya Bâbürlü Sultanı II. Bahadır Şah liderliğinde Hindu ve Müslümanlar da katılmıştır. Ayaklanmanın ardından Hindistan'ın farklı bölgelerinde şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, ancak İngilizler kısa sürede ayaklanmayı hınharca bastırarak, ayaklanma sonucunda ise binlerce insan hayatını kaybetmiştir. İngilizler ayaklanmada insanların Bâbürlü sultanının etrafında toplanmasının faturasını Müslümanlara kesmiş ve Müslüman güçleri yok etmek için her şeyi yapmışlardır.⁴⁹ Devrim girişiminin başarısız olması, özellikle ulemanın büyük bir kısmının şehit edilmesine neden olmuş, otuz sene boyunca binlerce âlim katledilmiştir.⁵⁰

Bu başarısız devrim girişimi ve akabinde İngiliz hâkimiyetinin pekişmesinden sonra Hindistan'da birtakım medreseler açılmıştır. Bu medreselerin başında Muhammed Kâsım Nânevtevi'nin (1832-1880) Diyûbend'te kurduğu Dârülulûm medresesi yer almaktadır. Nizamiye metodunu esas alan bu medrese, kendisinden sonra Hindistan'da farklı bölgelerde açılan medreselere örnek olmuştur. Bunun sebebi, Nizamiye metodunun çekiciliğiydi. Bu metod, akli ilimlere verdiği önemden dolayı Hindistan'da bir heyecan yaratmıştı. Felsefe ve mantık ilimleri fikri savaflara karşı önemli silahlardı. Dihlevî metodunda nakli ilimler daha ağırlıklı olduğu için felsefe gibi akli ilimler ikinci planda kalıyordu. Nânevtevi, akli ilimleri yeniden canlandırmış ancak

---

⁴⁸ en-Nedvî, *Hareketü't-ta'limi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 87-88.

⁴⁹ Özcan, "Hindistan", 75-81.

⁵⁰ en-Nedvî, *Hareketü't-ta'limi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 88.

nakli ilimleri de gözden çıkarmamıştır. Eğitim süresini uzatarak hem akli hem nakli ilimlere değer vermiştir.⁵¹

Diyûbend ulemasının bu yolu tutmalarının birçok sebebi vardı. İngilizlerle yapılan şiddetli savaş bazı değişiklikleri gerektiriyordu. 1857 devrim girişimi, bölgenin önde gelenleri olarak Hint uleması için fikrî, siyasî ve ilmî bir darbe olmuştu. İngilizler, Hıristiyanlığı yaymak için Müslüman âlimlerin yoğun olarak buldukları bölgeleri ele geçirmeyi planlamışlardı. Bölgedeki mevcut okulları kapatıp, onların yerine yeni okullar açmışlardı. Söz konusu okulların müfredatlarını, Hıristiyan misyonerlere bağlı olan koyu Hıristiyan İngiliz hükümdarları çok dikkatli bir şekilde oluşturup, kendi bakış açılarına uygun ilimleri öğretmeye başlamışlardı.⁵²

Diyûbend, tüm bu saldırılara karşı mücadele etmiştir. Diyûbend mezunlarının bölgedeki Müslümanların hayatları üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bölgede ortaya çıkan bid'atları yok etmek, akidelerini ıslah etmek, dine ve sünnete tabi olmaya davet etmek, istikametten sapmışlarla münazaralar yapmak ve onların yanlış düşüncelerine reddiye yazmak için çok çaba göstermişlerdir. Bazılarının güzel siyasi duruşları da vardı. Yeri geldiğinde vatanlarını savunmak için zalim yöneticiye karşı hak sözü söylemekten de kaçınmamışlardı.⁵³

Diyûbend'in durumu saldırmaktan ziyade savunmayı gerektirmişti. Bu yüzden İslam'ın temel prensiplerini savunmak için bir eğitim sistemi oluşturmuşlardı ancak bunu yaparken her toplumun ihtiyacı olan sosyal ve iktisadi gelişim ikinci planda kalmıştı. Bu yüzden eğitim ve inanç hususunda batı karşısında dik durmayı başarmışlarsa da bölgenin çökmüş iktisadi durumu için bir alternatif sunamamışlardı. Toplumun bu eksikliğini gidermek üzere ayağa kalkan şahıs Seyyid Ahmed Han (1817-1898) olmuştur.⁵⁴

⁵¹ en-Nedvî, *Hareketü't-ta'lîmi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 82-84.

⁵² en-Nedvî, *Hareketü't-ta'lîmi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 85.

⁵³ en-Nedvî, *Hareketü't-ta'lîmi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 85.

⁵⁴ en-Nedvî, *Hareketü't-ta'lîmi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 89.

Seyyid Ahmed Han, Batı felsefesi ışığında İslâm'ı incelemek ve İngiliz eğitim modeline uygun İslâmî bir tedrisat yapmak amacıyla 1875'te Medresetü'l-ulûm adıyla bir mektep, üç yıl sonra da Mohammadan Anglo-Oriental kolejini kurmuştur. Koleji de eğitim dili İngilizce olmakla beraber dinî ilimler Arapça okutuluyor, yanı sıra Fars ve Urdu dilleri de öğretiliyordu. Kuruluşunda Edward Bulwer-Lytton'un büyük fikrî ve malî katkıları olmuş olup, eğitim kadrosunu meşhur müsteşrikler oluşturmuşlardı. Bu sebepten dolayı, Hindistan'ın önemli ilim ve fikir adamlarından Şiblî Nu'mânî, Muhammed İkbâl, Mevlânâ Ebü'l-Kelâm Âzâd bu kurumu eleştirmişlerdir. Kurum 1920 yılında üniversiteye dönüşmüş, Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletindeki Aligarh şehrinde bulunduğu için de Aligarh İslam Üniversitesi olarak adlandırılmıştır.⁵⁵

Nizamiye medreselerinde hadis ilmine nazaran fıkıh usûlüne daha çok önem verilmiştir. Hadis ilmi sisteme dâhil olduktan sonra da fıkıhın hocalar üzerindeki ağırlığı devam etmiştir. Onların çoğu Hanefi mezhebine bağlı oldukları için hadis ilmi, Hanefi fıkıhı esas alınarak işlenmiştir. Hocalarda Hanefi mezhebine bağlılık hususunda taassup görülmüştür. Buna mukabil diğer mezhepler de hadisleri kullanarak Hanefi mezhebini eleştirmişlerdir. Selefiler ve Hanefiler arasında şiddetli tartışmalar olmuş ve her iki taraf da kendine özel medreseler ve camiler inşa etmişlerdir.⁵⁶

Yukarıda adı geçen çoğu medresenin müfredatında tefsir ilmi yer almıştır. Medreselerde fikrî, ilmî ve mezhebî oluşumlara göre ilimler okutulmuştur. Bunların dışında Hamîduddîn Ferâhî ve Sıddîk Hasan Han gibi bağımsız ve hiçbir gruba bağlılıklarını göstermeyen ulema kesimi de bulunuyordu. Söz konusu âlimler, özel medreselerde kendi fikriyatlarına göre faaliyetler yürütüp, tefsir ve diğer alanlarda çalışmalar yapmışlardır. Örneğin, Hamîduddîn Ferâhî, 1909 yılında kurduğu Medresetü'l-İslah'ta özellikle tefsir alanında çalışmalar yapmıştır. Ferâhî'nin "*Nizâmu'l-Kur'ân ve te'vilu'l-Furkan bi'l-Furkan*" adlı tefsir çalışması da bu dönemde telif edilmiştir.⁵⁷

⁵⁵ Halit Eren, "Aligarh", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2, 460

⁵⁶ en-Nedvî, *Hareketü't-ta'limi'l-İslâmiyyi fi'l-Hind*, 93.

⁵⁷ Sind, "Medârisü't-tefsîr", 94.

BÖLÜM III

MÜFESSİRLER

İkinci bölümde kısaca İslam'ın Hint alt kıtasına girişi, etkisi ve bu kıtanın tarihi sürecindeki gelişimi ele alınmıştır. Bu bölümde ise, son iki asırda Hint alt kıtasında yaşamış bazı âlimlerin hayatları, eserleri, farklı alanlardaki görüşleri ve tefsir metotlarından bahsedilecektir. Söz konusu âlimler, sadece müfessir kimliği ile değil zaman zaman mutasavvıf, fakih ve muhaddis kimlikleri ile de ortaya çıkmışlar, insanların sorularına cevaben fetvalar vermişler ve toplumun sorunlarını çözmek için farklı hacimlerde çeşit eserler yazmışlardır. Dolayısıyla bu âlimlerin telif ettikleri eserler, dönemlerindeki Müslüman toplumun dinî hayatlarını anlamak için önemli bir kaynak olduğu kadar, Hint alt kıtasındaki dinî düşüncenin İslâm dünyasındaki tesirlerini izlemek bakımından da önemlidir.

19. ve 20. yüzyılda âlimler, karşı cepheden gelen ilmî, siyasî ve fikrî saldırılara sadece bedenleriyle değil kalemleriyle de cevap vermişlerdir. Çok sayıda eğitim kurumu inşa edip, ciddi ilmî çalışmalar ve faaliyetler yapmışlardır. Özellikle İslâmî ilimler alanına büyük yatırımlar yapmışlardır. Şimdi sok iki asırda yaşamış bulunan ve tezimizde konu ettiğimiz âlimlerin hayat ve eserlerine geçebiliriz.

3.1. Ahmed Ali Lahorî (1877-1962)

3.1.1. Hayatı

Ahmed Ali Lahorî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili arşivlerde çok fazla kaynak bulunmasa da bu konularda detaylı bilgi veren iki tane biyografi türü eser vardır. Bu iki eser dışında onun, çeşitli konulardaki risalelerini toplayan birkaç kaynak daha vardır. Ancak bu risaleler, genel olarak fikhî ve kalamî konuları içeren fetvalar mahiyetindedir.

Yukarıda anlatıldığı gibi Hint alt kıtası tarihinde 19. yüzyılın ikinci yarısı Müslümanlar için çok zor bir zaman dilimi idi. İngilizler, Müslümanları yok etmeyi hedeflemişlerdi ve âlimleri tek tek idam ediyorlardı. Doğru bildiğini çekinmeden söyleyenleri ve dini kimliklerine sahip çıkanları katlediyorlardı. İslam dininin tebliği için çalışan birçok âlimi öldürüp susturmuşlardı. Bunun sonucunda bazı âlimler sabredip suskun kalmayı tercih etmiş, bazıları ise her şeye rağmen, hayatları pahasına İslam'a ve onun değerlerine sahip çıkmaktan vazgeçmemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân'da *"Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize sizin gibi davranmayan başka bir topluluk getirir."*⁵⁸ buyurmuştur. Bu ayeti kerimede Allah, eğer küfür Müslümanların gözü önünde İslam'ın yerine geçirilir de Müslümanlar da bu durum kaşısında kılını kıpırdamazsa, Allah onların yerine başkalarına dine sahip çıkma görevini verir ve onlar dine gerçek anlamda hizmet ederler, buyuruyor.⁵⁹

Tarih boyunca Müslümanlar her ne zaman İslam'ı ön plana koymuşlarsa Allah onlara maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştur; fakat onlar bundan yüz çevirdiklerinde Allah, kâfirleri hidayete erdirip dine hizmet şerefini onlara bahşetmiştir. Cengiz ve Hülagü da işte bu şerefe nail olarak beş yüz yıl İslam'a ve kutsal beldeler olan Mekke Medine'ye hizmet etmişlerdir. Allah bu sünnetini Hint alt kıtasında da gerçekleştirmiştir. İngilizler sömürgeciliğin zirvesindeyken Allah, Pencap eyaletinde yer alan Gujravala ve Siyalkot adlı iki şehirden aynı soy ağacından gelen ve İngilizlere çok bağlı iki gayrimüslim aileyi hidayete erdirmiştir. Daha sonra bu iki aile İslam'ın tebliğinde büyük rol oynamıştır. Bunlardan bir tanesi Ahmed Ali Lahorî'nin babası olan Şeyh Habibullah'ın ailesi, diğeri ise Ubeydullah es-Sindî'nin (1872-1944) ailesidir.⁶⁰

Ahmed Ali Lahorî, Hicri 2 Ramazan 1304 (24 Mayıs 1877) tarihinde Gujravala şehrinin Celal semtinde doğmuştur. Babası Şeyh Habibullah kendisini Kur'ân ve Sünnete hizmet için adamış, annesinden Kur'ân okumayı öğrenmiştir. Ahmed Ali beşinci sınıfa kadar Talvandi Kacûrvali medresesinde eğitim almış, ardından Hatip

---

⁵⁸ Muhammed, 47/38.

⁵⁹ Abdulhamid Han, *Merd-i Mümin*, 1. bs. (Lahor: Ferozsans Private Limited, 1992), 15-16.

⁶⁰ Han, *Merd-i Mümin*, 16.

Abdülhakk tarafından Guçravalâ'daki camide düzenlenen ders halkalarına katılmış ve Farsça olarak burada din eğitimi almıştır.⁶¹

Lahorî, meşhur Diyûbend âlimi Ubeydullah es-Sindî'nin ilk ve önde gelen talebelerindedir.⁶² Sindî, Ahmed Ali'yi beraberinde Sind eyaletindeki Goth Pîr Canda bölgesine götürerek orada ona ders vermeye başlamıştır.⁶³

1901 yılında Sindî, Dârülirşâd medresesini inşa etmişti. Bu medresede Ahmed Ali Nizamiye medresesi müfredatına göre altı yıl medrese eğitiminin ardından sonra icazeti almış ve aynı medresede öğretmenliğe başlamıştır. Burada üç yıldan fazla Nizamiye programına göre ders vermiştir.⁶⁴

1909 yılında Mevlana Sindî yeniden Diyûbend'e dönerken Dârülirşâd'ın sorumluluğunu Ahmed Ali'ye vermiştir. Sindî, Abdullah Lağari ve Muhammed Salih adlı öğrencilerini Ahmed Ali'in yardımcısı olarak tayin etmiştir. Ondan kısa bir süre sonra Ahmed Ali, Mevlana Sindî'nin tavsiyesi üzerine Navabşah şehrine yakın bir yerdeki medresede ders vermeye başlamıştır.⁶⁵

1909 yılında Mevlana Sindî yeniden Diyûbend'e döndüğünde hocası Şeyhülhind Mahmûd Hasan'ın tavsiyesi üzerine *Cem'iyetü'l-Ensâr* adlı teşkilat tasarlamıştır. Bu teşkilatın amacı, yurtiçinde ve yurtdışında dağınık halde bulunan bulunan Diyûbend'e mensup kişileri bir nizam ve intizam altına sokmaktır. Bu faaliyet sadece Hint alt kıtasındaki Müslümanları etkilemeyip, Afganistan, İran, Türkiye, Kazakistan, Arabistan ve diğer İslam devletlerini de etkilemekteydi. Büyük çabalar sonucu *Cem'iyetü'l-Ensâr* 15-17 Nisan 1911 tarihleri arasında kurulmuş olup herkesin

⁶¹ Hâkim Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât*, 3. bs. (Karaçi: Beytü'l-İlm, 2010), 49.

⁶² Sindî, 22 Mart 1872 tarihinde bugün Pakistan sınırları içerisinde bulunan Siyalkût şehrine bağlı Çüyanvali adlı köyde doğmuştur. İslam'ı kabul etmeden önce Sih dinine mensuptu ve adı Buta Singh idi. 1887'de İslam'ı kabul etmiş ve Ubeydullah b. İslam ismini seçmiştir. Kadiri ve Nakşibendi tarikatlarından icazetli Şeyh Muhammed Sıddîk Barçondhvi'ye bağlanmış ve ondan manevi eğitimini almıştır. Dârülulûm Diyûbend'te geleneksel medrese eğitimi bitirdikten sonra 1890'da icazetini almıştır. (Abdulhamit Birışık, "Ubeydullah es-Sindî", *DİA*, (İstanbul: TDV, 2012), 42, 27-29).

⁶³ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât*, 50.

⁶⁴ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât*, 49-50.

⁶⁵ Han, *Merd-i Mümin*, 27.

tecevvühüne mazhar olmuştur. Nitekim bu teşkilata yaklaşık 30.000 Müslüman aktif katılım sağlamıştır. ⁶⁶

Cem'iyetü'l-Ensâr'dan sonra karar alındığı üzere Aligarh medresesinden mezun olan öğrencilere yönelik yüksek seviyede Kur'ân dersleri için özel bir şube açılacaktı. Bu şube *Nezâretü'l-Me'ârifü'l-Kur'âniyye* adıyla Delhi'de açılmış, beş mezun öğrenci ve beş hocadan oluşmaktaydı. Mevlana Sindî, Ahmed Ali'yi söz konusu gruba katılması için Navabşah'dan Delhi'ye davet etmiştir. ⁶⁷

Nezâretü'l-Me'ârif medresesi, İngilizler için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Çünkü resmi belgelerde medresenin kuruluş amacı, Hindistan'daki Müslümanlara dini kimliğin öneminin öğretilmesi olarak geçmekteydi. Bu medrese özellikle Müslümanları cihada ikna etmek için kurulmuştu. ⁶⁸

1912'de İngiltere ve müttefiki olan devletler, Balkanlarda Hıristiyanları Türklere karşı kışkırttıkları gibi 1913 yılında Hindistan'ın Kanpur eyaletinde bulunan Müslümanlara ait bir camiyi yıkmaya teşebbüs etmişlerdi. Bununla İngilizlerin, Hint alt kıtasındaki Müslümanların Türkiye'ye yardımlarını kesmeyi amaçladıkları vurgulanmaktadır. Ancak İngilizlerin amaçlarına tam olarak ulaştıkları söylenemez. Zira 1909 ve 1911'de Şeyhülhind Mahmûd Hasan'ın kurduğu *Cem'iyetü'l-Ensâr*'ın cihadın önemini anlatmak ve insanları yardımlaşmaya teşvik etmek amacıyla yaptığı çalışmalar etkisini göstermiş, özellikle bu kurumda yetişen talebeler İngilizlere karşı hayatları pahasına büyük bir mücadele örneği sergilemişlerdi. ⁶⁹ Hal böyleyken, Mevlana Sindî'ye siyasi sebeplerden dolayı Kâbil'e gitmesi için emir verilmiştir. O da *Nezâretü'l-Me'ârif* medresesine ait tüm yetkileri Ahmed Ali Lahorî'ye devredip Kâbil yolunu tutmuştur. İki sene boyunca Lahorî adı geçen medresede müdürlük görevini icra etmiştir. ⁷⁰

Cem'iyetü'l-Ensâr, *Nezâretü'l-Me'ârif* ve İpek suikastı, (Reşmi Hutût ki Sâziş) Şeyhülhind'in inkılap için planladığı en önemli üç faaliyet idi. Bu faaliyetlerin amacı, tüm İslam âlemini aynı çatı altında tutmak ve Hindistan'daki Müslümanları

⁶⁶ Han, *Merd-i Mümin*, 28.

⁶⁷ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât*, 51.

⁶⁸ Han, *Merd-i Mümin*, 29.

⁶⁹ Han, *Merd-i Mümin*, 33.

⁷⁰ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât*, 51-52.

özgürlüklerine kavuşturmak idi. Şeyhülhind, Mevlana Sindî'yi Kâbil'e ve Ahmed Ali'yi Delhi'ye tayin ettikten sonra kendisi yardım talep etmek için Hicaz'a gitmiştir. 1914'te Şeyhülhind, Gazi Enver Paşa ve Hicaz valisi Galip Paşa ile yardım edecekleri hususunda anlaşmayı başarmıştı. Söz konusu iki siyaset adamı Afganistan'da cihat çalışmalarını başlatmışlardır.⁷¹

Muhammed Mia Mansur Ensârî, (ö.1946) cihat çalışmaları için hazırlanan siyasetçilerin yazılarını Hint alt kıtasındaki geniş kitlelere ulaştırmak için Hicaz'dan Hint alt kıtasına getirmiş, cihat talimatlarını yaymayı büyük ölçüde başarmıştır. Bu talimatlar, özel ipekle hazırlanan kumaşlar üzerine yazılıyordu. Cihat faaliyetlerine katılan herkes bu kumaş vasıtasıyla mesajlaşıyordu. 9 Temmuz 1914'te Mansur Ensârî, cihat çalışmalarıyla ilgili bir rapor hazırlayıp Şeyh Abdürrahim vasıtasıyla Hicaz'da bulunan Şeyhülhind'e yollamıştır. Bu raporda Türklerin ve Kürtlerin Kâbil'e gelişi ve Hint alt kıtasındaki mücahitlerle ilgili bilgiler yer almaktaydı. Raporda ayrıca özgür Hindistan'ın kuruluşunun ve Müslüman askerlerin detaylı planı da mevcuttu. Bu önemli rapor İngiliz hükümetinin eline geçmiş ve böylece Ağustos 1914'e kadar gizli yürütülen cihat faaliyetleri deşifre olmuştur. İngilizler bu faaliyete ve gizli plana "İpek Suikastı" ismini vermişlerdir.⁷²

İpek suikastı olarak adlandırılan planın ortaya çıkmasıyla İngilizler zulümlerini artırmışlar ve Müslümanların önde gelen Müslüman şahsiyetleri tutuklamaya başlamışlardı. Şeyhülhind'i ve Ahmed Ali Lahorî'yi de buldukları yerlerde tutuklamışlardı.⁷³

İngiliz hükümeti, Ahmed Ali'yi bir süre sonra serbest bırakmışsa da onun Sind bölgesinde kalmasına müsaade etmemiştir. Onun sadece Lahor'da kalmasına izin vermişti.⁷⁴ Ahmed Ali, Delhi'deyken Sindî kendisinden ömrü boyunca Kur'ân'a hizmet edeceğine dair söz almıştı. Bu yüzden Ahmed Ali Lahor'da kalmak zorunda olsa bile verdiği sözü tutmak için orada iki kişiyle de olsa tefsir dersleri yapmaya başlamıştır. Bunlardan biri ticaretle iştiğal eden Mevlana Abdülaziz, ikincisi ise cami

---

⁷¹ Han, *Merd-i Mümin*, 34.

⁷² Han, *Merd-i Mümin*, 34-35.

⁷³ Han, *Merd-i Mümin*, 35-36.

⁷⁴ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki 'ât*, 52-53

imamı Mia Abdurrahman idi. İkisi Ahmed Ali'nin kayınbabasının yakın dostları olduğundan onlarla rahat rahat ders işleyebilmiştir. Devletten gizli ders verdiği için dersine kolay kolay yabancı birini kabul etmiyordu. Yine de Ahmed Ali'den ders alan samimi kişilerin sayısı zamanla artmıştır.⁷⁵

Ahmed Ali Lahor'a ilk geldiğinde Abdülvâhid Gaznevî'nin isteği üzerine cuma namazını Sübhan Han Camii'nde kıldırmaya başlamış, kısa süre sonra da aynı camide ders vermeye başlamıştır.⁷⁶ Derse katılım fazla olunca caminin genişletilmesi faaliyetleri başlamıştır. Caminin inşaat işlerine şahit olan işçi Abdullah beyin cami ile ilgili yaptığı açıklama o zamanki Hint alt kıtasının durumunu ortaya koymaktadır:

Sübhan Han Camii'nin inşaat işleri yapılırken 13 veya 14 yaşlarındaydım. Şu an 71 yaşındayım. Babam camiye yakın bir ev aldığında, o mahallede ailemiz dışında sadece bir iki Müslüman aile vardı. Bizim dışımızdaki herkes Hindu veya Sih idi. Camide babam dışında namaz kılacak kimse de olmuyordu. Bizim dışımızdaki Müslüman ailelerin fertleri de namazlarına riayet etmiyorlardı. Fâsıklar fuşiyat için Hindulardan ev kiralyıyorlardı. Ancak Ahmed Ali Lahorî mahalleye geldiğinde mahalledeki Müslümanların sayısı artmış ve caminin genişletilmesine ihtiyaç duyulmuştu.⁷⁷

Ahmed Ali, Lahor'da yaşadığı dönemde hacca gitmiştir. Hacdan döndüğü sıralar Osmanlı hilafet merkezinde bazı sorunlar yaşanmaktaydı. Karaçi şehrine vardığında Hint alt kıtasında Osmanlı için çeşitli konferanslar ve faaliyetlerin yapıldığını öğrenmişti. Bir taraftan bu faaliyetler devam ederken diğer taraftan o zamanki Kâbil valisi Emânullah Han İngilizlere karşı savaş ilan etmişti. Bunu öğrenen Hint alt kıtasındaki Müslümanlar da kendi bölgelerinde İngilizlere karşı taarruza geçmeyi planlamışlardı. Bunun ana sebebi, Fransız ve İngilizlerin İstanbul'u ele geçirip oradaki Müslüman halkı ve hilafeti etkisiz hale getirmeleriydi. Durum böyleyken Emânullah Han, Hindistan'daki Müslümanları Kâbil'e göç etmeleri hususunda teşvik etmiş, Müslümanlar gruplar halinde Afganistan'a gitmişlerdir. Bunun üzerine Ahmed Ali Lahorî de Pencap bölgesinin emiri olarak, bölgedeki Müslümanlarla birlikte Afganistan'a gitmiştir. Emânullah bir yandan Müslümanları Kâbile çağırırken, bir yandan da İngiliz hükümetiyle uzlaşma ve anlaşmaya çalışmıştır. Ortak bir noktada buluşamayan iki taraf birbiriyle savaşmış ve savaş sonrası İngilizler Afganistan devleti ile sulh yapmak zorunda kalmıştır.⁷⁸

⁷⁵ Han, *Merd-i Mümin*, 52.

⁷⁶ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki 'ât*, 53-54.

⁷⁷ Han, *Merd-i Mümin*, 58-59.

⁷⁸ Han, *Merd-i Mümin*, 65-66.

Lahorî, Kabil'e gitmeden önce oraya göç etmiş Müslümanlar bulunuyordu. Onlar Lahorî ile buluştuklarında kendi sıkıntılarında ve Afgan hükümetinin kendilerine iyi davranmadığından söz etmişlerdir. Göç eden Müslümanlar yanlarına getirdikleri paralarının tamamını harcamışlarından vatanlarına geri dönemiyorlardı. Afganistanlıların kendilerine davranış biçiminden iyice rahatsız olan Hint kökenli Müslümanlar, Lahorî'den geri dönmeleri için izin istemişlerdi. Afganistan devleti, Müslüman muhacirlere başlarda çok iyi davranmış, farklı bölgelerde kalmaları için imkân sağlamış ve çiftçilik yapmaları için de alan ayırmıştı. Ancak sıcak bölgelerden gelen muhacirler, çiftçilikten hiç anlamadıkları için çok büyük sorunlar yaşamışlardı. Ağır koşullara ayak uyduramadıklarından hayatlarını kaybedenlerin cesetlerin günlerce ortada kaldığı durumlar yaşanmıştır. Geriye kalan muhacirler de ölüm korkusuyla yaşamış, farklı bölgelerde yaşayanlar birbirlerinden tamamen habersiz kalmışlardı. Göçmenler sıkıntılarını devlet adamlarına anlattıklarında, sert tavırlarla karşılaşmışlardır. Durum böyleyken Afgan hükümeti ile İngiliz hükümeti bir anlaşma yapmıştı. Anlaşma şartlarından birine göre Hint muhacirleri topraklarına geri dönebilecekti. Bunu öğrenen muhacirler çok sevinmişlerdi.⁷⁹

Lahorî, Kâbil'e gittiğinde hocası Sindî ile sürekli irtibat halinde kalmıştır. Göçmenlerin geri dönmeleri için anlaşma sağlanmasına rağmen Lahorî geri dönmek istememiş ancak Sindî onu ikna edip geri dönmesini temin etmiştir.⁸⁰

1922 yılında Kur'ân ve sünnet eğitiminin yaygınlaşması için *Encümen-i Hüddâmüddîn Derneği* kurulmuş ve Ahmed Ali buranın müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1924 yılında bu derneğe bağlı olarak *Kâsimululûm* medresesi kurulduğunda Lahorî medresenin müfredatını belirlemiştir. 1945 yılında *Encümen-i Hüddâmüddîn Derneği*, talebeler için ayrı bir medrese daha kurmuştur. Zikredilen her kurumda Lahorî çok aktif bir şekilde çalışmıştır.⁸¹

1924 yılında Lahorî'nin kararı sonucu, *Encümen-i Hüddâmüddîn Derneği*'ne bağlı olarak yukarıda zikri geçen *Kâsimululûm* medresesi açılmıştır. Sadece Arapça ve

⁷⁹ Han, *Merd-i Mümin*, 67-69.

⁸⁰ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki 'ât*, 53.

⁸¹ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki 'ât*, 53.

Kur'an eğitimi almak isteyen talebeler medreseye kaydolmuştur. Lahorî, tefsir talebeleri için üç aylık bir program belirlemiş, bu programı bitiren öğrenciler, Mevlana Hasan Ahmed Medenî, Mevlana Enver Şah ve Mevlana Şebbîr Ahmed Osmânî'nin imzalarını taşıyan icazet belgesi almayı hak kazanıyordu.⁸²

Ahmed Ali Lahorî'nin derslerine hem âlimler hem de dönemin akademisyenleri katılmıştır. Âlim talebeler arasında günümüzde de çeşitli eserleriyle bilinen Ebü'l-Hasan ed-Nedvî'nin (1914-1999) yanısıra Mevlana Muhammed Tahir, Mevlana Abdülhannân, Mevlana Kefîl Ahmed ve Mevlana Ebü'l-Beyân Hammâd gibi kişiler bulunuyordu. Akademisyen talebeler arasında ise Prof. Sadet Ali Han, Dr. Muhammed Faruk, Dr. Seyyid Abdullah Şah ve diğerleri sayılabilir.⁸³

Ahmed Ali'ye göre, zarûrâ-tı dîniyyeden olan meseleler bir an önce Kur'ân ve sünnet ışığında çözümlenmelidir. Onun risaleleri bu yaklaşımını yansıtmaktadır. O, ele aldığı konuları öncelikle Kur'ân ayetleri ile temellendirmeye, daha sonra da hadislerle izah etmeye çalışmıştır. Fikhî meseleleri Hanefî mezhebine göre çözmeye ve açıklamaya çalışmıştır. Meseleleri ele almadaki metodunu bizzat kendisi şöyle ifade etmektedir:

İlk olarak hüküm, Allah'ın kitabından araştırılmalı, eğer onda bir şey bulunamazsa, Allah'ın kitabının şerhi olan hadisi şeriflere bakılmalı. Eğer hadislerden de hüküm elde edilmezse, o durumda İmam Ebu Hanife'nin görüşlerine bakılmalı. Çünkü ben hanefiyim. İmama tabi olmak, onun Kur'ân'ı ve Sünneti iyi anlamış olduğunu ve her iki kaynaktan hüküm çıkarmada bize önderlik edeceğini kabul etmek demektir.⁸⁴

Ahmed Ali Lahorî, Kâdiriyye tarikatına mensuptu. Kendisinin hocaları ve tarikat şeyhleri olan Hazreti Dîn Pûri ve Hazreti Murûtî'nin vefatları sonrasında tarikat şeyhi olarak hizmet etmeye başlamıştır. Lahorî, hayattayken, kendisinden sonra yerine geçecek olanları belirlemiştir. Hafız Muhammed Habibullah, Abdühadi Sultan ve Mevlana Ebü'l-Hasan en-Nedvî bu isimlerden bazılarıdır. Lahorî bir tarikat şeyhi olarak, müritlerini eğitmek için genel olarak bazı hususlar üzerinde durmuştur. Kendisine mürid olarak intisap etmek isteyen herkesten üç şey yapmalarını istemiştir.

---

⁸² Han, *Merd-i Mümin*, 74.

⁸³ Han, *Merd-i Mümin*, 147.

⁸⁴ Han, *Merd-i Mümin*, 72.

Birincisi her gün en az bin kere Allah'ın ismini anmak, ikincisi beş vakit namaz kılmak ve üçüncüsü ise hiç kimseye eziyet etmemektir.⁸⁵

Lahorî, dini hizmetlerde ön plana çıktığı gibi millî hizmetlerde de kayda değer çalışmalar yapmıştır. İşgalcileri ülkeden kovmak için Hint alt kıtasında özgürlüğün meşalesini yakmıştır. Bu yolda yürürken hapis ve işkence gibi birçok sıkıntılara göğüs germiş, ama hiçbir zaman mücadelesinden vazgeçmeyip özgürlüğün gür sesi olmaya çalışmıştır. Hindistan ve Pakistan birbirinden ayrılmadan önce Lahorî, Hint alt kıtası âlimler birliğinin üyesi olarak kalmıştır. Bölünmeden sonra ise, İslam âlimler birliğinin başkanı olarak tayin edilmiştir. İslam'ı koruma cemiyetinde de faaliyetlerini aktif bir şekilde devam ettirmiştir.⁸⁶

Lahorî'nin liderlik vasfı 1931 yılında cereyan eden öğrenci olaylarında kendini göstermiştir. Anılan yılın başlarında McLaggen mühendislik kolejinin İngiliz müdürünün Hz. Peygamber hakkında uygun olmayan sözler sarf etmesi üzerine kolej Müslüman öğrencilerin protestolarına sahne olmuştu. Öğrenci protestoları istenen sonucu vermeyince halk da işyerlerini kapatarak öğrenci eylemlerine fiili olarak destek vermiştir. Buna rağmen Hindu ve Sih toplumu İngiliz müdürünün lehine beyanlar vermekten çekinmemiş, bir de protestoyu organize eden öğrencileri cezalandırmaya kalkışmıştır. Olaylar cereyan ederken sırada Ahmed Ali Lahorî büyük bir cesaret örneği sergileyerek öğrencilere yardım etmek için harekete geçmiş, risk almakta tereddüt etmemiştir. Meşhur şair Allame Muhammed İkbal de (1877-1938) Lahorî'nin bu hareketinden etkilenip ona destek vermiştir. Lahorî bu çerçevede öğrencilere yardım için bir konsey kurmuş ve konuya ilgisiz kalan devleti harekete geçirmeyi başarmıştır. 1931 yılının Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Lahorî halk nezdinde farkındalık oluşturmak adına seri konuşmalar yaparak Pencap bölgesi gençlerini bilinçlendirmeyi başarmıştır. Bundan hayli tedirgin olan devlet, Lahorî'yi hapsedmiş, öğrencileri de okuldan uzaklaştırmıştır. Ancak halkın Lahorî'nin tutuklanmasını yüksek bir katılımı protesto etmesi sebebiyle Lahorî serbest bırakılmış, okuldan uzaklaştırılan öğrenciler de kolejlerine geri dönmüştür.⁸⁷

---

⁸⁵ Han, *Merd-i Mümin*, 105-106.

⁸⁶ Han, *Merd-i Mümin*, 116.

⁸⁷ Han, *Merd-i Mümin*, 118.

23 Şubat 1962’de (Hicri 17 Ramazan 1381) gün boyu hastalığı şiddetlenerek devam etmişse de vakit namazlarını kaçırmamış, yatsı namazını kılarken ebediyete intikal etmiştir.⁸⁸ Ahmed Ali Lahorî, Ramazan ayının bir Cuma günü dünyaya gelmişti ve yine Ramazan ayının bir Cuma günü vefat etmiştir. Yarım asır önce Lahora tek başına gelen Ahmet Ali yaklaşık iki yüz bin seveninin iştirakiyle kılınan cenaze namazından sonra ebedi âleme uğurlanmıştır.⁸⁹

3.1.2. Eserleri

Ahmed Ali Lahorî, hayatının büyük kısmını İngilizlere karşı mücadele ile geçirmiş, her zaman Hindistan halkının sesi olmuştur. Onların sorunlarını çözmek için büyük fedakârlıklar yapmıştır. Cami minberinden Müslümanların sorunlarına çözümler sunmaya ve hakkı söyleme çalışmıştır. Toplumsal faaliyetlerde daha aktif olması sebebiyledir ki çok fazla eser telif edememiştir. Halkın karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm öneriler sunmak için kaleme aldığı yüzlerce risale onun halk adamı olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu risaleler, kelimî, fikhî ve tasavvufî konuları içermekle beraber, dönemin bid’atlarına reddiye olarak da kabul edilebilir. Lahorî, risalelerinde sadece şer’î konulara dair hükümleri ortaya koymakla iktifa etmeyip, hükümlerin kaynaklarını da belirterek ilmî derinliğini ortaya. Yazdığı risalelerin bir kısmı daha sonra bir araya getirilerek birkaç kitap halinde basılmıştır. Bu çalışmada *Kur’ân-ı Azîz* adlı tefsiri detaylı olarak değerlendirilecek, diğer eserleri ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

a) *Haq Parast Ulamâ Ki Modûdiat Se Nârâzgî Ke Asbâb*

Meşhur âlim ve düşünür Mevdûdî, (1903-1979) 1930’lu yılların sonlarında, Hindistan’ın bütünlüğünü koruyarak İngiliz işgalinden kurtulmasını savunan Diyûbend merkezli Cem’iyyet-i Ulemâ-i Hind’in Hint milliyetçiliği tavrına karşı çıkmıştır. Öte yandan Müslümanların bağımsız bir devlet kurmasını savunan ve Pakistan’ın kurucusu olan Muhammed Ali Cinnah’ın (1876-1948) öncülük ettiği Hindistan Müslümanlar Birliği’ne de İslâmî esaslara yeterince hassasiyet göstermediği gerekçesiyle mesafeli durmuştur. Böylece her iki grupla da fikir ayrılığına düşen Mevdûdî, kendisiyle hemfikir olan düşünürleri bir çatı altında toplamaya karar

⁸⁸ Ali, *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki’ât*, 372-373.

⁸⁹ al-Marifat, “Hazrat Maulana Ahmed Ali Lahorî (RA)”, Issuu,

https://issuu.com/almarifat/docs/sawanay_hazrat_ahmad_ali_lahorira. (Erişim Tarihi: 04.08.2008).

vermiştir. Bunun sonucunda yetmişbeş âlim ve aydınla birlikte 1941 yılında Lahor'da Cemâat-i İslâmî teşkilâtını kurmuş, başkanlığına da kendisi seçilmiştir.⁹⁰

Hint alt kıtasında Cemâat-i İslâmî adıyla kurulan en büyük İslâmî teşkilatının lideri olan Mevdûdî'nin görüşlerine bölgedeki büyük âlimler katılmıyorlardı ve bu problemin çözümü için farklı teliflerde bulunuyorlardı. Lahorî de bu konuda çok çaba sarf etmiştir. Mevdûdî'nin görüşlerini Kur'ân ve Sünnet ışığında tek tek ele alıp ona reddiyeler yazmıştır. Huddâmüddîn Derneği de teliflerini yayınlamıştır. Lahorî'ye göre Mevdûdî'nin akidesi ve bazı görüşleri, hem insanları doğru yoldan saptırmış hem de onları Kur'ân ve sünnetin ışığından uzaklaştırmıştır. Bu sebeple de Mevdûdî'nin bu fikirlerle büyük tehlike arzettiği.⁹¹

Ahmed Ali Lahorî'nin *Hakkı Seven Âlimlerin Mevdûdîliğe Olan Dargınlığının Sebepleri* adındaki bu kitap, isminden de anlaşıldığı gibi Mevdûdî'nin görüşlerine reddiye mahiyetindedir. Lahorî, "Mevdûdîlik"ten, Mevdûdî'nin şer'î meselelerdeki itikadını ve görüşünü kastetmektedir. Kitabının başındaki şu sözleri bu durumu teyit etmektedir:

Mevdûdî'nin kitaplarında kendisinin Kur'ân ve sünnetin bazı temel kurallarını çiğnediğini tespit ettim. Bu yüzden "Navâyı Pakistan" adlı gazetede bu tespitleri yayımlattım. Umarım ki Allah, Mevdûdî ve takipçilerine dikkat etmeyi ve tövbe etmeyi ihsan eder, diğer Müslümanları da bu fitneden korur.⁹²

Lahorî'nin ifadelerinden Mevdûdî'nin sosyal faaliyetlerinden ziyade şer'î ilimlerdeki görüşlerinden uzak durulması gerektiğini vurguladığı anlaşılmaktadır. "İslam'la ilgili Mevdûdî'nin yanlış anlayışı", "Mevdûdî'nin kaleminden Mescid-i harama hakaret", "Mevdûdî'nin ifadelerinde Allah'a hakaret", "Mevdûdî tek bir hadisin dahi gerçek olduğuna inanmıyor" gibi eserinin konu başlıklarından Lahorî'nin Mevdûdî'nin akidesini çok ağır bir şekilde eleştirdiği anlaşılmaktadır.⁹³

⁹⁰ Anis Ahmad, "Mevdûdî", *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29, 432-437.

⁹¹ Han, *Merd-i Mümin*, 118-119.

⁹² Ahmed Ali Lahorî, *Haq Parast Ulamâ Ki Modüdiat Se Nârâzgî Ke Asbâb*, 2. bs. (Lahor: Encümen-i Hüddâmü'l-İslâm, 1997), 3.

⁹³ Lahorî, *Haq Parast Ulamâ Ki Modüdiat Se Nârâzgî Ke Asbâb*, 5.

Lahorî, bu kitapta Mevdûdî'yi eleştirirken ikna edici bir üslup kullanmıştır. Önce Mevdûdî'yi hangi konuda eleştirdiğini belirtmiş, akabinde konunun aslını ve önemini Kur'ân ve Sünnet ışığında izah etmiştir. Bilahare Mevdûdî'nin o konudaki yanlış fikrini, delili ile birlikte zikredip eleştirmiştir. En sonda ise Mevdûdî ve takipçilerinin ıslahı için dua etmiştir.

b) Meclis-i Zikr

Kâdiriyye tarikatına bağlı bir grup Ahmed Ali Lahorî'nin manevi sorumluluğu altındaydı. Bu grup her hafta Cuma akşamları Lahorî'nin yanına gelir, Kâdiriyye tarikatının usûlüne göre sesli zikir yapardı. Zikir meclisinin akabinde Lahorî, Kur'ân ve sünnet ışığında grubun manevi bakımından ıslahı için sohbet yapardı. Bu meclise, "Meclis-i Zikr" adı verilmiştir. İşte tanıtımını yaptığımız bu kitap, söz konusu sohbetlerin yazıya geçirilmiş halinden ibarettir.⁹⁴ Söz konusu kitabın 9 farklı bölümü vardır. Her bölümün ayrı basımları da yayılmıştır.

Kitapta yer verilen sohbetlerin insanın manevi ve derûnî hayatına hitap ettiği kolaylıkla fark edilmektedir. "Hastalıkların manevi ilacı", "İnsanın ıslahı, kalbinin ıslahına bağlıdır", "Kâmil imanın alametleri", "Müslümanların beden sağlığı kadar ruh sağlığına da ihtiyaçları vardır" ve benzer sohbet mevzuları kitabın içinde yer alan en önemli konular olarak gözükmektedir. Her başlığın üstünde, sohbetin yapıldığı hicri ve miladi tarihin kaydedilmesi de dikkat çekmektedir.⁹⁵

c) Melfûzât

Bu kitap, Ahmed Ali Lahorî'nin Cuma hutbelerinden ve zikir meclislerinden bazı sohbetleri bir araya getirmektedir. Muhammed Osman Gani'nin söz konusu hutbeleri ve sohbetleri edit ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁶ Kitabın birinci bölümünde Lahorî'nin bazı Cuma hutbeleri ve ikinci bölümünde zikir meclislerindeki önemli sözleri zikredilmiştir. Üçüncü bölümünde, diğer sohbetlerden derlenen nasihatlere yer verilmiştir. Kitabın son bölümü olan dördüncü bölüm ise, Ahmed Ali Lahorî'nin çokça dile getirdiği Farsça ve Urduca beyit ve şiirleri içermektedir.

⁹⁴ Ahmed Ali Lahorî, *Meclis-i Zikr-Hissa Pancam*, 1. bs. (Lahor: Punjab Press), 3.

⁹⁵ Lahorî, *Meclis-i Zikr-Hissa Pancam*, 2-4.

⁹⁶ Muhammad Osman Gani, *Melfûzât-ı Ahmed Ali*, 1. bs. (Lahor: Encümen-i Hüddâmü'l-İslâm, 1964), 3.

d) *Resâil*

Encümen-i Huddâmüddîn Derneği 900 sayfalık bir kitapta Ahmed Ali Lahorî'nin birçok konu hakkında yazdığı onlarca risaleyi toplamıştır. Risaleler, fikhî, kelamî, tasavvufî ve diğer İslâmî ilimlere ilişkin soruların cevabı mahiyetindedir. Bazı risalelerde fikhî bir mesele, soru-cevap tarzında işlenmiştir. Lahorî, “Çocuk doğduğu gün ne yapılmalı?”, “Akîkanın hükmü”, “Nişanın hükümleri”, “Sünnete göre nikâh” vb. birçok fikhî konu Kur’ân, sünnet ve sahabe sözlerin ışığında açıklanmıştır. Zaman zaman klasik dönem müfessirlerin ve Hanefî fakihlerin görüşlerini de konuyu izah etmek için zikretmiştir. Fikhî konular dışında “Hz. Peygamberin ahlakı”, “Müslümanlarla ilişki”, ve “Hz. Peygamberin tavsiye ettiği zikirler ve dualar” adlı vaaz tarzında risaleler de kitabın içinde bulunmaktadır.⁹⁷

Abdulkayyûm Hakkânî de *Ahmed Ali Lahorî Ke Resâil* adlı 339 sayfalık çalışmasında Ahmed Ali Lahorî'nin çeşitli konular hakkında yazdığı risaleleri toplamaktadır. Bu kitap, “Kur’an neden Arapça olarak indirildi?”, “Hadisin önemi”, “Müslüman kimdir?” gibi sohbet tarzı konuları içermekle beraber “Çorap üzerine mesh”, “İmamlığı kim daha çok hak ediyor?” ve “Cemaatle kılınan namazda kadınların durması” gibi fikhî risaleleri de kapsamaktadır. Kitap, onlarca risale bir araya getirmiştir.⁹⁸ Lahorî'nin Urduca risaleleri dışında İngilizce risaleleri de vardır. Lahorî'nin *Islam and Ahmadism*, *Quran and Science*, *Preaching of Islam* ve diğer İngilizce risaleleri de basılmıştır.⁹⁹

e) *Kur’ân-ı Azîz*

Lahorî, 1925 yılında takipçilerinin talebi üzerine Kur’ân’ı Kerim derslerini yazılı bir eser haline getirmeye karar vermiştir. Bu amaçla kendisini seven bazı kişilerle istişare ederek Lahor’dan daha sakin bir yer olan Kamalpûr ilçesinin Vah semtine geçici bir süreyle gitmeyi uygun görmüştür. Orada Kur’ân’ın mealini yazmaya başlamış ve 1927’de meali ve haşiye tarzında yazdığı tefsiri basılmıştır.¹⁰⁰ Tefsirine *Kur’ân-ı Azîz* ismini vermiştir.

⁹⁷ Ahmed Ali Lahorî, *Resâil-i Encümen-i Huddâmüddîn*, (Lahor: Encümen-i Huddâmü’l-İslâm).

⁹⁸ Abdulkayyûm Hakkânî, *Ahmed Ali Lahorî Ke Resâil*, 1. bs. (Noşehra: el-Kâsım Akademi Câmi’a Ebu Hüreyre, 2009), 5-28.

⁹⁹ al-Marifat, “Hazrat Maulana Ahmed Ali Lahorî (RA)”, https://issuu.com/almarifat/docs/sawanay_hazrat_ahmad_ali_lahorira.

¹⁰⁰ Han, *Merd-i Mümin*, 74.

Lahorî'nin tefsirinin içinde yazmış olduğu Kur'ân meali de bulunmaktadır. Sayfaların ortasında Kur'ân ayetleri ve o ayetlerin altında mealleri yer almakta olup kenarlarında ise ayetlerin tefsirine yer verilmiştir. Bu tez için esas alınan baskıda hem meal hem de tefsir kolay bir şekilde okunabilmektedir. Tefsir 728 sayfadan müteşekkil olup tek cilt halinde basılmıştır. *Kur'ân-ı Azîz* adlı eserde 728 sayfalık tefsir kısmından sonra 43 sayfalık bir kısım daha vardır ki burada âlimlerin *Kur'ân-ı Azîz* hakkındaki görüşlerine, Kur'ân konularının fihristine ve en sonda da Ahmed Ali Lahorî'nin kısa biyografisine yer verilmiştir.¹⁰¹

Lahorî'nin tefsirinde ayetler arasında kurulan irtibat Urduca bilen her öğrenci tarafından kolayca anlaşılabilir. Mealini yazarken Refi'uddîn ed-Dihlevî'den (ö.1233/1818), tefsirini yazarken ise Şah Abdülkâdir ed-Dihlevî'den (ö.1230/1815) istifade etmiştir. Bir surenin tefsirini yapmadan önce o surenin ihtiva ettiği konuları kısaca açıklamasının sebebi, surede anlatılan konu ve olayları daha iyi kavramasını sağlamaktır. Bazı görüşlerini teyit ederken *Mûzihu'l-Kur'ân* tefsirinden nakiller yapmıştır. Takip ettiği bu üslup, onun selef ulemasının yolunu takip ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁰²

Lahorî, Kur'ân'ın başından sonuna kadar, her surenin başında o surede işlenen genel bir konuyu veya o suredeki konuları ayrı birer başlık altında zikretmektedir. Suredeki genel konuyu çoğunlukla “Surenin Konusu”¹⁰³ bazen de “Surenin Özeti”¹⁰⁴ şeklinde ele almaktadır. Sonrasında ise her sureyi rükû‘larına¹⁰⁵ göre ele almakta, her rükû‘un başında surenin rükû‘ numarasını, o rükû‘daki konu veya konuları bir çerçeve içinde belirtmektedir.¹⁰⁶ Üçüncü adımda, “Rabt-ı Âyât” başlığı altında rükû‘daki ayetlerin tefsirini yapmıştır. Tefsirinin genelinde durum böyle iken bazen sure başlarında surenin diğer adlarını ve bunun sebebini de açıklamıştır¹⁰⁷ Bazen de sure başında

¹⁰¹ Ahmed Ali Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 1. bs. (Lahor: Zafar Sons, 2019-2020).

¹⁰² Han, *Merd-i Mümin*, 142.

¹⁰³ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 154, 387, 411, 522, 529.

¹⁰⁴ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 2, 3.

¹⁰⁵ Kur'ân'da aynı konu etrafındaki ayetler kümesi diğerlerinden “ayn” (ع) işareti ile ayrılır. Bu işareten sonra yeni bir konu başlayacağı için namazlarda kıraat yapılırken genellikle bu işaretlerin bulunduğu yerde durup rükû‘a gidilmektedir. Bu sebeple, “ayn” işareti konulan yerlere o surenin rükû‘ları tesmiye edilmektedir.

¹⁰⁶ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 4, 5, 7, 9.

¹⁰⁷ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 2.

önceki sure veya surelerle olan irtibatını “Rabt-ı Âyât”, “Cümle Mu‘tariza”¹⁰⁸ veya “Surenin konusu”¹⁰⁹ adlı başlıklar altında izah etmiştir.

Lahorî eserinde, sure başlarında önceki sure veya surelerle irtibatını izah etmekle beraber, bazen Kur‘ân’ın genel gidişatında surenin yerini ve önemini de “Temhîd” yani “Hazırlık” anlamındaki başlık altında zikretmiştir. Enfâl ve Yunus surelerinin başındaki bilgiler bunun güzel örnekleridir. Enfâl suresinin başında müfessirin yaptığı giriş şöyle özetlenebilir:

Enfâl’e kadarki surelerde Müslümanlar, dünyanın her kavmine tebliğ vazifesiyle sorumlu tutulmaktadır. Örneğin, Bakara suresinde Yahudilere, Âl-i İmran’da Hıristiyanlara, Nisâ’ ve Mâide’de Araplara, En‘âm’da Mecusilere ve Â‘raf’ta diğer kavimlere tebliğle mükellef kılınmıştır.¹¹⁰

Enfâl suresine gelince burada Cem‘iyyet Kanunu anlatılmaktadır. Bu kanun, takipçilerine yararların temini (celb-i menâfi‘) ve zararın giderilmesinin (def‘i zarar) yollarını göstermektedir. Bu sureye kadar, Müslümanların tüm dünya kavimlerine yaptıkları tebliğ, celb-i menâfi‘ kapsamında idi. Çünkü Müslümanların çoğalması, İslam devletini güçlendirmektedir. Mamafih Müslümanların tebliğ için gösterdikleri bütün çabaya rağmen bazı gayrimüslimlerin İslam’ı kabul etmeyecekleri ve ne kadar yanlış veya mantıksız olursa olsun insanın sahip olduğu görüş ve mensup olduğu mezhep için canını feda etmeyi mutluluğun kaynağı olarak görenlerin çıkabileceği de bir hakikattir. Zaman zaman kâfirlerin mezheplerini savunmak için Müslümanlara saldırımları bu yüzdendir. Böyle durumdaki kişinin karşısına üç seçenek çıkar. 1) Kaçıp canını kurtarmak. 2) Bazı Hinduların hayat tarzlarına göre yaşayıp, her şeyle onlara teslim olmak. Yani sessiz bir şekilde, döven dövmeekten usana ve dövmeeyi bırakana kadar dövölmek. 3) Kararlı bir şekilde savaşmak. Eğer batıl inanca sahip kişiler kendi asılsız mezheplerini savunmak için canını feda edebilmeyi göze alıyorsa Müslüman da hak bildiği mezhebi için hayli hayli bunu yapabilmelidir.¹¹¹

¹⁰⁸ Lahorî, *Kur‘ân-ı Azîz*, 60.

¹⁰⁹ Lahorî, *Kur‘ân-ı Azîz*, 432, 440, 476.

¹¹⁰ Lahorî, *Kur‘ân-ı Azîz*, 212.

¹¹¹ Lahorî, *Kur‘ân-ı Azîz*, 212-213.

İlk iki seçenek, özgürlük, izzetinefis ve cesarete aykırıdır. Dolayısıyla Müslüman için geriye sadece 3. seçenek kalır. Çünkü mezhep, özgürlük, izzetinefis ve cesaretin özü olup, onları yok edici değildir. Enfâl suresi, savaş kanunlarından def'i zarar kısmıyla yakından irtibatlıdır. Bu surede, düşmanlar Müslümanlara saldırınca Müslümanların hangi savaş kanununa göre hareket edeceği konusu izah edilmektedir.¹¹²

Lahorî, Enfâl suresinin girişinde Hint Alt kıtasındaki Müslümanları Hindulara karşı motive etmektedir. Burada kâfirlerin ve özellikle Hinduların saldırılarına karşı bir Müslümanın nasıl bir duruş sergilemesi gerektiğini göstermiştir. Ayrıca tefsirinde dönemindeki Hinduların Müslümanlara yaptıkları eziyetlerden bahsetmesi de dikkat çekicidir.

Enfâl suresinde olduğu gibi Yunus suresinin başında da “Temhîd” başlığı bulunmaktadır. Burada verdiği bilgiler şöyle özetlenebilir:

Kur'ân'ın başından A'raf suresine kadar, tüm dünya kavimlerine İslam daveti yapılmış idi. Enfâl suresinde “savaş ilanı” ve Berâe suresinde ise tevbe konusu işlenmişti. Sonuç olarak, Müslümanların ihtiyaç duydukları celbi nef' ve def'i zarar yolları açıklanmıştı. Burada Mekkî ve Medenî sureler arasındaki farkları ortaya koymakta fayda vardır. Mekkî surelerinde, ağırlıklı olarak, tevhit, ölüm sonrası hayattan ve zaman zaman da Kur'ân'ın doğruluğundan bahsedilmektedir. Medenî surelerinde ise, şer'î hükümlerin detayları öğretilmektedir. Öyleyse, Mekke'de İslam'ın temelinin atıldığını, Medine'de de bunun tamamlandığını söylemek mümkündür.¹¹³

Tevbe'den sonraki her bir surede, genel olarak birer ana konu işlendiği görülmüştür. Genel olarak, bu surelerde hangi konu işlenecekse surenin tamamı onun etrafında dönmektedir. Sure boyunca o konuyla ilgili farklı örnekler (şevâhid) zikredilmekte ve surenin sonunda genel sonuç beyan edilmektedir. Şevâhid, surenin ana konusuyla irtibatı olan ayetlere denir. Şevâhidlerin öncesine ve sonrasına bakıldığında ana konuyla olan irtibat bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin: Yunus suresinin ana konusu “Kur'ân'ı Kerîm'e davettir”. Surenin ilk ayeti “*Elif-lâm-râ. Bunlar hüküm ve*

¹¹² Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 213.

¹¹³ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 249-250.

hikmet dolu kitabın ayetleridir"¹¹⁴ şeklindedir. Son ayeti ve aynı zamanda sonuç bildiren ayet ise "*Sana ne vahyedilirse ona uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır.*"¹¹⁵ şeklindedir.¹¹⁶ Lahorî, bu bilgileri takdim ettikten sonra suredeki ana konuyla irtibatlı olan 21 ayeti yani şevâhidi zikretmiştir.

Lahorî'nin Yunus suresinin girişinde verdiği bu bilgiler, onun Kur'ân konuları hakkındaki derin bilgisini yansıtmaktadır. Her cümlesi Kur'an'a hâkimiyetini belgeler niteliktedir. Tikelden tümele, ayetler ve sureler arasındaki irtibatı, surenin Kur'ân tertibindeki yeri ve önemi ve diğer birçok önemli incelikleri bir ciltlik tefsire sığdırabilmesi, takdire şâyandır. Bakara suresinin başında Hurûf-ı Mukatta'a ile ilgili verdiği bilgiler yine onun selef ulemasına ve kitaplara vâkıf olduğunun göstergesidir. Söz konusu harflerle ilgili sadece Bakara suresinin başında detaylı bilgi vermiştir. Bu harflerin geçtiği daha sonraki surelerde sadece Bakara suresinin başındaki açıklamaya atıfta bulunmakla iktifa etmiştir.

Lahorî'nin Hurûf-ı Mukatta'a ile ilgili yazdıkları şöylece özetlenebilir:

Kur'ân-ı Kerim'in 29 suresinin başında Hurûf-ı Mukatta'a geçmektedir. Tekrarları saymaksızın bu alfabelerin sayısı 14'tür. Sultânü'l-Ârifin Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hayr-ı Kesîr* adlı kitabının başında tüm alfabelerin anlamlarını beyan etmiştir. Yine kendisi *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr* adlı kitabının sonunda konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır. Şeyh Sadreddin Konevî (ö.673/1274) de bu harflerin izahıyla ilgili iki risale telif etmiştir. Klasik müfessirlerin konuyla ilgili tahkikleri sonucunda 16 farklı görüş ortaya çıkmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, nasıl ki bir kitaba verilen isim onun içinde geçen konuların özeti mahiyetindeyse, Hurûf-ı Mukatta'a da suredeki konuların detaylarının özeti mahiyetindedir.¹¹⁷

---

¹¹⁴ Yûnus, 10/1.

¹¹⁵ Yûnus, 10109.

¹¹⁶ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 249-250.

¹¹⁷ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 3.

Lahorî'nin tefsirine ilişkin serdedilen görüşlere gelince; meşhur Hint âlimlerinden Muhammed Süleyman Nedvî (1884/1953), Lahorî'nin tefsiri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

Kur'ân ilimlerinin en çok dikkat edilmesi gerekeni, ayetlerin ayetlerle ve surelerin surelerle irtibatı ilmidir. Özellikle Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve Bikâî (ö.885/1480) bu ilim üzerinde çok çalışmışlardır. Bizim dönemimizde Mevlana Hamîduddin Ferahî ve Mevlana Ubeydullah es-Sindî bu ilimle ilgilenen en önemli âlimlerdir. Ubeydullah es-Sindî'nin dersleri çok önemli şahsiyetleri ortaya çıkarmıştır. Onlardan en barizi Mevlana Ahmed Ali Lahorî'dir. Ahmed Ali, ayet ve sureler arasındaki bağı çok iyi kurmaktadır. Bununla beraber, yazdığı haşiyeler, daha önceki âlimlerin yazdıklarına önemli katkılar sağlamıştır. Tefsirinin bir başka özelliği de, Müslümanların güncel maddi manevi sorunlarına çözümler sunmasıdır.¹¹⁸

Mevlana Hüseyin ise Ahmed Ali Lahorî'nin tefsiri ile ilgili şu yorumları yapmıştır:

Ben farklı açılardan Ahmed Ali'nin Kur'ân ayetleri arasında kurduğu irtibatı inceledim. Kur'ân'da geçen konular arasındaki irtibatları avam ve havastan herkesin anlayabileceği şekilde kurmuştur. Bana göre, kitabında Ehl-i sünnet itikadına ters hiçbir şey yoktur.¹¹⁹

Müftü Muhammed Kifâyetullah da kitabıyla ilgili düşüncelerini şöyle beyan etmiştir:

“Ben kitabın farklı farklı yerleri inceledim ve kitabın üslubunu çok faydalı, kolay ve anlaşılabilir buldum. Bence, kitabında Ehl-i sünnet mezhebine ters hiçbir şey yoktur”.¹²⁰

Yukarıdaki yorumlardan da anlaşılacağı üzere daha ziyade bir aksiyon adamı olarak tarihe geçmiş Lahorî'nin Ehl-i Sünnet çizgisinde muhtasar olarak telif ettiği tefsiri hitap ettiği okuyucu kitlesi konumundaki Hindistan halkını yaşadıkları coğrafyada karşılaştıkları sosyal, siyasi ve kültürel sorunlar ve zulümlerle mücadelede bilinçlendirme noktasında önemli rol oynamış ve bir boşluğu da doldurmuş sayılır.

3.2. Şebbîr Ahmed Osmânî (1887-1949)

3.2.1. Hayatı

Şebbîr Ahmed Osmânî de Ahmed Ali Lahorî ile aynı dönemde yaşadığı için dini, kültürel, sosyal ve siyasal benzeri sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Lahorî'den farklı olarak çok fazla eser yazmıştır. Günümüz İslam dünyasında *Kütüb-i Sitte*'den *Sahîh-i*

¹¹⁸ Han, *Merd-i Mümin*, 145.

¹¹⁹ Han, *Merd-i Mümin*, 144.

¹²⁰ Han, *Merd-i Mümin*, 144.

Müslim üzerine yazdığı *Fethü'l-Mülhim* adlı Arapça şerhiyle şöhret bulmuştur. Bu sebeple akademi dünyasında daha çok muhaddis kimliği ile öne çıkmıştır. Medrese geleneğinden geldiği için onun fıkıh, kelam, felsefe ve tefsir alanında da çok değerli eserleri mevcuttur. Lahorî'den farklı olarak, ilmî çalışmalarının yanısıra siyaset sahasında da çok yoğun çalışmalarıyla temayüz etmiştir.

Sahîh-i Müslim'e yazdığı Arapça şerhle İslam dünyasında iyi tanındığı için hakkında yeterince bilgiye ulaşmak Lahorî 'ye nispetle daha kolay olmuştur. Bunun sebebi, az da olsa kendisi ile ilgili Arapça ve İngilizce kaynakların da bulunuyor olmasıdır. Her ne kadar söz konusu şerhle şöhret kazanmışsa da aynı zamanda *Sahîh-i Buhârî* üzerine *Fazlu'l Bârî* adlı bir şerh çalışması da bulunmaktadır. Ancak eserin dili Urduca olduğu için Hint alt kıtası dışında çok fazla bilinmemektedir.

Bu çalışma, Şebbîr Ahmed Osmânî'nin özellikle tefsirci kimliğini ön plana çıkarmayı hedeflediğinden hayatı, ilmî, dinî, sosyal, siyasî ve diğer faaliyetleri hakkında bilgiler sunulduktan sonra tefsirle ilgili Hint alt kıtasında *Tefsir-i Osmânî* olarak bilinen eserinin önemi ve özellikleri üzerinde durulacaktır.

Şebbîr Ahmed Osmânî, 10 Muharrem 1305 (28 Eylül 1887) tarihinde Hindistan'ın Bicnor şehrinde doğmuştur.¹²¹ Babası Mevlana Fazlurrahman adını önce Fazlullah, daha sonra Şebbîr Ahmed olarak koymuştur ve bu isimle meşhur olmuştur.¹²² Kendisi de yazdığı kitapları, makaleleri ve risalelerinde ismini ve nesebini Şebbîr Ahmed Osmânî olarak zikretmiştir.¹²³ Soy ağacı, dört halifeden biri olan Osman b. Affan'a dayanmaktadır. Ecdadından Hindistan'a ilk hicret eden Ebü'l-Vefâ el-Osmânî hicri 700. yılın başlarında oraya gitmiştir. Diyûbend şehrine yerleşip orayı vatan edinmiştir.¹²⁴ Babası Delhi kolejinde eğitim almış, döneminin Urduca ve Farsça yazan önde gelen ediplerinden ve büyük şairlerindendi. Ayrıca, okulların teftişi gibi görevler üstlenmişti. Dönemin en meşhur medreselerden biri olan Dârülulûm'un şûra

¹²¹ Abdulkayyûm Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih-i Allâme Şebbîr Ahmed Osmânî*, 1. bs. (Noşehra: el-Kâsım Akademi Câmi'a Ebû Hüreyre, 2005), 14.

¹²² Muhammed Envârul Hasan Enver Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 1. bs. (Multan: İdâre-i Telifât-ı Neşriyye, 2006), 35.

¹²³ Envârul Hasan Şerkotî, *Hayât-i Osmânî*, 1.bs. (Karaçi: Mektebe-i Dârülulûm, 1985), 29.

¹²⁴ Seyyid Abdülmâcid el-Gorî, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhü fi'l hadis en-Nebevî", *Hadis Jurnal Ilmiah Berwasit*, 98.

meclisinde 43 sene gibi uzun bir süre görev yaparak çok farklı faaliyetlere imza atmıştır.¹²⁵

Şebbîr Ahmed, 7 yaşında Hafız Muhammed Azim ile Kur'ân ve Urduca eğitimine, sene sonra Münşi Manzur Ahmed ile Dârülulûm medresesinde Farsça öğrenmeye, ardından Farsça yazılmış ileri düzey metinleri Mevlana Muhammed Yasin ile okumaya, daha sonra da Arapça eğitimini Dârülulûm Diyûbend'te almaya başlamıştır. Arapça öğrenirken en fazla Mevlana Muhammed Yasin, Mevlana Gulam Resûl, Mevlana Hakîm Muhammed Hasan ve özellikle Şeyhülhind Mevlana Mahmûd Hasan'dan istifade etmiştir.¹²⁶

Osmânî, hayatı boyunca Hindistan'ın önde gelen hocalardan ders almıştır. İstifade ettiği hocalar arasında Hafız Muhammed Azim, Hafız Namdar Han, Münşi Manzur Ahmed, Şeyhülhind Mahmûd Hasan, Gulam Resûl, Hakîm Muhammed Hasan, Muhammed Yasin Şerkoti, Muhammed Sehûl, Seyyid Murtaza Hasan, Azizurrahman Osmânî ve Muhammed Ahmed Nanevtevi yer almaktadır.¹²⁷

Hafız Muhammed Azim ile Kur'ân eğitimine başlayan Osmânî, Hafız Namdar Han ile Mushafı baştan sona kadar okumuştur. Münşi Manzur Ahmed'ten başlangıç seviyesindeki Farsça kitaplar okumuş, daha sonra matematik dersi de almıştır. Muhammed Yasin Şerkoti kendisine ileri seviye Farsça kitaplarını okutmuştur. Şeyhülhind Mahmûd Hasan ile *Tirmizî*, *Buhârî*, *Beyzâvî Tefsiri*, *Hidayeye-i Âhîreyn*, *Tavzîh* ve *Telvîh*, hocası Gulam Resul ile *Şerh-i Câmi*, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, *Mutavval*, *Mantık*, *Felsefe-i İlahiyat* ve hocası Hakîm Muhammed Hasan ile *Celâleyn Tefsiri* ve *Sahîh-i Müslim* dersleri yapmıştır. *Kâfiye*, *Tasrîh*, *Şerh-i Çiğmani* ve *Seb'a Şüddâd* adlı kitapları da Muhammed Yasin Şerkoti ile okumuştur. Sarf, nahiv ve mantık ilminin başlangıç seviyesindeki kitaplarını hocası Muhammed Sehûl, *Kenzü'd-Dekâik* ve *Şerh-u Vikâye*'yi Seyyid Murtaza Hasan, *Dürrü'l-Muhtâr*, *Dâremî* ve *Sünen-i Nesâi*'yi Azizurrahman Osmânî ve *Mişkât* derslerini medresenin idarecilerinden

¹²⁵ Şebbîr Ahmed Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, haz. Envarul Hasan Şerkoti, 1.bs. (Lahor: Nazar Sons, 1972), 7.

¹²⁶ Kâsemî, *Kamâlât-ı Osmânî*, 35.

¹²⁷ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 14.

Muhammed Ahmed Nanetevî ile yapmıştır.¹²⁸Osmânî'nin zikredilen klasik Arapça kitaplarını hocalarıyla okumuş olması klasik medrese geleneğine mensup olduğunun göstergesidir. Bu kitaplar üzerinden kendisini geliştirdiği, iyi bir şekilde yetiştirdiği anlaşılmaktadır.

Osmânî, 1902-1907 yılları arasında Dârülulûm'da talebelik yapmıştır.¹²⁹Hadis bölümünden birincilikle mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra Dârülulûm'da birkaç ay hocalık yapmıştır. Kısa bir süre sonra da Delhi'de Fetihpûr medresesinde başmüderis olarak göreve başlamıştır.¹³⁰

1910 yılında Osmânî, Dârülulûm'a *Sahih-i Müslim* dersleri vermek üzere çağırılmış ve orada 1928'e kadar 18 yıl boyunca hocalık yapmıştır.¹³¹1911 yılının Nisan ayında Muradab şehrinde Mu'temeru'l-Ensâr Kongresi düzenlenmiştir. Halk nezdinde çok özel bir yere sahip olan bu kongrede Osmânî, Ubeydullah es-Sindî'nin isteği üzerine "el-İslam" başlıklı meşhur konuşmasını yapmıştır. Modern bir üslupla halka yönelik olarak gerçekleştirdiği bu konuşmada Allah'ın varlığı, birliği, Peygamberlik misyonu, meleklerin varlığı ve daha pek çok önemli meseleye değinmiştir. Dönemin ilim çevreleri bu konuşmaya övgüler yağdırmıştır. Bu konuşmadan sonra Hint alt kıtasında Osmânî güçlü hitabeti ile tanınmaya başlanmıştır.¹³²

Osmânî, eğitimini bitirir bitirmez Dârülulûm'da üst seviye sınıflara hadis hocası olarak atanan ilk kişi olmuştur. Talebelik yıllarında Dârülulûm'da üstün zekâsıyla bilindiği için okuduğu kitapları sınıf arkadaşlarına okutmuş, mezuniyetinden sonra kendisine ders okutmak için hep üst sınıflar tahsis edilmiştir.¹³³

Osmânî, Dârülulûm medresesinin en üst seviyedeki hocalarından biri olmasına rağmen verdiği derslerden ücret almak istememiştir. Orta seviye kitaplarından *Sahih-i Müslim* ve *Sahih-i Buhârî* gibi üst düzey kitaplarına kadar her seviyede talebelere ders

¹²⁸ Şerkotî, *Hayat-ı Osmânî*, 69-70.

¹²⁹ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 19.

¹³⁰ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 35.

¹³¹ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 19.

¹³² Muhammed Ekber Şah Buhârî, *Bis Ulemâ-ı Hak*, 1.bs. (Lahor: Mektebe-i Rahmâniyye, 2002), 55.

¹³³ Laskar, "Life and Works of Shabbir Ahmed Uthmani", 36.

vermiştir. Mantık, felsefe, matematik, fıkıh, hadis ve tefsir gibi aklî ve naklî ilimler alanında kendini iyi yetiştirmiş birisiydi.¹³⁴

Uzun bir süre Dârülulûm'da eğitim faaliyetlerini sürdürdükten sonra Dâbil şehrindeki Cami'â İslâmiyye adlı medresede hocalık yapmaya başlamıştır. Daha sonra orada *Şeyhülhadis* unvanını almış ve medresenin müdürlüğüne getirilmiştir.¹³⁵ Yaklaşık iki yıl bu görevi yürüttükten sonra 1935 senesinde Mevlana Eşref Ali et-Tehânevî'nin isteği üzerine Dârülulûm Diyûbend'e geri dönmüş ve oranın idarecisi olarak görev yapmaya başlamıştır. 1944'e kadar bu görevde kalmış, bu esnada Dâbil'deki medreseyle de bağımlı koparmamıştır.¹³⁶ 1944'te Dâbil halkının ısrarı sonucu tekrar oraya dönmüş ancak hastalığı nedeniyle burada fazla kalmadan yeniden Diyûbend'e dönmek zorunda kalmıştır.¹³⁷ Diyûbend'e döndükten sonra Dârülulûm'da hocalık görevini üstelenememiş ancak evinde küçük gruplara ders vermeye devam etmiştir. 1944'ten sonra ise siyaset sahasında daha yoğun çalışmalar yapmıştır.¹³⁸

Şebbîr Ahmed Osmânî, hayatının büyük bir kısmını hocalık yapmakla geçirdiğinden öğrencilerinin sayısı bir hayli fazladır. Burada ilmi ve eserleriyle öne çıkan öğrencileri ve bu öğrencilerin bazı önemli eserlerini belirtmekle yetinilecektir. Muhammed İdrîs Kandehlevî (ö. 1394/1974), Muhammad Şefî' Osmânî (ö. 1396/1976), Muhammed Yusuf Bennûrî (ö.1397/1977), Kârî Muhammed Tayyib Kâsımî (ö.1403/1983) ve Menâzir Ahsen Geylânî (ö. 1404/1984) Osmânî'nin öne çıkan talebeleri arasındadır.¹³⁹ Zikredilen öğrencilerden Muhammed Şefî' Osmânî, Pakistan'ın ilk resmi müftüsü ve Karaçi'deki meşhur Dârülulûm el-İslâmiyye medresesinin kurucusudur. Yazdığı en önemli eseri *Me'ârifü'l-Kur'ân*'dır. Yine Menâzir Ahsen Geylânî'nin de meşhur *Tedvînu'l-Hadîs* adlı kitabı vardır. Muhammed Yusuf Bennûrî ise Karaçi'deki Dârülulûm Bennûrî'nin kurucusudur. Onun *Me'ârifü's-Sünen* adlı *Tirmizî* şerhi vardır. Bedr Âlem Mîrthî de hocası Osmânî'nin derslerinden çok istifade etmiştir. *Tercümanü'l-Hadis* adlı kitabın müellifidir. Hadis alanında yaptığı en önemli faaliyeti

¹³⁴ Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 8.

¹³⁵ Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 8.

¹³⁶ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 20.

¹³⁷ Kasemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 36.

¹³⁸ Erdiñç Ahatlı, İnam ul Haq, “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethü'l-Mülhim Bi-Şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim” adlı eseri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/37 (2018): 25.

¹³⁹ Ahatlı - Haq, “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethü'l-Mülhim”, 26.

başında hocası Enver Şah Keşmirî'nin *Buhârî* derslerini kayda geçirmesidir. Bu kayıtlar daha sonra *Feyzu'l-Bârî* adıyla neşredilmiştir. Muhammed İdrîs Kandehlevî de çok değerli eserlere sahip olan bir isimdir. *et-Ta'liku's-Sabîh a'lâ Mişkâti'l-Mesâbîh, Tühfetü'l-Kârî bihalli Müşkilâti'l-Buhârî, Hall-ü Terâcim-i Ebvâbi'l-Buhârî ve Minhetü'l-Muğîs Şerh-u Elfîyyeti'l-İrâkî fi'l-Hadis* adlı çalışmalar bu eserler içinde en fazla dikkat çekenleridir.¹⁴⁰

Şebbîr Ahmed Osmânî, hac niyetiyle iki kez Hicaz'a gitmiştir. İlkini 1910 yılında, ikincisini 1926 yılında Melik Abdülaziz b. Suud'un daveti üzerine Cem'iyet-i *Ulemâ-i Hind'in* temsilcisi olarak gerçekleştirmiştir. Hindistan dışına sadece bu iki yolculuk vasıtasıyla çıkmışken Hint alt kıtasında tebliğ amacıyla hemen hemen gitmediği yer bırakmamıştır. Bulunduğu her yerde İslam'ı ve öğretilerini yaymış, vaaz ve irşatta bulunmuştur. Hindularla birçok kez münazarada bulunmuştur.¹⁴¹

Şebbîr Ahmed Osmânî, büyük bir İslam âlimi olmakla beraber döneminde yaşanan siyasi faaliyetlere katılmaktan da geri durmamıştır. O sadece bir eğitimci olarak değil, aynı zamanda aktif bir Müslüman kimliği ile de temayüz etmiştir. Çevresi tarafından tavır sahibi bir âlim olarak bilinir. Diyûbend'te çalışmakla birlikte, Hint Hilafet Hareketi'ne katılmış, Cem'iyet-i *Ulemâ-i Hind'in* oluşmasında büyük rol oynamış ve Cem'iyet-i *Ulemâ-i İslam'ı* kurmuştur. Ayrıca Hindistan Müslüman Birliği'nin (All India Muslim League) üyesi olan Osmânî, daha sonra Pakistan'ın *Şeyhülislam'ı* olmuştur.¹⁴²

Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind, Diyûbend âlimlerin İngilizlere karşı yürütülen faaliyetleri organize etmek için kurduğu bir cemiyettir.¹⁴³ Hint Hilafet Hareketi de, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü ve hilafetin otoritesini savunmak için 1919 yılında oluşturulan dinî ve siyasî bir harekettir.¹⁴⁴ Hindistan Müslüman Birliği ise 1906 yılında, Hindistan'daki Müslümanların siyasi haklarını korumak için kurulan siyasal

¹⁴⁰ el-Gorî, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhû fi'l hadisi'n-Nebevî", 105.

¹⁴¹ el-Gorî, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhû fi'l hadisi'n-Nebevî", 106.

¹⁴² Laskar, "Life and Works of Shabbir Ahmed Uthmani", 68.

¹⁴³ M. Nur Pakdemirli, "Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", *EKEV Akademi Dergisi*, 19/62 (2015), 430.

¹⁴⁴ M. Naeem Qureshi, "Hindistan Hilafet Hareketi", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 18: 109-111).

bir partidir. Müslüman liderlerinin bu partiyi kurmaya götüren ana sebep, 1885 yılında kurulan Hindistan Milli Kongresi idi. Kongre, bütün Hintliler'in hakları için mücadele etme amacıyla kurulmuş olsa da zamanla bir Hindu partisine dönüşmüştü. Söz konusu partiye tepki olarak kurulan Hindistan Müslümanlar Birliği partisi, kısa sürede ülke geneline yayılıp, millî bir hareket haline gelmiştir. Parti, Müslümanların dinî, kültürel ve tarihî değerler açısından Hindular'dan farklı olmalarından dolayı ayrı temsil edilmeleri gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁵

Osmânî'nin siyaseti hareketlere başlamasının en önemli sebebi, 20. yüzyılın başındaki Osmanlı hilafetinin durumudur. 1910'lu yıllarda Türkler önce İtalya, daha sonra da Balkan güçleriyle savaşmak zorunda kalmışlardı. Balkan savaşı, Hint alt kıtasındaki Müslümanlarda ciddi bir hareket meydana getirmiştir.¹⁴⁶Bölgedeki Müslümanlar, her zaman Türkleri sevmişlerdir. Bu yüzden Türklerin durumu onları derinden etkilemişti. Özellikle Diyûbend uleması Hindistan'da Türklerin sesi olmuşlardır. Şeyhülhind bunların başında yer alıyordu. Kasım 1912'de Balkan savaşının devam ettiği sırada, Türklere her türlü yardım etmek için Diyûbend medresesinin kapanmasına karar verilmiş idi. Diyûbend hocaları ve talebeleri, Hindistan'ın her köşesine gidip Türkler için yardım toplamışlardı.¹⁴⁷ O sırada, Osmanlı topraklarında Kızılay Cemiyeti yardım faaliyetleri açısından ön sırada bulunuyordu. Hindistan'daki Müslümanlar da bunu örnek alarak Kızılay'ın tercümesi olan "Hilâl-i Ahmer" adlı bir bağış kurumu oluşturmuşlardı. Daha sonra, oradaki Müslümanlar, Kızılay adına ülkenin her yerinden yardımları toplayıp Türkiye'ye yollamışlardı. Hilafetin önemini çok iyi bilen Diyûbend uleması, böylesi zor bir dönemde Osmanlı Hilafetinin korunmasının eğitimden daha önemli olduğunu savunmuşlardır.¹⁴⁸

Diyûbend Dârülulûm uleması, bölgedeki Müslümanları yardıma teşvik etmek ve Osmanlı'nın önemini vurgulamak için konu ile ilgili bir fetva yayınlamışlardı. Bu fetvaya göre Türklere yardım etmek farz olmuştu. Dârülulûm'da neşredilen bu fetvanın yüz bin kopyası ülkenin her tarafına gönderilmişti.¹⁴⁹ Diyûbend'in çok önemli

---

¹⁴⁵ M. Naeem Qureshi, "Hindistan Müslümanları Birliği", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 18: 111-112.

¹⁴⁶ Laskar, "Life and Works of Shabbir Ahmed Uthmani", 68.

¹⁴⁷ Şerkotî, *Hayât-i Osmânî*, 201

¹⁴⁸ Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 10.

¹⁴⁹ Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 13.

bir parçası olan Osmânî de, yardım faaliyetlerinin ilk safhalarında yer almıştır. Bu amaçla birçok şehir, kasaba ve köye seferler yapmıştır. Osmânî'ye göre İslam âleminin ihyası, Osmanlı'nın bekasındaydı. Ona göre Osmanlı'nın yok oluşu, Müslümanların merkezi konumlarını yitirmesine sebep olacaktı.¹⁵⁰

1912 ve 1913 yıllarında Balkan ve Trablusgarb savaşları geride kaldıktan sonra 1914'te birinci dünya savaşı başlamıştı. Bu savaşta Almanlar ve Türkler aynı ittifak içinde yer alırken karşılarında İngilizler duruyordu. 1918 yılında bu savaşın bitiminde Almanlar ve Türkler yenildiğinde Osmanlı dağılmıştı.¹⁵¹Bunun sonucunda Hindistan'daki Müslümanlar arasında hilafeti ihya arzusu uyanmış ve Türklere güç katmak için Hindistan'da bir hilafet hareketi başlatmışlardı. Hint alt kıtasının her köşesi bu hareketten etkilenmişti. Hindular gerek halk gerekse liderler olarak Müslümanların bu hareketinden etkilenip onlarla aynı safta yer alıp bağımsız bir ülke için birlik olmuşlardı. Hindular o sırada camilerin minberlerinden konuşmalar yapmaya ve Müslümanları da kendi mabetlerine davet etmeye başlamışlardı.¹⁵²

Müslüman âlimler, o dönemde birçok farklı hilafet hareketine katılıyor olmalarına rağmen fikirlerini daha geniş kitlelere ulaştırmaları için, özel bir platforma ihtiyaç hissetmişlerdir. Bu amaçla 1919 yılında *Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind*'i kurdular.¹⁵³Bu oluşumu güçlendirmek ve hedeflerini gerçekleştirmek için Diyûbend, Birelvî ve Ehl-i Hadis gibi farklı yapılara mensup âlimler oldukça yoğun faaliyetler içine girmişlerdi. Söz konusu cemiyetin en fazla üzerinde durduğu husus hilafet hareketini başarıya ulaştırmaktı. Bu çerçevede cemiyete bağlı âlimler, dönemin Hint alt kıtasındaki her türlü siyasi cemaatin konferanslarında hilafet hareketi için konuşmalar yapmışlardı. Bu çabalar sonucunda, bugün Hint Hilafet Hareketi veya Hilafet Komitesi olarak bilinen bir yapı 1919 yılında kurulabilmiştir. Daha sonraki yıllarda söz konusu komitenin çatısı altında bölgede çok sayıda toplantı ve konferans düzenlenmiştir.¹⁵⁴

---

¹⁵⁰ Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 11-12.

¹⁵¹ Şerkotî, *Hayât-i Osmânî*, 207.

¹⁵² Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 19-20.

¹⁵³ Şerkotî, *Hayât-i Osmânî*, 208.

¹⁵⁴ Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 23-24.

Şebbîr Ahmed Osmanî, 1919'dan 1945'e kadar *Cem'iyet-i Ulemâ-ı Hind* çatısı altında görev yapmıştır. Bu süreçte siyasi içerikli seri konferanslar vermiş, konuşmalar yapmıştır. Genel olarak konuşmalarında Müslümanların haklarını savunmuş, İslam şeriatının hükümlerinden bahsetmiş ve İslam iktidarının devamlılığının öneminden söz etmiştir.¹⁵⁵ Osmanî, cemiyette uzun yıllar hizmet ettikten sonra Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlık sürecine yaklaşırken kurumun diğer mensuplarıyla bazı anlaşmazlıklar yaşamış, netice itibarıyla 1945 yılında kurumdan ayrılmaya karar vermiştir. ¹⁵⁶ Anlaşmazlığın kaynağına gelince, cemiyet mensupları bağımsızlığa kavuşmak için Müslümanların kayıtsız şartsız kongreye katılarak birlikte hareket edilmesi gerektiğini savunurken, Osmânî, bunun aksine, Müslümanların belli şartların kabul edilmesi durumunda kongreyi desteklemeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Osmânî'nin böyle düşünmesinin sebebi, Hinduların daha sonra Müslümanları dışlayıp kontrolü bütüyle kendi ellerine almalarından duyduğu endişe idi. Cemiyet üyeleri ise her türlü riski göze alarak İngilizlere karşı kayıtsız şartsız Hindularla birlik olma fikrini ısrarlı bir şekilde savunuyorlardı. Kongredeki Hindular tabiatıyla Müslümanların herhangi bir şart koşmaksızın kendilerine destek çıkmalarını istiyorlardı. Bu siyasete muhalefet eden tek taraf o dönemde Müslümanların kurduğu ve Osmânî'nin de üye olduğu Hindistan Müslümanları Birliği (All India-Muslim League) idi. Siyasi açıdan sergilenen yaklaşım farklılıkları Müslümanlar ve Hindular arasında ciddi ihtilafların ve çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Kongre'nin 1885 yılında kurulduğu tarihten itibaren Müslümanların hukukuna yönelik sergilediği kayıtsız tavırlar gerek Osmanî'nin gerekse mensup olduğu Hindistan Müslümanlar Birliği'nin endişelerini haklı çıkarır mahiyette idi.¹⁵⁷

Şebbîr Ahmed Osmânî, Pakistan'ın kurucularından biridir. Kendisi Pakistan'ın bağımsızlığı için çok çaba sarf etmiştir. 14 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra da ülkenin İslâmî düstur ve kurallara göre yönetilmesi için çok çalışmıştır. O, Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın adetâ sağ kolu gibi çalışıyordu. Cinnah da kendisine çok güveniyordu. Öyle ki Cinnah bağımsız Pakistan'ın bayrağını ilk kez göndere çekme görevini onun yerine getirmesini istemiştir. Dahası Cinnah kendi cenaze namazını Osmânî'nin kıldırılması

¹⁵⁵ Şerkotî, *Hayât-i Osmânî*, 21-22.

¹⁵⁶ Şah Buhârî, *Bis Ulemâ-ı Hak*, 61.

¹⁵⁷ Osmânî, *Hutûbât-ı Osmânî*, 61.

için vasiyette de bulunmuştur. Osmânî, Cinnah'ın cenazesini kıldırdıktan sonra halka hitap ederken bu büyük devlet adamının kendisine Pakistan'ın İslâmî ilkelere göre yürütüleceği sözü verdiğini hatırlatmış ve Pakistan'ın bu şekilde bağımsız İslam ülkesi olma idealinin eseri olarak vücut bulduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁸

Osmânî, Pakistan'a yerleştikten sonra Keşmir meselesi ile de çok yakından ilgilenmiştir. Söz konusu mesele ile ilgili halka birçok kez hitap edip Keşmir'deki mücahitler ve yaralılar için yardım toplamıştır. Yardım toplamak amacıyla yakın çalıştığı bazı arkadaşlarını Bangladeş'e göndermiştir. Ayrıca, doktorlardan bir grup oluşturup Keşmir'e göndermiştir. Osmânî, Keşmir'de cihat için bir fetva da yayınlamıştır. Bu fetvaya dönemin tüm İslam devletlerinin âlimleri muvafakat etmişlerdir. Osmânî'nin, Mevdûdî'yle de müzakere ederek ikna edici deliller ileri sürüp kendisini Keşmir'de cihadın gerekliliğine ikna ettiği ve yanında yer almasını sağladığı belirtilmektedir.¹⁵⁹

Osmânî, ömrünün sonlarında farklı hastalıklara yakalanmış ancak görevlerini yerine getirmekten vazgeçmemiştir. Pakistan'ın Bahavalpur şehrine eğitim amaçlı bir seyahat gerçekleştirene kadar hastalığı ile mücadele etmiştir.¹⁶⁰ O dönemde Bahavalpur'daki *Cam'ia Abbasia* adlı eğitim kurumunun iç işleyişi ve programları çok bozulmuştu. Bu durumu fark eden şehrin eğitim bakanı, Osmânî'ye kurumun ıslahı için şehre davet etmiştir. 8 Aralık 1949 tarihinde Bahavalpur'a hareket eden Osmânî sağlık durumunun kötüleşmesi akabinde 13 Aralık 1949 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Karaçi'ye götürülerek Muhammed Ali caddesine yakın bir mezarlıkta defnedilmiştir.¹⁶¹

3.2.2. Eserleri

Şebbîr Ahmed Osmânî, birçok farklı alanda çok değerli eserler ortaya koymuştur. Onun Kur'ân ilimleri, tefsir, hadis, kelam, fıkıh, felsefe, mantık ve diğer İslam ilimleri alanında takdire şayan çalışmaları vardır. Bu yüzden onun sadece bir alana

¹⁵⁸ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 334-335.

¹⁵⁹ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 645-646.

¹⁶⁰ el-Gorî, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cühûduhü fi'l-hadisi'n-Nebevî", 108.

¹⁶¹ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 40.

hasredilmesi yanlış olur. Bu yüzden ki o muhaddis, müfessir, fakih ve zaman zaman mütekellim kimliği ile öne çıkmıştır. O, eserleriyle dönemindeki insanlarda büyük etki yaratmıştır.

Eserlerinin sayısı bir hayli fazla olması hasebiyle eserlerini “Kitapları” ve “Risale ve Makaleleri” şeklinde iki başlık altında incelemek daha uygun olacaktır. Burada *Tefsîr-i Osmânî* dışındaki eserler genel olarak tanıtılacak, tefsirle ilgili mezkûr eser konumuzla doğrudan alakalı olduğundan tafsilatlı bir şekilde ele alınacaktır.

3.2.2.1. Kitapları

a) *el-‘Akl ve’n-Nakl*

Bu eser, Osmânî’nin genel olarak fikir yapısını, düşünce biçimini ve kelimî birikimini ortaya koymaktadır. Osmânî, bu kitapta akl-ı selim ve sahih naklin hiçbir zaman birbirine ters düşmeyeceğini izah etmiştir. Ayrıca, akıl ve naklin herhangi birinde bir eksiklik tespit edildiğinde söz konusu meselenin nasıl çözülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. 1916 yılında telif edilen bu kitap, dönemin insanlarını doğrudan hitap etmek ve içinde buldukları sıkıntıları ve problemleri çözmek için kaleme alınmıştır.¹⁶²O dönemde, *Tehzîbu’l-Ahlak* adlı bir derneğin aklı ve felsefî konuları yanlış bir şekilde yorumlayarak İslam’ın hak mucizelerini yok sayması sonucunda Osmânî bu eseri telif etmeye karar vermiştir.¹⁶³

b) *İ‘câzü’l-Kur’ân*

Osmânî’nin Dârülulûm’da yaptığı bazı konuşmalar, *İ‘câzü’l-Kur’ân* başlıklı bir kitabın vücuduna sebep olmuştur. Osmânî, öğrencilere münazara ve hitabet yeteneğini kazandırmak için zaman zaman İslam’ın çok hassas ve önemli konular üzerine konuşmalar yapardı. Bu konulardan bir tanesi Kur’ân-ı Kerîm’in Allah kelamı olduğu konusudur. Söz konusu eserde bu konuyla ilgili yaptığı konuşmalar derlenmiştir.¹⁶⁴Osmânî, bu eserinde Kur’ân’ın i‘caz yönlerini izah edip Kur’ân’ın Allah kelamı olduğunu defalarca farklı delillerle ortaya koymuştur. Meseleleri,

¹⁶² Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 55.

¹⁶³ Şerkotî, *Hayât-i Osmânî*, 182.

¹⁶⁴ Şerkotî, *Hayat-e Osmânî*, 182.

konuyla ilgili gelen eleştirilere cevap vererek izah etmiştir. Zaman zaman bazı Hint, Fars ve Arap şairlerini de tenkit etmiştir.¹⁶⁵

c) *Fazlu'l-Bârî Şerh-i Sahîh-i -Buhârî*

Bu kitap *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhi olup Osmânî'nin öğrencilerinden birisi tarafından Dârülulûm Diyûbend'te verdiği Buhârî dersleri bir araya getirilmek suretiyle oluşturulmuştur. Osmânî, Dâbil'deki *el-Câmi'atü'l-İslâmiyye*'de görevli olduğu sırada öğrencisinin tuttuğu notları gözden geçirmeye başlamışsa da tamamını kontrol etme fırsatı bulamamıştır. Buna rağmen içerdiği çok kıymetli bilgiler sebebiyle Hint alt kıtasındaki ilim çevrelerinde esere büyük önem atfedilmektedir. Söz konusu eser herkesin rahatlıkla anlayabileceği Urdu dilinde yazılan Buhârî şerhlerinin ilki olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁶

d) *Fethü'l-Mülhim Şerh-i Sahîh-i Müslim*

Osmânî, *Sahîh-i Buhârî*'den sonra İslam âleminde en muteber kitap olan *Sahîh-i Müslim*'e de şerh yazmıştır. *Sahîh-i Müslim* üzerine birçok şerh çalışmasının bulunmasına rağmen *Sahîh-i Buhârî* üzerine İbn Hacer el Askâlânî'nin yazdığı *Fethü'l-Bârî* gibi hadisleri açıklayan bir kitap bulunmuyordu. Bazı âlimlere göre bu durum, Şebbîr Ahmed Osmânî'yi *Fethü'l-Mülhim* adlı eserini yazmaya sevketmiştir.¹⁶⁷ Osmânî, hangi amaçla bu eseri yazmaya karar verdiği hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir ancak mezhebinden ve şerh içerisinde ele aldığı konulardan hareketle onun bu şerhi yazma amaçlarından birisinin Hanefî bakış açısıyla bir Müslim şerhi yazmak olduğu söylenebilir. Zira kendisinden önce Hanefî âlimlerinden çok azı, *Sahîh-i Müslim* üzerine şerh yazmıştır.¹⁶⁸

Osmânî 1914 yılında Dârülulûm'daki dersleri ve siyasi meşguliyetleri yanında bu eseri yazmaya başlamış ancak tamamlama fırsatı bulamamıştır. Eserin *Kitabü'n-nikâh* bölümüne geldiğinde vefat etmiştir. Kendisinden sonra bir ara Pakistan devletinin resmi Müftülüğünü de Muhammed Takî Osmânî bu eseri tamamlanmıştır. Kitap son haliyle altı cilt olarak basılmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 85.

¹⁶⁶ el-Gori, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhü fi'l hadisi'n-Nebevî", 108.

¹⁶⁷ el-Gori, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhü fi'l hadisi'n-Nebevî", 116.

¹⁶⁸ Ahatlı ve Haq, "Şebbîr Ahmed Osmânî ve "Fethü'l-Mülhim", 27.

¹⁶⁹ el-Gori, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhü fi'l hadisi'n-Nebevî", 117.

Şebbîr Ahmed Osmânî'nin hayatında kitabın ilk üç cildi basılmıştır. Birinci cildin başında Osmânî'nin yazdığı usûl-i hadîs konularını içeren bir mukaddime yer almaktadır. *Kitabu'l-iman* ile başlayan birinci cilt, *Kitabü't-tahara* ile tamamlanmaktadır. İkinci cilt *Kitabu's-salat*'tan *Kitabu'l-cenâiz*'e kadar devam etmektedir. Üçüncü cilt ise *Kitabu'z-zekât* ile başlayıp *Kitabu'n-nikâh* ile sonlanmaktadır.¹⁷⁰ Dördüncü cildi yazmaya *Kitabu'r-reda* ile başlayan müellif, eseri bitiremeden vefat etmiştir.¹⁷¹

Eser, *Sahîh-i Müslim* şerhleri arasında çok önemli bir yere sahiptir. Hint alt kıtası dışında dünyanın başka yerlerindeki büyük hadis âlimleri de bu eserden sitayişle söz etmişlerdir. Nitekim Zâhidü'l-Kevserî (1879-1952) bu kitabın özelliklerinden bahsederken şu sözleri sarf etmiştir: “*Fethu'l-mülhim*'in yazılmasıyla birlikte telafi edilmeyi çok arzu edip de bir türlü gideremediğimiz bir kaybımızı gidermiş olduk. Her açıdan yeterli ve tatminkâr bulduğumuz bu büyük ve hacimli şerhi şekil ve muhteva açısından da çok beğendik”.¹⁷²

3.2.2.2. Risâle ve Makaleleri

a) *İslam*

Kelamî konuları içeren bu makalede Osmânî, tevhit, nübüvvet ve meleklerin varlığının ispatı gibi konuları ele almıştır. Osmânî, bu makaleyi düzenlenen geniş çaplı organizasyonlarda halkın önünde okumuş ve çalışmasından dolayı büyük bir teveccühe mazhar olmuştur.¹⁷³

b) *eş-Şihâb*

1924 yılında Kâbil'de Nimetullah Kâdiyânî adındaki bir şahsın Şah Emanullah tarafından recm edilerek öldürülmesi sonucu Kâdiyânîler isyan etmeye başlayıp “İslam'da mürted için ölüm cezası yoktur” iddiasını ortaya atmışlardır. Bu olay sonrasında Osmânî, *eş-Şihâb* adıyla bir risale yazarak delillerle İslam'da mürted için

¹⁷⁰ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 36.

¹⁷¹ Buhârî, *Bis Ulemâ-ı Hak*, 59.

¹⁷² Ahatlı ve Haq, “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethü'l-Mülhim”, 27.

¹⁷³ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 83.

ölüm cezasının bulunduğunu temellendirmeye çalışmış, söz konusu risaleyi de bastırıp Şah Emanullah'a göndermiştir.¹⁷⁴

c) *Hicâb-i Şer'î*

Şah Emânullah, eşi Süreyya ile birlikte Avrupa'ya gittiğinde eşinin şer'î ölçülere göre kapanmadığına dair bazı söylentiler çıkmış ve bu sebeple Şah Emânullah görevinden azledilmişti. Bu olaydan sonra Osmânî, söz konusu risaleyi kaleme alarak şer'î ölçülere göre tesettürün nasıl olması gerektiğini delilleriyle açıklamaya çalışmıştır.¹⁷⁵

d) *ed-Dârü'l-Âhire*

Müellif bu risaleyi ahiret hayatının ispatına yönelik olarak yazmıştır. Konuyu felsefi bir dille anlatan bu risale, uzun olduğu için önce aylık olarak yayınlanan *el-Kâsım* dergisinde bölümler halinde basılmıştır. Osmânî, bu risaleyi Ubeydullah es-Sindî'nin isteği üzerine yazmıştır.¹⁷⁶

e) *Letâifu'l-Hadîs*

Bu risalede Osmânî, hadis kaynakları üzerine yaptığı çalışmalar neticesinde hadislerin benzersizliği konusunda ulaştığı kanaatleri ortaya koymuştur.¹⁷⁷

f) *Sücûdu's-Şems*

Osmânî bu risalesinde Hz. Peygamberden rivayet edilen güneşin Allah'a secde ettiğine dair hadisin şerhi ve tahkikini yapmıştır. Hadise göre güneş battıktan sonra arşın altına girip secde etmektedir ve daha sonra Allah'a bir daha nereden doğması gerektiğini sormaktadır. Bu soru güneş tarafından her gün sorulacak ve Allah da ona kıyamete kadar doğudan doğmasını emredecektir. Kıyamet günü ise batıdan doğması için hüküm verilecektir.¹⁷⁸

g) *Havârik-u Âdât*

Müellif modern üslupla yazdığı bu makalede mucize, keramet, istidrac vb. kavramlar üzerinde durmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Şerkotî, *Hayat-i Osmânî*, 183.

¹⁷⁵ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 387.

¹⁷⁶ Kâsemî, *Kemâlât-i Osmânî*, 86.

¹⁷⁷ el-Gorî, "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cihûduhî fi'l hadisi'n-Nebevî", 121.

¹⁷⁸ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 387.

¹⁷⁹ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 387.

Şebbîr Ahmed Osmânî'nin yukarıda zikredilen makale ve risaleler haricinde *Hedye-i Seniyye, Kur'ân'da Neden Tekrarlar var?* ve *Kur'ân'da Ruh* adlı diğer bazı makale ve risaleleri de bulunmaktadır.¹⁸⁰ Osmânî'nin yazdığı kitap, makale ve risaleler dışında onun yaptığı siyasi konuşmalar, hutbeler ve verdiği fetvalar da derlenerek yayımlanmıştır.¹⁸¹

h) Tefsîr-i Osmânî

Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî'nin oğlu Şâh Abdülkâdir'in yazdığı *Mûzihu'l-Kur'ân* adlı meâlin yayınlanmasının üzerinden yaklaşık bir asır geçmesi ve Urdu dilinde meydana gelen değişiklikler sebebiyle özellikle halk nezdinde anlaşılma sorunu ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle Şeyhülhind Mahmûd Hasan Diyûbendî bu meâli esas alarak, önce dilini güncelleştirip daha sonra da üzerinde kısa bir haşiye ve ta'lik çalışması yapmıştır.¹⁸²

Şeyhülhind Mahmûd Hasan Kur'ân mealini tamamladıktan sonra tefsir çalışmasına başlamışsa da ömrü vefa etmediğinden ancak Nisâ suresinde kadarki kısmı tamamlayabilmiştir.¹⁸³ Daha sonra Şebbîr Ahmed Osmânî, yarım kalan bu tefsir çalışmasını tamamlayarak *Fevâid-i Tefsîriyye* ismiyle 1932 senesinde neşretmiştir. Mezkûr eser, ilim muhitlerinde ve halk arasında daha ziyade *Tefsir-i Osmânî* adıyla tanınmaktadır.¹⁸⁴

Urduca yazılan Şeyhülhind Mahmûd Hasan'ın meali ile Şebbîr Ahmed Osmânî'nin tefsiri önemli bir yere sahiptir. Osmânî tefsirinde, belagat, fesahat, aklî ve naklî konuları vukufiyetle ve ilmî bir üslupla açıklamıştır. Bu eser tarihi malumat ve dilbilimsel açıklamaları ile dikkat çekmektedir. Uluslararası şöhrete ulaşmış bu tefsir, Hindistan, Pakistan, Hong Kong ve Suudi Arabistan'da birçok kez basılmıştır.¹⁸⁵

---

¹⁸⁰ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 86-89.

¹⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 388.

¹⁸² Ahatlı ve Haq, "Şebbîr Ahmed Osmânî ve "Fethü'l-Mülhim", 26.

¹⁸³ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 265.

¹⁸⁴ Ahatlı ve Haq, "Şebbîr Ahmed Osmânî ve "Fethü'l-Mülhim", 26.

¹⁸⁵ Laskar, "Life and Works of Shabbir Ahmed Uthmani", 23.

Tezimizde 2020 yılında Lahor’da neşredilen tek ciltlik 824 sahifelik baskısı esas alınmıştır.¹⁸⁶Osmânî tefsirini Şeyhülhind’in mealine tâlikler yaparak hazırlamıştır. Şöyle ki, *Tefsir-i Osmânî* adlı tefsirinde ortasında Kur’ân ayetleri ve onun altında Şeyhülhind’in meali yer almaktadır. Osmânî, ayet meallerinin yanısıra dipnot tekniği ile sayfa kenarlarında bunların tefsirini yapmaktadır.

Tefsir, Farsça, İngilizce, Tamilce ve Peştuca’ya tercüme edilip basılmıştır.¹⁸⁷ Tefsirin Farsça tercümesi 1940 yılında Afgan devleti tarafından bütçeden ayrılan ödenekle bastırılmıştır. Peştuca tercümesi de Afganistan’da oldukça hacimli bir cilt halinde bastırılmıştır. Tefsir Guçrerat diline de çevrilmiştir. İngilizce tercümesi 1980 yılında Muhammed İşfâk tarafından yapılmıştır. Mütercim, tercümenin mukaddimesinde okuyucunun kitaptan istifadesini kolaylaştırmak amacıyla tefsir ve akaid ile ilgili konulara açıklık getirmiştir. Mütercimin şu sözleri tefsirin mahiyeti hakkında bir fikir vermektedir:

Şebbîr Ahmed Osmânî’nin eseri, bir Kur’ân-ı Kerim tefsiridir. Müfessir burada, istifa ettiği 13 veya 14 farklı tefsirin özünü yansıtmaya çalışmıştır. Batı, Kur’ân’ın gerçek mesajını anlamaya susamıştır. Bu yüzden mezkûr tefsiri Batı dünyasının istifa etmesini sağlamak amacıyla tanıtmaya karar verdim. Müfessirin iki temel özelliği olması gerekir. 1) Nefis tezkiyesi 2) Aklî ve naklî ilimlere sahip olması. Bu iki özellik de elimizdeki kitabın müellifinde iyi düzeyde mevcuttur.¹⁸⁸

Osmânî eserinde, bid’at ehlinin neden olduğu problemlere Kur’ân ışığında yaklaşmakta ve herbirine cevaplar vermeye çalışmaktadır. Özellikle kendi döneminde yaygın olan Kâdiyânîlerin ve ateistlerin iddialarının yanlışlığını göstermek için çaba sarf etmektedir. Tefsirinde onun muhaddis, mütekellim ve muhakkik kişiliğinin ön plana çıktığını söyleyebiliriz.¹⁸⁹

Tefsirin kaynaklarına gelince, Osmânî’nin *Tefsir-i İbn Kesîr, Rûhu’l-Me’ânî* gibi birçok klasik tefsir kitabından istifa ettiği anlaşılmaktadır. Örneğın, Osmânî, Duhâ suresinin başında İbn Kesîr (ö. 774/1373) tefsirindeki rivayetleri, kendi görüşünü teyit

¹⁸⁶ Şebbîr Ahmed Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, Lahor: Ahmed Osman Printers, 2020.

¹⁸⁷ Ahatlı ve Haq, “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethü’l-Mülhim”, 26.

¹⁸⁸ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 397-398.

¹⁸⁹ Hakkânî, *Tezkireh-u Sevânih*, 269.

etmek için kullanmıştır. Mezkûr surenin tefsirine başlarken surenin sebebi nüzulü hakkında şu bilgileri vermiştir:

Sahih rivayetlere göre, Cibril a.s. bir süre Hz. Peygamber'e vahiy getirmediginde müşrikler, "Rabbi Muhammed'i terk etti" demeye başlamışlardı. Bunun üzerine Duhâ suresinin ilk ayetleri inmiştir. Kanaatimize göre –Allah en iyisini bilir- Peygambere gelen vahyin kesilmesi (*fetretü'l-vahy*), Alak suresinin ilk ayetlerinin vahyedilmesinden sonra başlamış, Müddessir suresinin ilk ayetleri inene kadar devam etmiştir. Bu süreçte muhalifler, Hz. Peygamberi sözleriyle incitmişlerdir. Muhammed b. İshak (ö. 151/768) gibi tarihçiler ile İbn Kesîr ve diğer müfessirlerin naklettikleri rivayetler bu görüşü teyit etmektedir.¹⁹⁰

Osmânî, Alak suresinin 11-13. ayetlerinin tefsirine ilişkin farklı yorumlar için okuyucuları *Rûhu'l-Me'ânî* tefsirine yönlendirmektedir.¹⁹¹ Bu yönlendirmeden de Osmanî için Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) önemli bir kaynak olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir başka husus, Ehl-i Sünnet çizgisinde oldukça titizlik gösteren Osmânî'nin nakillerde bulunduğu bir müfessirin görüşünü teyit, tercih ya da tenkit etmesidir. Örneğin tefsirinde İbn Kesîr, Âlûsî, Şah Abdülaziz, Şah Veliyyullah, Şah Abdülkâdir, Şeyhülhind Mahmûd Hasan gibi şahsiyetlerinin tefsirlerinden alıntılar yaptığında bunlara hangi noktalarda katıldığını veya katılmadığını belirtmekte, yer yer eleştirel tavır sergilemekten kaçınmamaktadır.¹⁹² Bu da Osmânî'nin tefsir alanına vukufiyetinin bir tezahürü olarak rahatlıkla yorumlanabilir.

Kur'ân vahyi farklı ilimlere ilham veren bir konumdadır. Kur'ân, hadis, fıkıh, kelam gibi İslâmî ilimlerin kaynağı olduğu gibi tıp, astronomi ve fen alanıyla ilgili bilgilere yer vermektedir. Bu sebeple onu yorumlama konusunda derinleşmek isteyen kimsenin en azından Kur'anın ilgi alanına giren ilimlerde temel bir birikime sahip olması gerekir. Ancak açıktır ki Kur'ân kapsamına giren ilimlerin tamamında yeterli seviyede birikim sahibi olmak ve bunu yorumlama faaliyetinde kullanmak yoğun bir çabayı ve çok yönlü bir eğitimi gerekli kılar. Bu bakımdan Osmânî'nin Kur'an ilimleri konusuna vukufiyeti her tülü takdirin üstünde gözükmektedir. Zira tefsiri tetkik edildiğinde onun sadece tefsir veya hadis alanında değil kelam, fıkıh, tasavvuf, ahlak, tarih, coğrafya,

¹⁹⁰ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 794.

¹⁹¹ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 797.

¹⁹² Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 154.

kıraat, dilbilimleri, astronomi, tıp, fen ve diğer birçok alanda kendisini yetiştirmiş olduğu ve zengin bir birikim sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda buna dair somut örnekler üzerinde durulacaktır:

Osmânî Kur'ân'ı Kur'ân ve hadis ile tefsir etme gibi temel tefsir tekniklerine başvurmakta, ahkâm ayetlerinde ise fikhî birikimini yansıtmaktadır. Bu durumu Maide suresinin 5. ayetine yaptığı yorumda müşahade edebilmekteyiz: Söz konusu ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “...meşru bir nikâhla evlenmek şartıyla mü'min kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir”.¹⁹³ Bu ayetin tefsiri sadedindeki Osmânî'nin yorumu şöylece özetlenebilir: Bu ayette ehli kitaptan olan bir kadınla evlenmenin caiz olduğu anlatılmaktadır, ancak günümüzde kendilerine Hıristiyan diyenlerin çoğu sadece sözde Hıristiyan olup hiçbir semavî kitaba iman etmemektedirler. Dolayısıyla bu durumda olanlar için Ehli Kitap hükümleri uygulanmaz. Bu yüzden onların kestikleri hayvanlar yenilmez ve kadınları ile evlenilmez. Ayrıca bir şeyin helal olması, o şeyin haddi zatında haram olmasını gerektiren bir şeyin bulunmaması demektir; ancak eğer o helal şeyden istifade ederken hâricî unsurlar sebebiyle haram işleme veya küfre düşme gibi ihtimaller varsa, o helalden de istifade etmek caiz değildir. Dolayısıyla kötülüğe ve dinsizliğe götüren şeylerden uzak durmak gereklidir.¹⁹⁴

Osmânî'nin mezkûr ayet ile ilgili yorumu, onun ehli kitap statüsünde olanlar hakkında takınılacak tavırda toptan kabul ve ret şeklide genellemeci bir tavır yerine, detaylara dikkat kesilerek, reel durumlara iyice vakıf olarak ve fikhın genel kaidelerine uygun olarak tavır sergilenmesi gerektiği yönündedir. Osmânî tefsirinde, şer'an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamındaki genel fıkıh kaidelerini, özellikle Mâlikî usulünde edille-i şer'iyeden biri olarak görülen *Sedd-i Zerâi'* ilkesini esas aldığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁵

Osmânî'nin tarih ve coğrafya bilgilerine de sahip olduğunun emarelerine de tefsirinde rastlamak mümkündür. Mesela Kur'ân'da Rum ülkesinin veya Âd ve Semûd

¹⁹³ el-Mâide, 5/5.

¹⁹⁴ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 122. Ayrıca bkz: Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 142.

¹⁹⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i Zerâi'”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 36, 277-282.

kavimlerinin zikri geçtiği yerlerde söz konusu yerlerin coğrafi konumu ve tarihi arka planı hakkında oldukça detaylı bilgiler sunduğu görülmüştür. Örnek vermek gerekirse; Osmânî “*Rumlar en yakın yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler.*”¹⁹⁶ ayeti ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: “Ayette geçen “*في أدنى الأرض*” (en yakın yer) ile ilgili üç farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre, ayette geçen yer Basra ile Ezriat denilen yerin arasındaki bölgedir. Söz konusu bölge, Şam bölgesinin Hicaz ile birleştiği noktadadır ve Mekke yakınlarındadır. İkinci görüşe göre, Rumlara en yakın bölge yani Filistin bölgesidir. Üçüncü görüşe göre ise, Sâsânî devletine en yakın olan bölgedir ki İbn Ömer adasıdır. Bu üç görüş arasında İbn Hacer el-Askâlânî, (ö. 852/1449) birinci görüşün doğru olduğunu ileri sürmüştür. Ayette geçen “*بضع*” (birkaç) kelimesi, lügatte ve hadislerde 3-9 arası sayılar için kullanılmaktadır. Bu yüzden ayet, Rumların en geç 9 sene içerisinde galip geleceğini önceden haber vermektedir. Gelecekte haber vermek Kur’ân’ın mucizelerinden bir tanesidir. Ayetin indiği dönemde, günümüzde İranlılar olarak bilinen Sâsânîler ile Rumlar birbirleriyle sürekli savaşıyorlardı. 602 senesinden 614 senesine kadar aralarındaki çatışmalar devam etmişti. Hz. Peygamber 570 yılında doğmuş olup bi’seti kırk yıl sonra 610 senesinde olmuştu. Bu süreçte Mekkelilere Sâsânîler ve Rumlar arasındaki savaş haberleri ulaşmaktaydı. Savaşlar sırasında, Hz. Peygamberin nübüvvetini ilan etmesi ve İslam’ı tebliğ etmesi insanların ilgilerini çekmeye başlamıştı. Son olarak 614 yılında II. Hüsrev Perviz döneminde Sâsânîler Rumları büyük bir hezimetle uğratmıştır. Bunun sonucunda Şam, Mısır ve diğer birçok bölge Rumların elinden çıkmıştır.¹⁹⁷

Osmânî’nin Arap diline olan hâkimiyeti ve astronomi bilimi hakkındaki bilgisi Yunus suresinin 5. ayetinde yaptığı tefsir ile anlaşılmaktadır. Ayet ve mealı şu şekildedir:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ

“Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O’dur.”¹⁹⁸

Osmânî’nin tefsiri şöyle özetlenebilir:

¹⁹⁶ er-Rûm, 30/2-3.

¹⁹⁷ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 132. Ayrıca bkz. Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 538.

¹⁹⁸ Yûnus, 10/5.

Ayette geçen “ziya” ve “nur” kelimeleri hakkında âlimlerin farklı görüşleri vardır. Bazı âlimlere göre nur kelimesi, ziya kelimesinden daha geneldir (âmîdir). Her ikisinde de aydınlık vardır. Hâs olan ziya kelimesi, daha keskin ve parlayan aydınlıktır. Bazı âlimlere göre ise, aydınlığı kendisine bağlı olan şeylerin aydınlığına ziya, aydınlığı başka bir şeyden elde edilen şeylerin aydınlığına nur denilmektedir. Güneşin aydınlığı başka bir şeyden elde edilmemiştir. Ayın aydınlığı ise güneşten gelmektedir. Bazı muhakkik âlimlere göre ise nur, mutlak aydınlıktır, ziya ise bu aydınlığın yayılmasına verilen isimdir. Güneş aydınlığının yayılması fazla olduğu için onun için ziya kelimesi kullanılmıştır.¹⁹⁹

Ayette geçen “*menzilleri belirleyen O’dur*” cümlesi, “güneş ve ayın her güne ait hareketini belirleyen Allah’tır” anlamındadır. Yasin suresinin 39. ayetinde geçen “*Ay için de menziller belirledik*”²⁰⁰ de aynı anlamı ifade etmektedir. Astronomi bilimine göre bir döngüde 28 menzil yani durak vardır. Bu menziller de 12 farklı burca bölünmektedir. Kur’ân’da tek tek bu burçlardan bahsedilmemişse de mutlak olarak bunların hareketlerinden ve menzillerinden bahsedilmiştir.²⁰¹

Hint alt kıtasının önde gelen âlimlerinden olan Eşref Ali Tehânevî (1863-1943) ölüm döşeginde iken Şebbîr Ahmed Osmânî ile bir araya geldiğinde ona kendisinin çok sevdiği iki kitap haricinde kütüphanesinin tamamını vakfettiğini söylemiştir. Bu kitapların bir tanesinin *Tefsir-i Osmânî* ve diğerinin de *Cem’ul fevâid* olduğunu kendisine bildirmiştir. Yine dönemin en büyük âlimlerinden olan Enver Şah Keşmîrî (1875-1933) de “Şebbîr Ahmed Osmânî bu tefsiri telif ederek İslam âlemine büyük iyilik yapmıştır” demiştir. Meşhur Hint ulemasından olan Seyyid Süleyman Nedvî (1884-1953) de Osmânî’nin vefatından sonra tefsiri hakkında şu sözleri sarf etmiştir: “Onun (Osmânî) Kur’ân anlayışı, tefsir kitaplarına olan hâkimiyeti ve halkın hoşuna giden izah tarzı, tarif edilemeyecek kadar güzeldir”.²⁰² Ahmed Said Dihlevî (1888-1959) de eseri hakkında şu yorumu yapmıştır: “Urduca yazılmış olup Kur’ân

¹⁹⁹ Kâsemî, *Kamâlât-e Osmânî*, 140. Ayrıca bkz. Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 276.

²⁰⁰ Yasin, 36/39.

²⁰¹ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 140. Ayrıca bkz. Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 276.

²⁰² Şah Buhârî, *Bis Ulemâ-ı Hak*, 58.

meselerinin bu kadar öz ve kapsamlı ele alındığı böyle bir hazineyi şimdiye kadar görmedim”.²⁰³

3.3. İsrar Ahmed (1932-2010)

Günümüze en yakın dönemde yaşamış ve Pakistan’ın önemli şahsiyetlerinden biri olan İsrar Ahmed, doktor, siyasetçi ve İslam âlimi kimliği ile tanınmaktadır. Farklı İslâmî konular hakkında yazdığı kitap ve makalelerin sayısı 150’den fazladır. Sosyal medyada tefsir ve hadis dersleri serisinin yanısıra çok farklı İslâmî konularla ilgili pek çok videosu yer almakta ve geniş bir izleyici kitlesine sahip bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki sosyal medyadaki etki değerinin yüksek oluşu, muhatap kitleyi hem duygusal hem de kognitif anlamda mobilize edebilecek bir yöntem geliştirmiş olmasındandır. Velûd birisi olmasına rağmen hayatı ve faaliyetlerine dair tafsilatlı bilgiler sunan kaynaklardan mahrum olduğumuzu vurgulamak yerinde olacaktır. Bunun muhtemel sebebi yakın geçmişte vefat etmesi ve biyografisine duyulan ihtiyacın henüz belirgin bir ihtiyaca dönüşmemesidir. Aşağıda bu alandaki boşluğu kısmî de olsa dolduracak bir takım bilgiler sunmak istiyoruz:

3.3.1. Hayatı

İsrar Ahmed, 26 Nisan 1932 yılında bugün Hindistan sınırları içerisinde kalan Hisar şehrinde doğmuştur. Devlet memuru olan babası Şeyh Muhtar Ahmed’in ikinci oğlu idi. Ecdadı 1857 yılında Hindistan’ın Doğu Pencap bölgesine yerleşmişti. İsrar Ahmed’in ebeveyni Muzafferanagar ilçesinden idiler. Hayatının ilk yıllarında kendisinden etkilendiği annesi hakkında şu sözleri câlib-i dikkattir: “O, Müslümanlığı yaşayan, salih bir kadın idi. Ben, dine sıkı sıkıya bağlı kalmayı ondan tevarüs ettim. Babam ise din hususunda pek istekli değildi.”²⁰⁴

İsrar Ahmed’in çocukluk yıllarında Müslümanlar, milli kimliklerini kurtarma çabasındaydılar. Bu sebeple o, hayatının ilk yıllarını Müslüman-Hindu çatışmalarının zirvede olduğu dönemde geçirmiştir.²⁰⁵ 21 Nisan 1938 tarihinde Ahmed henüz 6

²⁰³ Kâsemî, *Kemâlât-ı Osmânî*, 103.

²⁰⁴ Shagufta Ahmad, “Dr. İsrar Ahmad’s Political Thought and Activities”, (Yüksek Lisans Tezi, McGill University, Montreal 1993), 29.

²⁰⁵ Ahmad, “Dr. İsrar Ahmad’s Political Thought and Activities”, 30.

yaşındayken, Müslümanların lideri Muhammed İkbâl vefat etmiştir. Bu büyük düşünür ve şâiri kaybetmenin üzüntüsünü Müslümanlarla beraber derinden hissetmiştir. Lise bitimine kadar eğitimine doğduğu Hisar şehrinde devam etmiştir. Lise yıllarında Muhammed İkbâl'in şiirlerini çok okumuş, onların etkisiyle gönül dünyasında İslam için mücadele etme arzusu kök salmıştır.²⁰⁶

1946-1947 yıllarında Ahmed lise eğitimine devam ederken Hindistan Müslümanları Birliği (All-India Muslim League) gücünün zirvede bulunuyordu. O dönemde, İslâmî kimliğin inşası ve bağımsız Pakistan fikri, Hint alt kıtasındaki Müslümanlara çok cazip geliyordu. Bu atmosferden en çok dinamik ve hevesli Müslüman gençler etkilenmişti. Aynı dönemde İsrar Ahmed siyasi bir parti olan Hindistan Müslümanlar Birliği için aktif bir şekilde çalışırken Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî tarafından 1941'de Hint alt kıtasında kurulan en büyük İslâmî teşkilat olan *Cemâat-i İslâmî*'yle yolları kesişmiştir. *Cemâat-i İslâmî*'yi tanıması, kendisinin de söylediği gibi millî hassasiyetine yeni bir yön vermiştir: "Teşkilatı tanımam, kazanmamda İkbâl'e borçlu olduğum milli hassasiyetin resmine dini bir renk katmıştır."²⁰⁷ *Cemâat-i İslâmî*'nin kurulmasının ana hedefi, Kur'an ve Sünnet rehberliğinde insan hayatını yeniden programlamak ve İslâm'ın sosyal hayata hâkim kılınmasını sağlamak idi.²⁰⁸

İsrar Ahmed ilk gençlik yıllarında farklı dillere karşı çok meraklı idi. Okulda matematik, fizik ve tarih gibi dersler yanında Arapça dersi de almaya başlamıştı. Bazı hocaların rehberliğinden zaman zaman yararlansa da Arapçayı büyük ölçüde kendi çabalarıyla öğrenmiştir. Farsça'yı ise hiçbir enstitü veya dil kursundan destek almadan tamamen kendi gayreti ve Farsça şiirleri içeren eserleri çok okuyarak öğrenmiştir.²⁰⁹

İsrar Ahmed, diğer âlimler gibi herhangi bir medreseden formel bir İslam eğitimi almamışsa da öne çıkan din adamlarının ve düşünürlerin sohbetlerinden veya eserlerinden çok istifade etmiştir. Muhammed İkbâl, Refî'uddin, Hamîdüddin Ferâhî (1863-1930), Emîn Ahsen Islâhî (1904-1997), Ebü'l-Kelâm Âzâd (1885-1958) ve

²⁰⁶ Mirza, "Ek Şahs Sâre Şehar Ko Virân Kar Gaya", 3.

²⁰⁷ Ahmad, "Dr. İsrar Ahmad's political thought and activities", 35-36.

²⁰⁸ M. Manazir Ahsan, "Cemâat-i İslâmî", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 7, 291-293.

²⁰⁹ Ahmad, "Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities", 34-35.

Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (1903-1979) kendisini en çok etkileyen şahsiyetlerden bazılarıdır.²¹⁰

Pakistan 14 Ağustos 1947 tarihinde bağımsız bir ülke haline gelmiştir. Bölünmenin ardından iki taraflı büyük bir göç hareketi başlamıştır. Göçler esnasında yoğun çatışmalar ve insan kayıpları meydana gelmiştir. Bu çerçevede çoğunluğu Müslüman olan 250 binden fazla insanın hayatını kaybettiği kaydedilmektedir. Hindistan tarafında kalan 10 milyon civarında Müslüman Pakistan'a göç etmiştir.²¹¹

Bu şiddet ikliminin hâkim olduğu dönemde İsrar Ahmed ve ailesi 1947 yılının Eylül ayı boyunca tam bir ay Hisar'daki evlerinde mahsur kalmışlardır. Şiddetli sancılar bazen çok değerli doğumları hâsıl ettiği gibi bu çalkantılı günlerde İsrar Ahmet ve büyük erkek kardeşi de Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'ân* adlı tefsiriyle tanışma fırsatı elde etmişlerdir. Söz konusu tefsir hakkındaki görüşlerini İsrar Ahmed şöyle ifade etmektedir: “Kur'ân'ı anlayarak okumam ve Kur'ân ile gerçek anlamda tanışmamın *Tefhîmu'l-Kur'ân* sayesinde olduğunu itiraf etmem gerekiyor.”²¹²

Ekim ayında, Hindu askerleri zorla evlerine girip kendilerini Müslüman nüfus için oluşturulan ve içinde hapisane de bulunan bir kampa göndermişlerdir. Ahmed, kısa bir süre orada kaldıktan sonra ailesiyle birlikte bir kabileye katılıp 20 günlük bir yaya yürüyüşü akabinde 7 Kasım tarihinde Pakistan'a ulaşmıştır.²¹³

Pakistan'a ulaştıktan sonra Lahor şehrine yerleşip orada eğitimine devam etmiştir. Government College Lahor'dan mezun olup tıp okumak için King Edward Medical College'a kayıt yaptırmıştır.²¹⁴1949-1954 yılları arasında orada tıp eğitimini almıştır. 1950 yılında, 23 Aralık 1947 tarihinde kurulmuş olan Müslüman Talebeler Federasyonu'nun (*İslâmî Cem'iyet-i Talebe*) üyesi olmuştur.²¹⁵Bu federasyon,

²¹⁰ Mirza, “Ek Şahs Sâre Şehar Ko Virân Kar Gaya”, 4.

²¹¹ Azmi Özcan, “Pakistan” *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34, 147-149.

²¹² Ahmad, “*Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities*”, 34-35.

²¹³ Ahmad, “*Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities*”, 35.

²¹⁴ Mirza, “Ek Şahs Sâre Şehar Ko Virân Kar Gaya”, 3.

²¹⁵ Shakeel Ahmad, “Tanzim-i İslami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010”, (Doktora Tezi, International Islamic University, Islamabad 2018), 22.

Cemâat-i İslâmî'ye bağlı gayri resmi bir öğrenci teşkilatı idi. Cemâat-i İslâmî taraftarlarının önemli bir kısmı, öğrenciler, sendika üyeleri, doktorlar, öğretmenler, mühendisler, gazeteciler, yazarlar ve hukukçulardan meydana gelmişti. Pakistan'ın kuruluşundan sonra *Cemâat-i İslâmî*, Hindistan ve Pakistan'da *Cemâat-i İslâmî-i Pakistan* ve *Cemâat-i İslâmî-i Hind* adlarıyla bağımsız iki ayrı teşkilât haline gelmiştir. Daha sonra 1970'li yılların ortalarında Bangladeş'te yine aynı isimle bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. Bu teşkilâtlar aynı isim altında faaliyet göstermelerine, benzer hedef ve ideolojik yaklaşımlara sahip olmalarına rağmen birbirlerine bağlı değillerdi.²¹⁶

İsrar Ahmed, *Cem'iyet-i Talebe*'nin içinde olduğu dönemde, farklı faaliyetler düzenleyerek önemli tecrübeler kazanmış, hitabet yeteneğini geliştirmiştir. Ayrıca bu dönemde Mevdûdî'nin eserlerini okuyarak bilgisini de artırmıştır. 1952 yılında *Cem'iyet*'in iki şubesini açtıktan sonra aynı yıl yönetici konumuna yükselmiştir. 1953 yılında aynı teşkilatın '*Azm* adlı haftalık dergisinin editörlüğünü üstlenmiştir.²¹⁷

İsrar Ahmed bu dönemde Muhammed İkbâl ve Mevdûdî dışında Pakistan'ın önde gelen müfessirlerinden olan Emîn Ahsen Islâhî'nin (1904-1997) çalışmalarından da çok etkilenmiştir. Özellikle onun "*Dinin Tebliği ve Yöntemi*" anlamındaki "*Da'avat-i Din Or İska Tarik-i Kâr*" adındaki çalışmasıyla çok haşır neşir olmuştur. Bu eseri okuduktan sonra *Cemâat-i İslâmî* hareketinin arkasındaki asıl amacın, tebliğ ve şehadet olduğunu idrak etmiştir. İsrar Ahmed, 1951-1953 yılları arasında muhtelif tarihlerde Islâhî tarafından kolej öğrencilerine yönelik düzenlenen değerler eğitimi programlarının organizatörü olarak görev almış ve onun Kur'an öğretileri üzerine verdiği konferanslardan çok istifade etmiştir.²¹⁸

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi İsrar Ahmed, özellikle tıp eğitimi tahsil ettiği yıllarda (1949-1954), Mevdûdî'nin eserlerini iyice incelemiş ve onları detaylı bir şekilde çalışmıştır. Kendisi bu çalışmalarını şöyle ifade etmektedir:

²¹⁶ Ahsan, "Cemâat-i İslâmî", 291-293.

²¹⁷ Ahmad, "*Tanzim-i Islami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010*", 22.

²¹⁸ Ahmad, "*Tanzim-i Islami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010*", 22.

Ben kendimi Mevdûdî'nin eserlerinin sadece öğrencisi olarak değil, öğretmeni olarak da görüyorum. Özellikle *Cemaât-i İslâmî* hareketinin temelleri ve kurallarını anlatan eserler hakkında bu söylediğim geçerlidir.²¹⁹

Cemaât-i İslâmî'nin kurulmasının temel amacı, demokratik değerlere, hukukun üstünlüğüne, eşitlik ve adalet ilkelerine dayalı bir refah toplumu tesis etmek, İslâmî bir nizam kurmaktır. *Cemaat-i İslâmî*, bu amaca matufen davet ve tebliğ, organizasyon ve eğitim, sosyal reform ve sosyal hizmet başlıkları altında devlette gerekli reformları ve iyileştirmeleri gerçekleştirmek amacıyla bir program hazırlamıştı. Söz konusu cemaat, dar görüşlü herhangi bir siyasal, dinî ya da reformcu bir parti değil, ileri görüşlü ideolojik bir partidir. Parti ideolojisinin, insanın fikri, inancı, davranışı, bilimi, toplumsal hayatı, iktisadî sistemi, siyaseti, devleti, uluslararası ilişkileri, kısaca insan hayatının tüm alanlarını ihata etmesi ve söz konusu alanların İslâmî ilkelere göre düzenlenmesi gerektiğini öngörüyordu.²²⁰

Tıp eğitimini bitirdikten sonra Dr. İsrar Ahmed, *Cem'iyet-i Talebe*'yi bırakıp, *Cemaât-i İslâmî* üyeliğine başvurmuş ve 1955 yılında teşkilatın üyesi olmuştur. 1955-1956 yıllarında teşkilatın Sâhîvâl şehrindeki şube müdürlüğünü üstlenmiştir.²²¹

İsrar Ahmed, *Cemaât-i İslâmî*'ye bağlı kaldığı yıllarda dönemin sorunlarını eleştirel bir gözle inceleyip bunlara çözüm önerileri geliştirmeye çalışmıştır. Salt dinî meselelerde selef ulemasının yolundan gitmeyi tercih ederken dünyevî konularda modern bilimin etkili olması gerektiği fikrini benimsemiştir. İsrar Ahmed, çok kısa bir süre sonra *Cemâat-i İslâmî*'nin, kuruluş esnasında savunduğu prensiplerden zamanla uzaklaştığını fark etmiştir. 1957 yılında bir toplantıda cemaat ile ilgili tüm eleştirisini herkesin önünde açıkça dile getirmiştir. 25 yaşında bir genç olmasına rağmen iki saatten fazla cemaatin kurucusu Mevdûdî'nin önünde, cemaatin asıl amacından uzaklaştığını dile getirmiş ve kendi pozisyonunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak fikirleri dikkate alınmadığı için bir müddet sonra cemaatten ayrılmıştır.²²²

²¹⁹ Ahmad, “Dr. İsrar Ahmad’s Political Thought and Activities”, 42.

²²⁰ Rahmat Ullah, “Güney Asya’dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami’nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10/3 (2018), 34.

²²¹ Ahmad, “Dr. İsrar Ahmad’s Political Thought and Activities”, 42.

²²² Mirza, “Ek Şahs Sâre Şehar Ko Vîrân Kar Gaya”, 4.

İsrar Ahmed, *Tehrik-i Cemaat-i İslâmî* adlı kitabında cemaati iki farklı döneme ayırmış, her iki dönemin özelliklerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu eserde genel olarak, söz konusu hareketin kuruluşunu, kendisinin ona bağlı olduğu süreci ve ondan ayrılma nedenini geniş bir şekilde anlatmıştır.

İsrar Ahmed, kitabında, cemaatin ilk dönemini 1941-1947 olarak göstermiştir. Ona göre, cemaatin bu dönemdeki en önemli özelliği, “Zâhiri İslam” ile “Hakîkî İslam” ve “Nesli Müslüman” ile “Asıl Müslüman” arasındaki farkı apaçık bir şekilde ortaya koymuş olmasıdır. Bu dönemde cemaat, Müslümanlara gerçek İslam şuuru kazandırmak ve iyi Müslüman olmalarını sağlamak için tebliğde bulunmuştur.²²³ Bu dönemin bir başka özelliği ise, cemaatin bu süreçte tebliğini Müslümanlarla sınırlandırmayıp, gayrimüslimlere de teşmil etmesidir. Bu özelliği onu dönemin diğer cemaatlerinden farklı kılmıştır.²²⁴ Bu süreçte cemaat, herhangi bir cemaat değil, *Usûlî İslâmî Cemaat* idi. Hedefi de İslam’ı yüceltmek idi. İslam’ı yüceltmek sadece onun Müslüman kavminin dini olduğundan kaynaklanmıyordu. Bilakis cemaate göre, tek hak din İslam idi ve ancak onunla dünya ve ahirette insanın felahı ancak onunla mümkün idi.²²⁵ Bu dönemde cemaat, her türlü kavmiyetçiliği bırakıp Hint alt kıtasındaki Müslümanlara İlahi hükmün uygulanması gerektiğini tebliğ etmeye çalışmıştır.²²⁶

İsrar Ahmed’e göre *Cemaat-i İslâmî* hareketinin ikinci dönemi 1947 yılında Hint alt kıtasındaki ülkelerin birbirinden ayrılması ile başlayıp günümüze kadar devam etmektedir. Daha önce de zikredildiği gibi ülkelerin bağımsız olmaları ile söz konusu cemaat her ülkede kendine has bağımsız şubeler kurmuştur. İsrar Ahmed’e göre cemaatin ikinci devresinde benimsediği yöntem, duruşunu baştan sona kadar değiştirmesine sebep olmuştur. Mevdûdî, bu dönemi “Cemaatin Gelişme Merhalesi” olarak nitelendirmişse de İsrar Ahmed’e göre bu süreçte cemaatin yolu o kadar farklılaşmıştır ki söz konusu iki döneme bir cemaatin iki farklı merhalesi demek dahi mümkün olmaktan çıkmıştır.²²⁷

²²³ İsrar Ahmed, *Tehrik-i Cemaat-i İslâmî*, 2. bs. (Lahor: Tanzîm-i İslâmî, 2008), 51.

²²⁴ İsrar Ahmed, *Tehrik-i Cemaat-i İslâmî*, 55.

²²⁵ İsrar Ahmed, *Tehrik-i Cemaat-i İslâmî*, 59.

²²⁶ İsrar Ahmed, *Tehrik-i Cemaat-i İslâmî*, 62.

²²⁷ İsrar Ahmed, *Tehrik-i Cemaat-i İslâmî*, 62.

İsrar Ahmed'e göre cemaat, ikinci merhalede en önemli özelliğini kaybetmiştir. Çünkü bu dönemde cemaat, "Zâhirî İslam" ile "Hakîkî İslam" ve "Neslî Müslüman" ile "Asıl Müslüman" arasındaki farkı ortadan kaldırmıştır. Bu da, hareketin artık İslâmî inançların, fikirlerin, karakterlerin ve değerlerin üzerinde gerektiği gibi durmadığı anlamına gelmektedir. Bu yüzden İsrar Ahmed'e göre *Cemaât-i İslâmî*'nin sahil özü 1947'ye kadar devam etmiştir.²²⁸

1957'de İsrar Ahmed, cemaatin yönteminin değiştirmesi ve siyasetle olumsuz ilişkisinden dolayı cemaatten istifa etmiştir. Buna dair yorumu şöyledir: "Mevlana Mevdûdî ile benim aramda görüş farklılığı olmasına rağmen *Cemaât-i İslâmî*'yi bırakmazdım ancak onların yöntemlerini değiştirmeleri ve seçimlere katılmaları cemaati bırakmama sebep olmuştur."²²⁹

Cemaât-i İslâmî prensiplerinin değişmesi, sadece İsrar Ahmed'in onu bırakmasına değil, Said Malik, Abducebbâr Gâzî, şeyh Sultan Ahmed ve Emîn Ahsen Islahî gibi dönemin önde gelen şahsiyetlerinin de ayrılmasına sebep olmuştur.²³⁰ Cemaatten ayrılan kişilerin çoğu bireysel anlamda İslam'a hizmete devam etmişlerse de halka yönelik faaliyetlerine son vermişlerdir. İsrar Ahmed ise, farklı kanallar üzerinden İslam'a hizmet etmeye devam etmiş, toplumsal bilinirliğini kaybetmemiştir. O, İslam'ın hâkimiyeti için bir hareket veya partinin kesinlikle olması gerektiğini düşündüğünden İslam prensipleri üzerine dayalı bir hareketi kurmak için insanları bir araya getirmeye karar vermiştir. Kabiliyetli ve kültürlü ilim adamları oldukları için *Cemaât-i İslâmî*'den ayrılanlarla bu amacını gerçekleştirebileceğini umuyordu.²³¹

1957'de cemaatten ayrıldıktan sonra İsrar Ahmed, 1959'a kadar Ders-i Kur'ân zincirini genişletmek için Lahor, Faisalabad, Rahim Yar Han ve Sukkur gibi şehirlere seyahatler yapmıştır. Bu dönemde *Tebliğ Cemaati* ile de temaslar kurmuştur. 1958 yılının Aralık ayında Sâhivâl şehrindeki kliniğini kapatıp Karaçi'ye taşınmıştır. Orada

²²⁸ Ahmad, "Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities", 43.

²²⁹ Ahmad, "Dr. İsrar Ahmad's political thought and activities", 45.

²³⁰ Ahmad, "Tanzim-i Islami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010", 25.

²³¹ Ahmad, "Tanzim-i Islami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010", 27.

bir süre için cuma hutbesini okumaya ve sabah namazından sonra Kur'an dersleri vermeye başlamıştır.²³²

Tebliğ Cemaati'nin temel amacı, Hz. Peygamber'in gösterdiği şekilde Müslümanlara Allah'ın dinini anlatmak, tebliğ etmek ve öğretmektir. Bu amaca ulaşmak için cemaat çalışmalarına kelime-i tayyibe, namaz, ilim ve zikir, ikram-ı Müslüman, İhlas-ı niyet ve tefriğ-i vakt olarak altı temel prensip geliştirilmiş ve bunlar zamanla cemaatin simgesi haline gelmiştir. *Tebliğ Cemaati* gönüllüleri grup halinde çeşitli camilere gider ve belli süreli bu çalışmaya *teşkil* denir. Namaz, niyet gibi dinin temel prensipleri üzerinde Müslümanlara tebliğ için grubun bir kısmı ev, sokak, pazar, çarşı gibi mahallenin farklı yerlerine gider. *Geşt* adı verilen bu çalışma, *Tebliğ Cemaati*'ne has bir uygulamadır. Cemaat, cami içinde sohbet ve kitap okuma faaliyetleri düzenler. Her namazdan sonra, cami cemaatine Tebliğ Cemaati'nin altı prensibi üzerine istişare sonucu grup üyeleri tarafından seçilen kişi vaaz verir. Buna *Beyan* denir. Ayrıca, dinleyicilere kendileri gibi Allah yolunda tebliğ çalışmaları için davette bulunur ve niyetlenmeye teşvik eder.²³³

Tebliğ Cemaati'nin öğretileri ve prensipleri İslam'ın çok temel ve basit esasları üzerinde durduğu için İsrar Ahmed onları yeterli bulmamıştır. Ahmed, söz konusu cemaatin amacının zihinsel reform ile sınırlandığını, kötülüğü yok etmek ve İslam'ın hâkimiyetini sağlamak için herhangi bir program sunmadığını hissetmiştir. Bu yüzden cemaatten ayrılmıştır.²³⁴

1959 ile 1961 yılları arasında İsrar Ahmed *Halka-ı Mutâla'a-ı Kur'ân* adını verdiği Kur'ân okuma halkası ve kolej öğrencilerine yönelik din eğitimi için bir yurt kurmuştur. Bu iki program genel halkın ve özellikle öğrencilerin Kur'ân öğrenmeleri için iyi bir fırsat oluşturmuştur. Buralarda İsrar Ahmed Kur'ân öğretileri üzerine sunumlar yaparken Emîn Ahsen Islâhî'nin çalışmalarından istifade etmiştir. 1962

²³² Ahmad, "Tanzim-i İslami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010", 28.

²³³ Ullah, "Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi", 33.

²³⁴ Ahmad, "Tanzim-i İslami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010", 28.

yılında İsrar Ahmed Karaçi'ye yerleştikten sonra orada da *Halka-ı Mutâla'a-ı Kur'ân* kurup haftalık Kur'ân dersi vermeyi sürdürmüştür.²³⁵

İsrar Ahmed, 1965 yılında Karaçi Üniversitesi İslâmî ilimler bölümünde yüksek lisansını bitirdikten sonra Lahor'a gitmiştir. Orada 1966 yılında *Dârü'l-İşâ'ati'l-İslâmiyye* adlı kendi yayınevini kurmuştur. Aynı yılın Nisan ayında yukarıda kendisinden nakiller yapılan meşhur *Tehrîk-i Cemaât-i İslâmî* adlı eseri yayınlanmıştır. Bu çalışma, *Cemaât-i İslâmî*'nin ana hedeflerini ve Pakistan'ın bağımsızlığından sonraki değişimini anlatan tarihi bir eserdir. Bu eserin yayınlanması, Abdul Gaffar Hasan, Şeyh Sultan Ahmad ve Emîn Ahsen Islahî gibi cemaatten ayrılan şahsiyetlerin yeniden bir araya gelmelerine sebep olmuştur. 1967 yılında bir toplantı yaptıklarında yeni bir hareketin kuruluşu fikri ortaya çıkmışsa da herhangi bir cemaat kurulmamıştır. İsrar Ahmed, bu toplantıdan sonra cemaatten ayrılan üyelerle bir cemaat kuramadığı için hayal kırıklığına uğramıştır.²³⁶

İsrar Ahmed, *Cemaât-i İslâmî*'den ayrıldıktan sonra, 10 yıl boyunca halkı kendi anlayış çizgisinde şuurlandırmak ile İslam prensiplerine uygun hareket eden bir cemaat oluşturmak için çok çabalamışsa da bir türlü hayaline kavuşamamıştır. Dolayısıyla, ne gerekiyorsa kendisinin yapması gerekiyor düşüncesine varmış ve daha çok bireysel çalışmalar yapmaya karar vermiştir. İnsanların Kur'ân'ı okuması ve anlamasını sağlamak ve bu noktada onları motive etmek için yazma ve hitabet yeteneğini kullanmıştır. 1970 yılında klinik işleri, Kur'ân dersleri, hitabet faaliyetleri, editörlük, yayınevi ve benzeri iş yoğunluğundan dolayı rahatsızlanmıştır. Bu yüzden dinlenme amaçlı Mekke ve Medine'ye gitmiştir. Ramazan ayını Medine'de Abdul Gaffar Hasan ile geçirdikten sonra ağabeyini ziyaret için İngiltere'ye gitmiştir. Şubat 1971'de ikinci kez hac yaptığı esnada düşündüklerini daha sonra şöyle ifade etmiştir:

O süreçte ben sürekli gelecekle ilgili planlar üzerinde düşünüyordum ve en son olarak hac esnasında ben hayatımın en önemli kararımı verdim. Buna göre, bundan sonra tıpla ilgilenmeyeceğim ve hayatımın geri kalanını Allah'ın kitabına hizmete ederek ve Allah'ın kelamını insanlara ulaştırmak için harcayacağım.²³⁷

²³⁵ Ahmad, "Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities", 96.

²³⁶ Ahmad, "Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities", 96-97.

²³⁷ Ahmad, "Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities", 98-99.

İsrar Ahmed, 1972 yılında *Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân* adlı bir ilim merkezini açmıştır. Merkezin kuruluş sebebini kendisi şöyle anlatmıştır: “70-71 senesinde *Halka-ı Mutâla'a-ı Kur'ân* bir hayli geniş olmuştu ve ona katılanlardan büyük bir grup meydana gelmiş idi. Bu yüzden doğal olarak resmi bir idarenin kurulmasına ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacı gidermek için *Merkez-i Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân*'ın kuruluşuna karar verildi.”²³⁸

İlk başta söz konusu Kur'ân okuma dersleri Ahmed'in bir akrabasının evinde gerçekleşmekteydi. Zamanla derse katılımın artmasıyla birçok farklı camide bu dersler yapılmaya başlandı. Dersin yaygınlaşmasıyla Mekke ve Leknev'deki *Nedvetü'l-Ulemâ*'da kendisinden söz edilmeye başlandı. Ayrıca, arkadaşlarının istekleri sonucunda Karaçi şehrinde de ders vermeye başlamıştır.²³⁹

Ahmed, *Hüddâmü'l-Kur'ân*'ı açtıktan hemen sonra asıl amacının İslâmî esaslara dayalı devrimci bir cemaat kurmak olduğunu açıkça beyan etmiştir.²⁴⁰ Encümen, Kur'ân ilimleri için toplanan bir gruptan ibaretse de Ahmed, bu merkezden hareketle ileride daha büyük bir İslam cemaatini kurmayı hedeflemişti.

Hüddâmü'l-Kur'ân'ın ana hedefleri şöyle sıralanabilir:

- 1) İnsanların Arapça öğrenmesini teşvik etmek.
- 2) İnsanların Kur'ân eğitimi almasını sağlamak.
- 3) Kur'an ilimlerini toplumda yaymak.
- 4) Amacı Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmek olan bir gençlik yetiştirmek.
- 5) Entelektüel ve eğitsel düzeyde Kur'ân'ın felsefesini ve hikmetini anlatan bir “Kur'ân Akademisi” tesis etmek.²⁴¹

İsrar Ahmed'in dersleri ve sohbetleri her yaştaki insan için uygun olsa da kendisi özellikle tahsil çağındaki genç Müslümanların dini ilimleri tahsil etmelerini arzuluyordu. Ona göre İslam devleti kurulduğunda dini ilimlere hâkimiyetin yanısıra

²³⁸ İsrar Ahmed, *Dâvet-i Rucû'-i İla'l-Kur'ân*, 3.bs. (Lahor: Mektebe-i Merkez-i Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân, 2001), 144.

²³⁹ Ahmad, “*Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities*”, 98.

²⁴⁰ Mirza, “*Ek Şahs Sâre Şehar Ko Virân Kar Gaya*”, 4.

²⁴¹ Ahmad, “*Dr. İsrar Ahmad's Political Thought and Activities*”, 101.

çağdaş sorunlara vakıf, onlarla yüzleşmesini ve mücadele yollarını iyi bilen genç yönetici kadrolara büyük ihtiyaç duyulacaktır. Batı dünyasından İslam'a yönelen saldırılara ancak şer'î ilimleri iyi bilen, beşeri ve sosyal bilim birikimine sahip yüksek eğitilmiş gençler koyabilir. İsrar Ahmed'e göre, modern dünyadaki insanı sadece vaaz ve nasihat ile ikna etmek mümkün gözükmemektedir. Kur'ân'da sosyal hayatın ilkeleri ile ilgili çok önemli bilgiler bulunduğundan Kur'ân eğitimi de son derece önemlidir.²⁴²

İsrar Ahmed'in *Hüddâmü'l-Kur'ân*'daki çabası ve başarısı onun asıl amacı olan bir İslam cemaati kurmasının yolunu açmıştır. Encümen'de insanlara Kur'ân ilimlerin öğretilmesinin ana hedefi, Kur'ân öğretileri üzerinden sahih bir İslam cemaati tesis etmek için farkındalık oluşturmak idi. İsrar Ahmed söz konusu ilim merkezinde bir hoca olarak görev yapmıştır ve görevinin ne kadar mühim olduğunun idraki içindeydi. Öte yandan İsrar Ahmed'e göre bir dava adamının (dâ'î) sorumluluğu daha büyüktür. Çünkü onun insanlara davet ettiği yolda liderlik yapması gerekmektedir. Aslında bakıldığında, dava adamı başkalarını kendisine uymaları için davet etmektedir. Nitekim Ahmed bir dava adamı olarak hayatı boyunca hedeflediği bir İslam inkılabını gerçekleştirerek yeniden gerçek anlamda İslam'ın yaşanacağı bir dönemin başlaması için 1975'te *Tanzîm-i İslâmî* cemaatini kurarak çalışmalarına başlamıştır.²⁴³

İsrar Ahmed, *Tanzîm-i İslâmî*'yi kurmaya karar verdiği süreci kendi ifadeleriyle şöyle ortaya koymaktadır: “Allah'ın hidayetine ve desteğine güvenerek bundan sonra çabalarımın sadece Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmek ile sınırlı kalmayacağına karar verdim. Bu çabalar yanında, bir cemaati oluşturmak için ciddi bir girişimde bulunacağım. Bu cemaatin üyeleri şu görevleri yerine getirecekler:

- 1) Şeriatın sınırları içinde kalıp, onun uğruna boş şeyler peşine düşme ve bahaneler üretme yerine daha iyi ve daha güzel olanı seçeceklerdir.
- 2) İslâmî esaslar ve işitip itaat etme prensibine göre cemaatin iç işleyişini inceleyeceklerdir.

²⁴² Mirza, “Ek Şahs Sâre Şehar Ko Virân Kar Gaya”, 4.

²⁴³ Ahmad, “*Tanzim-i Islami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010*”, 28.

- 3) Dünyevî ihtiyaç ve arzularını en az seviyeye indirip, en iyi şeylerini, üst düzey çabalarını, vakitlerinin önemli bir kısmını ve maddi imkânlarını hakkı söylemek (şehâdetü'l-Hak) ve dini ikame etmek (ikâmetü'd-dîn) için çalışacaklardır.”²⁴⁴

İsrar Ahmed, *Tanzîm-i İslâmî* ile uzun zamandır özlem duyduğu Pakistan toplumunu hilafet ve şeriate hazırlamayı hedeflemiştir. O, İslâmî hareketin merkezinin Pakistan olduğuna inanıyordu. Ona göre Arap dünyası artık eskisi gibi İslam'ın merkezi olmaktan çıkmıştı. Bu yüzden hilafete götürecekt kurumların Pakistan'da olması önem arz etmekteydi.²⁴⁵

Tanzîm-i İslâmî'nin amacı, ilk olarak Pakistan'a, daha sonra barışçı İslam inkılabı yoluyla tüm dünyaya hilafet sistemini getirmek idi. *Tanzîm-i İslâmî*, bireyin sadece kendi hayatını İslam'a göre yaşamasını değil, tüm dünyaya bu farkındalığı kazandırmak için çalışması gerektiğini vurgulamıştır. “Biat” temeli üzerinde durmaktadır. İsrar Ahmed tarafından başlatılan bu metot, *Tanzîm'i Pakistan*'da hilafet için çalışan diğer cemaatlerden farklılaştırmaktadır. *Tanzîm*'de biat metodu, tarihî ve felsefî konumundan dolayı Allah'a olan inancı pekiştirmek için kullanılmıştır.²⁴⁶

İsrar Ahmed zikredilen iki kurumdan sonra Tehrîk-i Hilâfet adlı bir başka teşkilat daha kurmuştur. Böyle bir teşkilat kurmasının sebebi, isminden de anlaşıldığı gibi hilafet hareketine hız vermek idi. Ahmed, 1978 yılında ilk defa “el-Kitap” adlı televizyon programına çıkmıştır. Bu programın başarısı sonrasında “Alif Lâm Mîm”, “Resûl-ı Kâmil”, “Ümmü'l-Kitap” ve Pakistan televizyon tarihinde dini programların en popülerleri olan “el-Hüdâ” programına da çıkmıştır. 1981 yılında Pakistan devleti tarafından kendisine devletin en değerli ödülllerinden olan “Sitâra-ı İmtiaz” ödülü verilmiştir.²⁴⁷

²⁴⁴ İsrar Ahmed, *The Genesis of Tanzeem-e-Islami*, 1.bs. (Lahor: Maktaba Khuddam-ul-Qur'an, 2006), 52-53.

²⁴⁵ Farhan Zahid, “Pakistan's Tanzeem-e-Islami and Its Troublesome Extremist Links”, *The Jamestown Foundation*, 15/21 (2017), 6.

²⁴⁶ Ahmad, “*Tanzim-i Islami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010*”, 64.

²⁴⁷ Tanzeem-e-Islami, “The Founder-DR ISRAR AHMAD”, *Tanzeem-e-Islami*, <https://tanzeem.org/organization/the-founder/>. (Erişim Tarihi: 14.04.2010).

Ahmed, *Tanzîm*'in kuruluşundan sonra hilafet şuurunu Pakistan halkına ulaştırmak için birçok modern araç kullanmıştır. Televizyon programlarına çıkmanın yanında sosyal medyanın yaygın olduğu dönemlerde internet aracını çok iyi kullanıp, etkili hitabetiyle insanların gönüllerinde yer edinmiştir. *Tanzîm*'i kurduktan sonraki süreçte çok aktif bir şekilde çalışarak hem halka hitap etmiş hem de telif faaliyetlerini yürütmüştür.

İsrar Ahmed'in videolarına bakıldığında onun Yahudilerin sinsi planlarından ve kumpaslarından çokça bahsettiği görülmektedir. Ahmed, Yahudilerin İslam ve Müslümanların düşmanı olduğuna inanmıştı ve zaman zaman Müslümanları Yahudilerin entrikalarına karşı uyandırdığı için Batı toplumu tarafından ayıplanmıştır. İsrar Ahmed, dünyaca meşhur bir âlim olduktan sonra dünyanın birçok yerinden ders vermek için çağırılmıştır. O gittiği her yerde çok geniş kitlelere Kur'ân ve hadis ile ilgili konferanslar vermiştir. 2002 yılında İsrar Ahmed hastalığı sebebiyle *Tanzîm*'den ayrıldığında yerine Hafız Akif Said emir olarak seçilmiştir.²⁴⁸

14 Nisan 2010 tarihinde İsrar Ahmed kalbindeki bir rahatsızlık sebebiyle Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Ömrünün yaklaşık 40 senesini Kur'ân ve sünnetin öğretilerini yayarak geçirmiştir.²⁴⁹

3.3.2. Eserleri

İsrar Ahmed 78 yıllık ömrünün sonunda kendisinden sonraki nesiller için yüzden fazla eser, çok sayıda hutbe ve konuşmanın bulunduğu ses kayıtları ve birçok ders videosu bırakmıştır. Telif ettiği kitaplardan dokuzu İngilizce ve diğer dillere çevrilmiştir. Tasnif ettiği eserlerden bazıları şer'î konuları içermekle birlikte Pakistan'ın kuruluşuna dair fikrini açıklayan eserleri de mevcuttur.²⁵⁰

İsrar Ahmed'in eserlerine bakıldığında, hemen hemen her eserinde çağdaş dönemin sorunları ve onların cevaplarına yer verdiği görülmektedir. Müellif eserlerinde, günümüzde yaşayan bir Müslümanın görevlerinden ve sorumluluklarından çokça

²⁴⁸ Muîn Kamâlî, "Dr. İsrar Ahmed-Ek Âlim Bâ Amal", *Nidây-i Hilâfet*, 19/17 (2010), 31-32.

²⁴⁹ Kamâlî, "Dr. İsrar Ahmed-Ek Âlim Bâ Amal", 32.

²⁵⁰ Mueen Kamali, "Dr. İsrar Ahmed-Ek Âlim Bâ Amal", 32.

bahsetmiştir. Yukarıda da işarete edildiği gibi hilafet meselesi birçok eserinde ön plandadır.

İsrar Ahmed, Kur'ân ve tefsir anlayışı hususunda Şeyhülhind Mahmûd Hasan Diyûbendî ve Şebbîr Ahmed Osmânî'nin medrese geleneğine bağlıdır. Ayrıca, tıp ve bilim altyapısına da sahip olduğu için Kur'ân öğretilerini bilimsel yorumlarıyla da süslemiştir. Muhammed İkbâl ve Dr. Muhammed Refi'uddin'in de büyük hayranı olması hasebiyle eserlerinin felsefi, edebî ve şiirsel boyutları da bulunmaktadır. Kur'ân ilimleri konusunda temel olarak Hamîdüddîn Ferâhî ve Emîn Ahsen Islâhî'nin görüşlerini takip etmiş ve bunlara yorumlar katarak bir üst seviyeye çıkarmıştır. İsrar Ahmed, dinamik ve inkılapçı bir İslâm anlayışını savunmuş ve bu hususta eserlerinde isimleri çokça geçen Ebü'l-Kelâm Azad ve Mevdûdî'yi takip etmiştir.²⁵¹ İsrar Ahmed'in kelâm, hadis, Kur'ân ilimleri, fıkıh ve sair İslâm ilimleri ile ilgili birçok eseri vardır.

a) *Mutâla'a-ı Kur'ân-ı Kerîm Ka Muntahab-i Nisâb*

Kur'ân-ı Kerîm Mütala'asından Seçilen Dersler adlı bu kitap, İsrar Ahmed'in en geniş telifidir. İki cilt olarak basılan bu eser, yaklaşık 1200 sayfadan oluşmaktadır. Kitap, toplam 7 bölüm ve 19 ders içermektedir. Her dersin ayrı bir konusu vardır ve her konu Kur'ân-ı Kerîm'in tam bir sure veya bir surenin birkaç ayeti ışığında anlatılmıştır. Örneğin, birinci dersin birinci bölümünün konusu “kurtuluş için gerekli şeyler” (*Levâzim-i Nicât*) olup, Asır suresi üzerinden açıklanmıştır. Kitabın on ikinci dersinin konusu olan “ailevi hayat için önemli prensipler” (*Â'ilî Zindagi Ke Eham Usûl*) da Tahrîm suresi ışığında ele alınmıştır.²⁵²

İsrar Ahmed, birinci cildin mukaddimesinde kitabın asıl taslağını Emîn Ahsen Islâhî'nin oluşturduğunu ifade etmektedir. Ahmed, yukarıda da bahsettiğimiz 1951-1952 yıllarında Islâhî'nin Kur'ân derslerine katılmıştır. Bu eser de söz konusu derslerin yazıya geçirilmiş şeklidir. İsrar Ahmed, kitabın içerdiği dersleri iki kez Islâhî'den doğrudan almıştır. Ahmed, mezkûr dersleri iyice anladıktan sonra birçok

²⁵¹ Tanzeem-e-Islami, “The Founder-DR ISRAR AHMAD”, <https://tanzeem.org/organization/the-founder/>.

²⁵² Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, *Mutâla'a-ı Kur'an-ı Kerîm Ka Muntahab-i Nisâb*, 2. bs. (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân, 2010).

farklı yerde birçok kez bu dersleri vermiştir. 1965'ten sonra bu kitaptaki dersleri en az 25 kez okuttuğunu söylemiştir.²⁵³

b) *Hakikat-i İman*

İmanın Hakikati başlıklı bu kitap, bir kelim ve akide ders kitabı mahiyetindedir. Eser, imanın en temel konularını ele almaktadır. Sekiz bölümü bulunan eser 214 sayfadan ibarettir. Bölümlerin adları şu şekildedir: Giriş, imanın sözlük ve terim anlamı, imanın konusu, taklidi ve hakiki iman arasındaki fark ve bunun altındaki diğer kelimî meseleler, iman ve amelin bağlantısı, iman ve nifak, imanın hakikati: farklı meseleler, hakiki imanın kaynakları.²⁵⁴

c) *Ehd-i Hâzir Me İslâmî Riyâsat Or Ma'îşat Ke Çand Bunyâdî Mesâil*

Modern Dönemde İslam Siyaseti ve İktisadının Bazı Temel Sorunları adlı bu eserde müellif, modern dönemde İslâm devletinin siyasi altyapısı nasıl olmalı, ülkenin başbakanı hangi kriterlere göre seçilmeli, ülke parlamento, federal veya hangi modern sistemle yönetilmeli, İslam ekonomi sistemi, sosyalizme mi daha yakın yoksa kapitalizme mi benzemektedir gibi sorulara cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca eserde, faiz ve kumarın İslâm'da haram olmasının hikmetlerini anlatan ayrı bir bölümde yer almaktadır. Modern dönemde İslam hukukunun üzerinde çokça durduğu söz konusu konular, eseri çok değerli kılmaktadır.²⁵⁵

d) *Kurb-i İlâhî Ke Do Merâtib*

Allah'a Yakınlaşmanın İki Aşaması adlı bu eser, temel tasavvufî soruların cevabını vermektedir. Müellif bu eserde, tasavvuf ile ilgili konuları açıklamadan önce okuyucuların doğru yoldan sapma ihtimalini düşünerek İslâm'ın namaz, oruç ve zekât gibi en temel farzlarının önemini izah etmiştir. İkinci bölümde, Hz. Peygamberin ve sünnetinin konumunun yüceliğini ifade etmiştir. Üçüncü bölümde ise tarikatların hakikatini ve Allah'a yakınlaşmanın yollarını ve araçlarını beyan etmiştir. Müellif,

²⁵³ İsrar Ahmed, *Mutâla 'a-i Kur'ân-i Kerîm Ka Muntahab-i Nisâb*, 12-13.

²⁵⁴ Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, *Hakikat-i İman*, 2. bs., (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân, 2004).

²⁵⁵ Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, *Ehd-i Hazir Me İslâmî Riyâsat Or Ma'îşat Ke Çand Bunyâdî Mesâil*, 1.bs., (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân, 2002).

kitabın genelinde ve özellikle son bölümünde modern dönemde Müslümanın sorumluluklarından bahsetmiştir.²⁵⁶

e) *Musalman Ummato Ka Mâzî, Hâl Or Mustakbal*

İsrar Ahmed'in *Müslüman Ümmetlerin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği* adlı bu eseri, Ramazan bayramında verdiği hutbelerin ve yaptığı konuşmaların genişletilmiş şeklidir. Müellfi mezkûr hutbede "Müslüman ümmetine gelen İlâhî azabın gölgesi, Deccal Mesih'in gelişi ve Pakistan'daki Müslümanların sorumlulukları" konuları üzerinde durmuştur. İsrar Ahmed Ramazan bayramı öncesi Amerika, Fransa, Suudi Arabistan ve Birleşmiş Arap Emirlikleri'ne seyahatler yaptığından, konuşmalarının içeriğinde söz konusu yolculuğun tesiri olduğu görülmektedir.

İsrar Ahmed'e göre, günümüzde İslam'a karşı olan her millet Amerika gibi süper gücün bayrağı altında toplanmıştır. Amerika siyasetini de Müslümanlara her fırsatta düşmanlıklarını gösteren ve yaptıklarına hiçbir izahat yapma gereği dahi duymayan Yahudiler yönlendirmektedirler. 176 sayfalık bu kitabın onbeş bölümü vardır. "Biz bugün neden zeliliz?" bölümüyle başlayan eser, "Geçmiş ve hali hazırdaki Müslüman ümmeti", "Ümmetin 1400 senelik tarihinin dört dönemi" ve "Gelecek devrin apaçık resmi" gibi bölümleri içermektedir. Kitabın son bölümünde müellif, eserde geçen tüm hadislerin tahririni yapmaktadır. Bu da müellifin hadisle olan ilgisini ve hadis konusundaki hâkimiyetini ortaya koymaktadır.

Kitabın isminden ve bölümlerinden de anlaşıldığı gibi müellif bu eseriyle Müslümanların geniş tarihini zikrederek ondan dersler çıkarmayı hedeflemiştir. Bugün Müslümanların içinde buldukları vahim durumdan kurtulmaları için yapmaları gereken şeyleri ortaya koymuştur. Özellikle Pakistan'daki Müslümanlara görevlerini hatırlatmıştır.²⁵⁷

²⁵⁶ Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, *Kurb-i İlâhî Ke Do Merâtib*, 4. bs (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân, 2005).

²⁵⁷ Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, *Musalman Ummato Ka Mâzî, Hal or Mustakbal*, 8. bs. (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân, 2005).

f) *Allâma İkbâl Or Ham*

Allâme İkbâl ve Biz adlı kitabın bir kısım bölümlerini İsrar Ahmed, bazı bölümlerini ise Yusuf Selîm Çiştî ve Seyyid Nezir Niyazi telif etmişlerdir. Kitabın birinci bölümü olan “İkbâlî düşüncelerinin ışığında çağımız ve sorumluluklarımız”, İsrar Ahmed tarafından yazılmıştır. İsrar Ahmed’in Muhammed İkbâlden etkilenmesinin en önemli sebebi, onun Kur’ân anlayışıdır. Büyük şair ve mütefekkir İkbâl’in şiirlerindeki Kur’ân öğretilerinin tasviri Ahmed’in dikkat kaynağı olmuştur. Şair, yaşadığı dönemde şiirleri ile Müslüman halka Kur’ân’ın mesajlarını vererek ona yeni bir ruh üflemiştir. İsrar Ahmed’e göre İslam, sadece bir fikriyat değil, sosyal düzeni tashih eden tam bir dindir. Bunu da en güzel şekilde Muhammed İkbâl şiirleriyle ifade etmiştir.²⁵⁸

g) *İslam Me Orat Ka Makâm*

İsrar Ahmed *İslam’da Kadının Makamı* adlı bu eserinde, İslam’ın kadına verdiği değerden bahsetmiştir. Ayrıca kadınla ilgili “Hicâb”, “Peçe” ve “Kimler Mahremdir?” gibi farklı konuları Kur’ân ve sünnet ışığında ele almış ve konuları geniş bir şekilde izah etmiştir.²⁵⁹

h) *Hutûbât-ı Hilâfet*

Bu çalışma, İsrar Ahmed’in farklı tarihlerde Karaçi, Lahor, Ravalpindî, Peşaver, Multan, Kuetta gibi Pakistan’ın farklı şehirlerinde “Hilafet” konusu ile ilgili verdiği hutbe ve konferansların ses kayıtlarının deşifre edilmesi sonucunda meydana gelmiştir. Kitap, çok detaylı bir şekilde hilafet tarihini ele almakta, modern dönemdeki durumu göz önünde bulundurarak hilafetin yeniden ihyasına dair ihtimalleri değerlendirmektedir.²⁶⁰

İsrar Ahmed’in birçok hacimli eseri yanında farklı konularda yaklaşık 50-60 sayfalık pekçok kitapçığı da bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kitapçıklardan birkaçının Türkçe isimlerini zikretmekle yetinilecektir: *Hindistan-Pakistan*

²⁵⁸ Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, Yusuf Selîm Çiştî, Seyyid Nezir Niyazi, *Allâme İkbâl Or Ham*, 6.bs. (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’an, 1997), 2.

²⁵⁹ Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, *İslam Me Orat Ka Makâm*, 11. bs (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’an, 2005).

²⁶⁰ Geniş bilgi için bk. İsrar Ahmed, *Hutûbât-ı Hilâfet*, 4. bs. (Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’an, 2005).

Antlaşması ve Keşmîr Sorununun Çözümü, Tasavvufun Hakikati, Hayat-Ölüm ve İnsan, Kerbelâ Olayı.

i) ***Beyânü'l-Kur'ân***

İsrar Ahmed'in *Beyânü'l Kur'ân* adlı tefsiri 7 ciltten oluşan hacimli bir eserdir. Tefsirin ciltleri tedrici bir şekilde ayrı ayrı, farklı farklı senelerde basılmıştır. Tefsir olarak bilinen bu eserde Kur'ân meali de bulunmaktadır. İsrar Ahmed, birinci cildin mukaddimesinde kısaca kendi hayatından ve Kur'ân yolculuğundan bahsettikten sonra tefsirinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır.

İsar Ahmed, Pakistan'ın bağımsızlığından sonra Hindistan'da evinde mahsur kaldığı süre içerisinde Mevdûdî'nin eserinden Yusuf suresinin tefsirini okumuş ve bu tefsirle Kur'ân'ın fesahatine, belagatine ve hikmetine vâkif olmuştur. Pakistan'a göç ettikten sonra *Cemâat-i İslâmî*'ye bağlanmıştır. Cemaate bağlı kaldığı yaklaşık 10 senelik süreci "Kur'an Dersinin" sorumlusu olarak geçirmiştir. Bu süreçte, Kur'ân dersini hazırlamak için birçok Arapça ve Urduca tefsirinden istifade etmiştir. Söz konusu tefsirleri incelerken Kur'ân üzerinde kendisi de tefekkür etmiş, onun büyüklüğü daha açık bir şekilde idrak etmiştir. Zamanla Kur'ân'a medfun hale gelmiştir.²⁶¹

İsrar Ahmed, Kur'ân'ı anlama ve anlatma hususunda aldığı tıp eğitiminin de ona ayrı bir perspektif kazandırdığını beyan etmiştir. Müfessir, 1965 yılından sonra birçok farklı şehirde, farklı akademilerde, farklı konferans ve meclislerde Kur'ân dersi verdiğini ve dinleyiciler tarafından verdiği derslerin kabul gördüğünü ifade etmiştir. Pakistan devletinin resmi kanalı olan PTV'de bir süre dersleri yayınlanmıştır. Ders anlatma üslubundan etkilenen birçok kişi, kendisinden tefsir ve meal yazmasını istemişlerse de bunu kabul etmemiştir. 1998 yılında Karaçi'de bir akademi camiinde "Dora-i Terceme-i Kur'ân" (Kur'ân Tercüme Dersi) adlı bir program başlatmıştır. Bu programda adından tevehhüm edildiği gibi Kur'ân'ın sadece meal değil, geniş tefsiri de yapılmıştır. Söz konusu programın yüksek kalitedeki kaydı alınmıştır. Zamanla bu kayıtlar, kasetler, CD'ler ve televizyon yayımları vasıtasıyla tüm dünyaya yayılmıştır. Bunun sonucunda, 2006 yılında söz konusu kayıtların "*Beyânü'l-Kur'ân*" adlı bir tefsir kitabı haline getirilmeye karar verilmiştir ve tefsir 2008 yılında ilk defa

²⁶¹ İsrar Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 3. bs. (Peşaver: Encümen-i Hüddâmü'l-Kur'ân, 2009), 1/2.

basılmıştır. 2009 yılında birinci cildin üçüncü baskısı çıkmıştır.²⁶² Dolayısıyla bu tefsir, ilk olarak bir kitap şeklinde değil, dinleyicilere hitap şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak bilahre bu kayıtlı hitaplar düzenlenerek yazılı kitap formatı ile basılmıştır.

Tefsirin birinci cildi, “Kur’ân’ın tanıtımı” (Teâruf-i Kur’ân) bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümde, Kur’ân’ın Allah kelamı olduğu, Hz. Peygambere vahyedilişi, Allah tarafından korunması, dili, isimleri, sıfatları, üslubu, surelerin tertibi, faziletleri, nüzul ve mushaf tertipleri arasındaki farklar, yazılışı, konuları, anlama yöntemleri, i‘cazı ve benzeri konular işlenmektedir. 43 sayfalık bu tanıtımdan sonra Fatıha suresinin tefsirine başlanmaktadır.²⁶³

Beyânü’l-Kur’an adlı tefsir, birçok özelliği ile öne çıkmaktadır. Tefsirde en çok göze çarpan özellik, müfessirin ayetleri tefsir ederken Arapça grameri etkili ve detaylı bir şekilde kullanmış olmasıdır. Müfessir, Arap diline hâkim olduğu için zaman zaman ayetteki kelimelerin i‘rabını da yapmıştır. Bazı ayetleri diğer ayetlerle tefsir etmiştir. Müfessirin ayetleri tefsir ederken zaman zaman günümüzün olay ve olgularına atıfta bulunması, onlardan örnekler getirmesi sadece klasik tefsir geleneği ile kendine sınırlamadığını, yaşadığı çağı da dikkate aldığını göstermektedir. Ayrıca tefsir, ehli kitap ile ilgili geniş tarihi bilgiler de içermektedir.

Tefsirin geneline bakıldığında her surenin başında bir “Giriş/Temhid” kısmı bulunmaktadır. Söz konusu kısımda müfessir surenin ana konusunu beyan ettikten sonra ayetleri konularına göre tasnif etmektedir. Her konu sonuç itibarıyla surenin ana konusu ve hedefiyle irtibatlandırılmaktadır.

Müfessir giriş kısmında, surenin farklı isimlerinden ve bu isimlerin verilme sebebinden, indiriliş keyfiyetinden ve varsa suredeki ayetlerle ilgili fihhi ihtilaflardan da bahsetmektedir. Ayrıca müfessir, fikhî ihtilafı zikrederken farklı mezheplerin görüşlerini zikrettikten sonra tercih ettiği görüşü de beyan etmektedir. Keza giriş kısmında, suredeki konularla ilgili hadisleri zikretmektedir.

²⁶² Ahmed, *Beyânü’l-Kur’ân*, 1/2-3.

²⁶³ Ahmed, *Beyânü’l-Kur’ân*, 1/4-46.

BÖLÜM IV

TEFSİRLER ARASI MUKAYESE

Bir önceki bölümde Ahmed Ali Lahorî, Şebbîr Ahmed Osmânî ve İsrar Ahmed'in hayatları boyunca yaptıkları faaliyetlerden, yazdıkları eserlerden ve tefsirlerinin ana özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde ise ilkin üç müfessirin tefsirleri arasında mukayeseler yapılacaktır. Bu yapılırken tefsirlerin yazılma sebebi, içinde bulunan meallerin kim veya kimler tarafından yapıldıkları, kaynakları ve yöntemleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra her müfessirin Fatiha ve Saff sureleri altında yaptığı tefsirlerinin özetine yer verilecektir. En sonunda ise müfessirlerin verdikleri bilgiler arasında mukayese yapılacaktır.

Mukayese için Fatiha suresinin seçilmesinin sebebi, Mushaf'ın tertibinde ilk sırada olmasıdır. Müfessirler, genellikle tefsirlerinin mukaddimelerinde kitaptaki yöntemlerini anlattıktan sonra Fatiha suresini tefsir ederken metodolojilerine daha fazla sadık kalmaktadırlar. Bu sebeple okuyucu Fatiha suresini incelediğinde umumiyetle müfessirin metoduna dair bir fikir edinebilmektedir. Mukayese için Saff suresinin seçilmesinin sebebi ise ana konusunun cihat olmasıdır. Mevzu bahis müfessirler İngiltere sömürgesi altındaki Hint alt kıtasında zor şartlar altında yaşadıkları bağlam, bu koşulların tefsir yazımına etkisi ve tefsirleriyle dönemin Müslümanlarını cihada teşvikteki rolleri açıklığa kavuşturulacaktır.

Lahorî, takipçilerinin istekleri sonucu Kur'ân-ı Kerîm derslerini kitap haline dönüştürmeye karar vermiştir. *Kur'ân-ı Azîz* tefsiri bu düşünceyle doğmuştur. Şebbîr Ahmed Osmânî ise Şeyhülhind Mahmûd Hasan Diyûbendî'nin yazmaya başladığı ancak ömrü vefâ etmediğinden tamamlayamadığı eserini bitirmek amacıyla halk arasında *Tefsîr-i Osmânî* olarak bilinen eserini yazmıştır. İsrar Ahmed de 1998 yılında bir camide verdiği "Dora-i Terceme-i Kur'ân" adlı Kur'ân tercümesi derslerinde mealin yanısıra tefsir de yapmıştır. Söz konusu programın kayıtlarından hareketle

“*Beyânü'l-Kur'ân*” adlı tefsir kitabı yayımlanmıştır. Bu tefsir, ilk olarak dinleyicilere sözlü hitap şeklinde ortaya çıkmış, bilahare başkaları tarafından yazılı bir metnin taşınması gereken kitap dili ve üslubuna kavuşturulmuştur.

Ahmed Ali Lahorî ve İsrar Ahmed’in tefsirlerdeki mealleri kendilerine ait iken Şebbîr Ahmed Osmânî’nin meali Şeyhülhind Mahmûd Hasan’a aittir. Osmânî ayet mealleri üzerine numaralar koyarak sayfa kenarlarında kendi açıklamalarını kaydetmiştir. Lahorî, mealini hazırlarken en çok Refî‘uddîn ed-Dihlevî’den, tefsirinde ise Şah Abdülkâdir ed-Dihlevî’den istifade etmiştir. Bazı görüşlerini teyit ederken “*Mûzihu'l-Kur'ân*” adlı eserden nakiller yapmıştır. Osmânî ise tefsirinde *İbn Kesîr Rûhu'l-Me‘ânî*, *Tefsîr-i Hakkânî* gibi klasik ve çağdaş tefsirlerden yararlanmıştır. Hitabe olarak başladığı için İsrar Ahmed’in tefsirinde kaynaklara dair bir açıklamaya rastlamamaktayız. Ancak içeriğinden onun da klasik ve modern tefsirlerden yararlandığını söylemek mümkün gözükmektedir.

Lahorî, her surenin başında o surede işlenen genel bir konuyu veya konuları bir başlık altında zikretmektedir. Bu başlık çoğunlukla “Surenin Konusu” bazen de “Surenin Özeti” şeklinde geçmektedir. Sonra her sureyi rükû‘lara göre ayırmış, her rükû‘un başında surenin rükû‘ numarasıyla beraber o rükû‘un konularını bir çerçeve içinde belirtmiştir. Üçüncü adımda, “Rabt-ı Âyât” başlığı altında rükû‘ içindeki ayetler arasında bağ kurarak onların tefsirini yazmıştır.

Osmânî, tefsirini Şeyhülhind’in mealine tâlikler yaparak oluşturmuştur. Osmânî, genel olarak, çok kısa veya çok uzun olmayan ayetleri dipnotlar koyarak, sayfanın altında veya kenarında tefsir etmektedir. Zaman zaman “Faide” başlığı altında ayetlerin i‘rabını yapmaktadır. Bazen de “Tembih” başlığı altında müfessirlerin görüşlerini zikretmektedir.

İsrar Ahmed’in tefsirinde her surenin başında okuyucuyu surenin muhtevasına hazırlamak maksadıyla “Temhîd” adlı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde surenin fazileti, ayetlerin sayısı, surenin Kur’ân’daki yeri ve önemi v.s. konulardan bahsetmektedir. Ayrıca müfessir, bu başlık altında surenin ana konusunu beyan

ettikten sonra ayetleri de konularına göre farklı bölümlere ayırmaktadır. Söz konusu konular surenin ana konusu ve amacıyla irtibatlandırılarak açıklanmaktadır. Ayetlerin ayetlerle tefsiri en fazla göze çarpan özellik olarak gözükmektedir. Ayrıca ayetlerde geçen kelimelerin i‘rabı üzerinde de durmaktadır. Bazı ayetleri tefsir ederken, günümüzde o ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiğini de vurgulamaktadır.

4.1. Fatiha Suresi’nin Tefsiri

4.1.1. Kur’ân-ı Azîz

Ahmed Ali Lahorî, Fatiha suresinin tefsirini yaparken önce surenin isimleri hakkında bilgi vermekte; bu kapsamda surenin toplam dokuz ismini zikretmektedir.

- 1) Fatihatü’l-Kitap: Kur’ân bu sure ile başladığı için ona bu isim verilmiştir.
- 2) Hamd Suresi: Sure övgü ile başladığı için ona bu ad verilmiştir.
- 3) Ümmü’l-Kur’ân/Ümmü’l-Kitap: “Ümm” her şeyin temeli demektir. Bu suredeki konular Kur’ân’ın tüm konularının temeli ve esası mahiyetinde olduğu için ona bu isim verilmiştir. Bu surenin konuları çekirdek, Kur’ân’daki diğer konular ise ağaç mesabesindedir. Fatiha suresinde Kur’ân konularının bir özeti bulunmaktadır. Bu özete detayı ise Kur’ân’ın tamamıdır.
- 4) es-Seb‘u’l-Mesânî: Surenin yedi ayeti her namazın her rekâtında tekrar edildiği için bu isim verilmiştir.
- 5) Vâfiye: Vâfiye, tamamlanan demektir. Her rekâta baştan sona kadar okunduğu için bu isim verilmiştir.
- 6) Kâfiye: Kur’ân’ın tüm konularını özet şeklinde anlamak için yeterli olduğu için bu isim verilmiştir.
- 7) Kenz: Hazine demektir. Hz. Peygamber, Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Fatiha suresi arşımın hazinelerinden biridir”. Sure bu hadisten dolayı Kenz ismini almıştır.
- 8) Şifa: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Fatihatü’l-kitap, ölüm dışında her hastalığın ilacıdır”. Bu hadisten dolayı Şifa suresi denmiştir.
- 9) Esas: Bu sure, Kur’ân’ın tamamının temeli mahiyetinde olduğu bu isim verilmiştir. Surenin üçüncü ve dokuzuncu adları farklı olup anlamları aynıdır.”²⁶⁴

²⁶⁴ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 2.

Lahorî, bu şekilde surenin isimleri hakkında bilgiler sunduktan sonra “Fatiha Suresinde Temas Edilen Konuların Hülâsası” başlığı altında surenin özetini vermekte, sonra “Rabt-ı Âyât” başlığı altında ayetler arasında irtibat kurarak birbiriyle uyumlu ve tutarlı bir tefsir anlatısı ortaya koymaktadır.

Lahorî, Fatiha suresinde temas edilen konuları şöyle hülâsa etmektedir:

Bu sure, Kur’ân’daki konuların bir özeti mahiyetindedir. İslam akidesinin üç temel esası vardır. Bunlardan birincisi, tevhit. Tevhit, Allah’a zatı ve sıfatında hiç kimseyi ortak koşmamak demektir. İkincisi, Hz. Muhammed’in son ve gerçek peygamber olduğuna inanmaktır. Üçüncüsü ise, ahirete inanmaktır. Hicretten önce indirilen ayetlerde çoğunlukla bu üç esas üzerinde durulmuştur. Kitapta bu konularla ilgili okuyucunun aklına gelebilecek şüpheler izale edilmeye çalışılmıştır. Zikredilen esaslara iman edenlere verilecek mükâfat ile inanmayanlara verilecek cezadan bahsedilmiştir. Fatiha suresinde söz konusu üç inanç esasından da bahsedilmiştir.²⁶⁵ Konuları hülâsa etmesinin ardından Lahorî ayetler arasındaki irtibatın izahına geçmektedir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ. مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza günününün (ahiret günününün) maliki Allah’a mahsustur.”²⁶⁶

1. Ayet: Dünyada ilahi sıfatların tecelli ettiği birçok olay müşahede etmekteyiz. Anne karnından insanın doğması, Allah’ın rubûbiyet sıfatının bir göstergesidir. Bebek, her ağladığında annesinde ünsiyet bulmakta ve sakinleşmektedir. İnsanın, rubûbiyet sıfatının insandaki tecellisinin bir tezahürü olarak bir annenin bebeğe yansıttığı bu merhametin gerçek kaynağı olan Yüce Allah’ta gerçek huzuru yakalayacağı muhakkaktır. Yüce Allah dışındaki herkes mecazi anlamda mürebbi iken, Allah mürebbi-i mutlak, yani yegane hakiki terbiye edicidir. Bu yüzden her nimet için ona şükredilmelidir.²⁶⁷

²⁶⁵ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 2.

²⁶⁶ el-Fâtiha, 1/2-4.

²⁶⁷ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 2.

2. Ayet: Her insan hayatında Allah'ın rubûbiyet sıfatını temsil eden üç kişi ile karşı karşıya gelir. Bunlar anne, baba ve hükümdardır. Anne rahmeti ile baba rahmeti arasında fark vardır. Baba, çocuğunun mükemmel olmasını ister. Sıkıntılı bir süreçten geçse de bunlara katlanarak çocuğunun iyi yerlere gelmesini arzu eder. Anne ise, çocuğunun yeteri kadar iyi yemesi, içmesi ve giyinmesini ister. Kimsenin ona zarar vermesini istemez ve rahatlığını ister. Allah'ın "Rahman" sıfatı, babaya verdiği merhamet duygusunun ana kaynağıdır. Genelde babalar, çocuklarının dünyada başarılı olmasını ister, ancak Allah, insanın her zaman ve her yerde başarılı olmasını ister. Allah'ın "Rahim" sıfatı ise, annedeki merhamet duygunun ana kaynağıdır. Bu sığata sahip olan anne, çocuğunun rahat bir hayat sürmesini ister. Allah ise her kulun hem dünyada hem de ahirette rahat etmesini ister.²⁶⁸

3. Ayet: Çocukluğunda insan herhangi bir şeyi istemek veya herhangi bir şeyden kurtulmak için öncelikle ebeveynine müracaat eder. Büyüyüp haksızlığa uğradığında ise hakkını koruması için adil hükümdara başvurur. Kıyamet gününün sahibi ve hükümdarı da Allah'tır.²⁶⁹

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz²⁷⁰

4. Ayet: Allah'ın rubûbiyet sıfatının göstergeleri olan mezkûr anne, baba ve hükümdara değer veren insafly kişi, bu sıfatın ana kaynağı olan Allah'a itaat etmesi gerektiğini bilir. İnsan, bu sıfatların gerçek sahibi olan Allah'a dua ile ulaşabilirken, başka hiçbir varlığın önünde herhangi bir ihtiyacı için eğilmemeli ve yalnızca Allah'a kulluk etmelidir.

أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."²⁷¹

²⁶⁸ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 2-3.

²⁶⁹ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 3.

²⁷⁰ el-Fâtiha, 1/5.

²⁷¹ el-Fâtiha, 1/6-7.

5. Ayet: İnsan, Allah'a kul olmaya kendini adadıktan sonra onun kurallarına göre yaşmalıdır ve kendisine doğru yolu göstermesi için talepte bulunmalıdır. Bir köle sahibine nasıl itaat ediyorsa, insan da aynı şekilde Allah'a itaat etmelidir ve emirlerine uygun davranmalıdır.²⁷²

6. Ayet: *kendilerine nimet verdiklerinin yoluna* (الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) ayetini, Kur'an'ın وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا ayeti tefsir etmektedir. Meali şöyledir: “Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”²⁷³ Kul, ayette geçen zatların yolundan gitmesi için Allah'tan yardım dilemeli, çünkü onların yolu dosdoğru yoldur.²⁷⁴

7. Ayet: Kul en sonda Allah'ın sevmediği kimselerin yolundan uzak durması için dua etmektedir. Ayette geçen *Gazaba uğrayanlar*, yani (مَغْضُوبٍ عَلَيْهِمْ)den Yahudiler ve *sapıklar* yani (ضَالِّينَ)den Hıristiyanlar kastedilmektedir.²⁷⁵

4.1.2. Tefsîr-i Osmânî

Osmânî Fatiha suresinin tefsirini yedi dipnotla yapmıştır. Burada dipnot konulan kelimelerin tefsiri özet halinde yansıtılmaya çalışılacaktır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

*Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla...*²⁷⁶

- 1) (الرَّحِيمِ) Rahîm: Rahman ve Rahîm sıfatlarının her ikisi mübalağa sığasıyla gelmiş olup, Rahman, Rahimden daha fazla mübalağa içermektedir.²⁷⁷

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمَنُ الرَّحِيمِ. مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ

²⁷² Müfessirin köle örneğinin yerinde olmadığı kanaatindeyiz. Zira İslam her zaman köleliğe karşıdır ve insanı kölelikten kurtarmayı hedeflemiştir.

²⁷³ en-Nisâ, 4/69.

²⁷⁴ Lahorî, *Kur'an-ı Azîz*, 3.

²⁷⁵ Lahorî, *Kur'an-ı Azîz*, 3.

²⁷⁶ el-Fâtiha, 1/1.

²⁷⁷ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 2.

“Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur.”²⁷⁸

- 2) (رَبِّ) Rab: Bugüne kadar yapılan tüm övgüler ve ileride yapılacak olan tüm övgüler, Allah içindir. Çünkü her nimetin ve her şeyin yaratıcısı ve her şeyi veren O’dur. Her şey doğrudan ya da dolaylı olarak Allah’tan gelmektedir. Nasıl ki bir kimsenin güneş ışığından ısınması veya aydınlanmasının asıl sebebi güneş ise her övgünün sebebi de Allah’tır.²⁷⁹
- 3) (أَلْعَلَمِينَ) Âlemler: Mahlukatin tamamına âlem denir. Bu yüzden âlemin çoğulu kullanılmaz. Ancak ayette âlem kelimesi cins isim olarak kullanılmaktadır. Allah, cinler melekler ve insanlar âlemi gibi tüm âlemlerin yaratıcısı ve besleyicisi olduğundan dolayı ayette kelimenin çoğulu kullanılmıştır.²⁸⁰
- 4) (يَوْمِ الدِّينِ) Hesap ve ceza günü: Ayette ceza günü yani kıyamet günü özellikle zikredilmiştir. Çünkü o gün çok büyük olaylar gerçekleşecektir. Ondan daha korkulu bir gün ne önce ne de sonra olacaktır. O gün, Allah’tan başka hiç kimsenin hâkimiyeti olmayacaktır.

“Bugün hükümler kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümler olan Allah’ındır!”²⁸¹

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz²⁸²

- 5) (نَسْتَعِينُ) Senden yardım dileriz: Bu ayetten Allah’tan başkasından hakiki anlamda yardım dilemenin caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Kişi, birinden yardım isterken, onu Allah’ın rahmetinin bir vasıtası olarak görmesi

²⁷⁸ el-Fâtiha, 1/2-4.

²⁷⁹ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 2.

²⁸⁰ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 2.

²⁸¹ el-Mü’min, 40/16.

²⁸² el-Fâtiha, 1/5.

durumunda, ondan yardım istemesi elbette caizdir. Bu durumda da insan hakiki sahibi olan Allah'tan dolaylı olarak yardım dilemiş olmaktadır.²⁸³

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ.

“Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarinkine ve sapıklarinkine değil.”²⁸⁴

6) (الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) Kendilerine nimet verdiklerin: Allah'ın lütufta bulunduğu dört grup insan vardır. Bunlar, nebiler, sıddıklar, şehitler ve salihlerdir. Kur'an'ın başka bir ayetinde bunların zikri geçmektedir. (الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) gazaba uğrayanlar'dan Yahudilerin ve (الضَّالِّينَ) sapıklar ifadesinden Hıristiyanların kastedildiği birçok ayet ve hadislerden anlaşılmaktadır. İnsan sırat-ı müstakim'den ya cahillik nedeniyle ya da kasten sapabilir. Sapıtmış grup, mutlaka bu ikisinden biri yüzünden sapıtmıştır. Hıristiyanlar cahillikten, Yahudiler ise bilerek doğru yoldan uzaklaşmışlardır.²⁸⁵

7) (الضَّالِّينَ) Sapıklar: Bu sureyi Allah Teâlâ, kullarının diliyle anlatmıştır. Bu sureyle Allah, kulunun herhangi bir sıkıntısı olduğunda ona nasıl dua etmesi gerektiğini öğretmiştir. Bu surenin sonunda “Âmin” demek, sünnettir ve “Âmin” kelimesi Kur'an metni dışındadır. Bu kelime, “Allah'ım öyle olsun” yani duam kabul olsun anlamındadır. Bu kelimeyi söyleyerek kul, Allah'ın lütufta bulunduğu kimseleri yolundan gitmeyi ona kolay kılması ve Allah'a isyan edenlerden uzak olması için dua etmektedir. Bu surenin ilk yarısında Allah'a övgü ve ikinci yarısında kulun duası yer almaktadır.

Faide: (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) gazaba uğrayanlarinkine ve sapıklarinkine değil cümlesi, “Onlar ki” anlamındaki (الَّذِينَ) kelimesinin bedeli ya da sıfatıdır.²⁸⁶

4.1.3. Beyânü'l-Kur'an

²⁸³ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 2.

²⁸⁴ el-Fâtiha, 1/6-7.

²⁸⁵ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 2.

²⁸⁶ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 2.

İsrar Ahmed, tefsirinin genelinde herhangi bir surenin tefsirine başlamadan önce, ona hazırlık mahiyetinde onunla ilgili birçok önemli bilgiler paylaşmaktadır. Bu yöntem okuyucunun veya dinleyicinin surenin tefsirini daha iyi anlamasına yardımcı olmaktadır ve sureye olan ilgisini artırmaktadır.

Giriş kısmında önce surenin “Fatıha” ve diğer isimlerinden ve bunların sureye verilmiş sebeplerinden bahsetmiştir.

- 1) Ümmü'l-Kur'ân/Esâsu'l-Kur'ân: Kur'an'ın kökü, temeli ve esası mahiyetinde olmasından dolayı bu isim verilmiştir.
- 2) Fatıha: Kur'ân bu sureyle başladığı için böyle isimlendirilmiştir.
- 3) el-Kâfiye: Her şeye yeten anlamındadır.
- 4) eş-Şâfiye: Şifa veren anlamındadır.²⁸⁷

Sure isimleri ile ilgili bilgiler verdikten sonra müfessir onun indiriliş keyfiyetini beyan eden hususlardan bahsetmiştir.

Fatıha suresi bir bütün olarak Hz. Peygambere indirilen ilk suredir. Fatıha'dan önce farklı surelerden bir kısım ayetler vahyedilmişse de ayetlerinin tamamı indirilmiş bir sure yoktur. Fatıha'dan önce sırayla Alak suresinin ilk beş ayeti, Kalem suresinin 7 ayeti, Müzzemmil suresinin 9 ayeti, Müddessir suresinin yedi ayeti indirilmiştir. Daha sonra da Fatıha suresinin tamamı indirilmiştir.²⁸⁸

İsrar Ahmed, surenin indirilişi ile ilgili bilgiler verdikten sonra surenin fazileti ve ayet sayısı konusuna geçmektedir. Konu ile ilgili bazı ihtilaflara ve ona bağlı hükümlere yer vermektedir.

Hicr suresinin 87. ayetinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: **وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ** “*Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini*

²⁸⁷ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/47.

²⁸⁸ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/47.

ve yüce Kur'an'ı verdik.”²⁸⁹Fatiha suresinin yedi ayeti namazın her rekâtında tekrar tekrar okunmaktadır ve bu mübarek sure kendi çapında bir Kur'ân-ı Azîmdir. Sahih Buhârî rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Elhamdülillah-i Rabbi'l âlemîn suresi, bana verilen “Seb‘ul-mesâni” ve “Kur'ân-ı Azîmdir”.

Surenin yedi ayetten oluştuğunda ihtilaf yoktur ancak sure başındaki bismelenin sureye dâhil olup olmadığına ihtilaf vardır. İmam Şafî'nin de dâhil olduğu bazı ulemaya göre besmele, Fatiha'nın parçasıdır. Söz konusu âlimlere göre besmele, surenin birinci ayeti iken “Sıratelzîne”den sonuna kadarki kısım, yedinci ve son ayettir.

Diğer taraftan İmam Ebu Hanife'ye göre besmele, ne Fatiha'nın ne de Kur'ân'daki diğer surelerin bir parçasıdır. Ancak Neml suresinde besmele surenin ortasında geçtiği için onun bir parçasıdır. Sure başlarındaki besmele, yeni surenin başladığına bir işaret mahiyetindedir. Bu görüşü savunan âlimlere göre (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ)- kendilerine nimet verdiklerinin yoluna-surenin altıncı ve (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا (الضَّالِّينَ)-gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil-ise surenin yedinci ayettir. Bismelenin Fatiha'ya dâhil olduğunu savunan âlimler, cehrî namazlarda besmeleyi sesli okurken, dâhil olmadığını savunanlar kıraate “Elhamdü” ile başlamaktadırlar.²⁹⁰

İsrar Ahmed, Fâti tefsirinin bitiminde bir hadis-i kudsiyi delil göstererek bismelenin Fatiha'dan bir parçası olmadığı görüşünü tercih etmiş ve İmam Ebu Hanife'nin bu konudaki görüşünün doğruluğunu ifade etmiştir.²⁹¹

Tefsirde söz konusu ihtilaf zikredildikten sonra “Namazın rüknü” başlığı altında surenin üslubundan ve surenin namazda okunup okunmamasıyla ilgili fikhî ihtilaflar geniş bir şekilde söz etmiştir.

Bu surenin üslubunu iyi anlamak gerekmektedir. Dua üslubunda indirilen bu surede Allah kullarına kendisinin istediği dua şeklini telkin etmektedir. Fatiha, namazın sahih

²⁸⁹ Hicr, 15/87.

²⁹⁰ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/47.

²⁹¹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/53.

olması için gerekli bir rükün olduğundan dolayı ona bir hadiste “الصلاة” yani namaz denmiştir. Bu da Fâtiha'nın namaz için olmazsa olmaz bir şey olduğu anlamına gelmektedir. Hz. Ubâde b. Sâmit'ten rivayet edilen ve hem Buhârî hem de Müslim'de yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “(Namazda) Fatiha suresini okumayanın namazı (makbul) olmaz”.

Bu konuda birçok hadis varit olmuştur ve âlimler arasında fikhî ihtilaflar söz konusudur. İmam Şafîî ve bir grup âlime göre cemaatle kılınan namazlarda muktedî Fatiha suresini kesinlikle okumalıdır. İmam Ebu Hanife'ye göre ise ister cehrî (açıktan) ister hafî (gizli) olsun cemaatle kılınan namazlarda mektedî Fâtiha'yı kesinlikle okumaz. İmam Azam, Araf suresinin 204. ayeti ile “Kim bir imamın arkasında namaz kılıyorsa, imamın kıraati onun kıraatidir” hadisini delil olarak zikretmiştir. Ona göre, cemaatle kılınan namazda imam, bir grup temsilcisine benzemektedir. Bir grup bir yere gittiğinde, grup temsilcisi herkes adına konuşur, diğer fertler de onu dinlerler. Bu iki mezhep dışında İmam Malik ve İbn Teymiyye'nin savunduğu daha mutedil bir görüş daha vardır. Buna göre imama uyan kimse cehrî namazlarda Fatiha suresini okumaz ve uyduğu imamı dinler. Bu görüşün delili yine Araf suresinin 204. ayetidir. Hafî namazlarda ise gerek imam gerekse ona tabi olanlar Fâtiha'yı okumalıdır.²⁹²

İsrar Ahmed bu ihtilafı zikrettikten sonra üçüncü görüşü tercih ettiğini belirtmiştir. Sonra müfessir, “Fıtrat-ı Selime'nin Çağrışımı” başlığı altında insanın İslam yani sahih bir fıtrat ile dünyaya geldiğini ve daha sonra farklı sebeplerle fıtrattan uzaklaştığını beyan etmiştir. Allah'ın Fatiha suresindeki dua telkininin de selim fıtrata sahip olan kişilere yönelik olduğunu vurgulamıştır. İsrar Ahmed, fıtratında illet bulunmayan bir şahsın hem sosyal hem dini hayatta yanlış bir şey yapmayacağını ve her iki cihanda bahtiyar olacağını vurgulamıştır.²⁹³

Müfessir “Fatiha Suresinin Üç Bölümü” başlığı ile surenin asıl tefsirine başlamakta ve surenin üç ana konusu olduğunu ifade etmektedir.

²⁹² Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/ 47-48.

²⁹³ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/ 48-49.

İsrar Ahmed'e göre sure üslubu bakımından üç kısma bölünebilir. İlk üç ayetinde Allah'a övgüler yapılmakta, son üç ayetinde ise Allah'a dua edilmektedir. Aradaki dördüncü ayette ise kul rabbine bir teahhütte bulunmaktadır. İlk bölümdeki üç ayette insan, kendisinin idrak edebildiği hakikatleri izhar etmektedir. Arapça gramer bilgisine göre söz konusu üç ayet bir bütünü oluşturan parçalardır.²⁹⁴

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ. مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ

*“Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza günününün (ahiret günününün) maliki Allah'a mahsustur.”*²⁹⁵

(الْحَمْدُ) -Hamd- mübteda, (اللَّهُ) -Allah'a mahsustur- haberdir. Yani her övgü ve her şükür Allah'a aittir. O Allah kimdir? sorusunun cevabını (رَبِّ الْعَالَمِينَ) -Âlemlerin Rabbî- ifadesi oluşturur. Yani tüm övgüler, bütün âlemlerin sahibi ve yaratıcısı olan Allah'a mahsustur. (مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ, الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ, رَبِّ الْعَالَمِينَ) -Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza günününün (ahiret günününün) maliki- ifadeleri ayetteki (اللَّهُ) -Allah- kelimesinin bedeli olduğu için mecrurdur.²⁹⁶

الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

“O Rahman ve Rahimdir”

Besmelede ve Fatiha suresinde (الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) Rahman ve Rahîm, Allah kelimesi ile beraber zikredilen ve sıfat bildiren iki isimdir. Her ikisinde de Allah, Rahman ve Rahim olmak üzere üç isim geçmektedir. “Allah” kelimesinin de sıfat bildiren isim olduğu söylenmektedir. Bu görüşe göre, aslı “el-İlah'tır”. “Allah” isminin üç farklı anlamı vardır. 1) Avama göre Allah'ın anlamı, ihtiyaç giderendir. Allah, insanların sıkıntılı anlarında musibetlere maruz kaldıklarında, rızık ve diğer ihtiyaçları anında kendisinden yardım dilendiği zattır. 2) Tasavvuf ehline göre Allah, insan indinde en

²⁹⁴ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/50.

²⁹⁵ el-Fâtiha, 1/2-4.

²⁹⁶ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/50.

çok sevilen zattır. “İman edenler ise en çok Allah’ı severler”.²⁹⁷ 3) Felsefecilere göre ise Allah, künhüne vakıf olunamayan bir zattır.²⁹⁸

Rahman ve Rahim, “rahmet” mastarından türetilen iki isimdir, ancak ikisinin arasındaki fark, Rahman’ın mübalağa sığıması, Rahim’in ise sıfat-ı müşebbehe sığımasında gelmiş olmasıdır. Arapçada bir şey çok fazla yapılırsa onun için mübalağa sığıması kullanılmaktadır. Örneğin, غضبان kelimesi, mübalağa sığımasında olup, çok kızgın kişi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Rahman, çok merhamet eden demektir. فعيل (Fe’îl) vezninde gelen sıfat-ı müşebbehe ise, bir kişide herhangi bir sıfatın sürekli bulunduğunu belirtmek üzere kullanılır. Bu yüzden, Rahim ismi ile Allah’ın rahmetinin devamlı olduğu vurgulanmış olmaktadır.²⁹⁹

مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“O mükâfat ve ceza gününün sahibidir”.

O mutlak yetki sahibidir. Kıyamet günü insanlara, yaptıklarına göre ya mükâfat ya da ceza verilecektir. O gün, kimsenin kimseyi kurtarmaya gücü yetmeyecek, kurtulması için fidye veremeyecek ve hiç kimseden yardım alamayacaktır. O gün, لِمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ “Bugün hükümlerlik kimindir”³⁰⁰ dendiğinde لِلَّهِ الْوَحْدِ الْقَهَّارِ “Elbette tek ve mutlak hükümler olan Allah’ındır!”³⁰¹ denecektir.³⁰²

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“Yalnız sana kulluk ediyoruz ve edeceğiz ve yalnız senden yardım diliyoruz ve dilediğiz”.³⁰³

Fatiha suresinin ikinci bölümü sadece bu ayeti içermektedir. Bu ayet surenin merkezi konumundadır. Ayette muf’ûl konumundaki muhatap zamiri (kâf) fiilden önce getirildiği için cümleye hasr manası katmıştır. Ayetteki “vav”, suredeki ilk atıf harfi

²⁹⁷ el-Bakara, 2/165.

²⁹⁸ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 1/50-51.

²⁹⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 1/51.

³⁰⁰ el-Mü’min, 40/14.

³⁰¹ el-Mü’min, 40/14.

³⁰² Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 1/ 51.

³⁰³ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 1/ 51.

olup ayetteki iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. Surede daha önce atıf harfinin geçmemesinin sebebi, önceki ayetlerde Allah'ın sıfatlarından söz edilmiş olmasıdır. Allah'ın tüm sıfatları, onda her zaman aynı anda bulunduğu için harf-i atfın orada kullanılması uygun değildir. Arapçada fiil-i muzari', hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman için kullanıldığı için ayetin meali de buna göre yapılmıştır. Bu ayette kul, Allah ile bir sözleşme yapmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken asıl husus, Allah'a kulluk vaadinde bulunduktan sonra verdiği söze sadık kalmaktır. Allah'a tam anlamıyla kul olmak için gerekli fiilleri yerine getirmek kolay olmadığı için kul verdiği sözden hemen sonra Allah'tan yardım talebinde bulunmaktadır.³⁰⁴

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ.

*“Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanların ve sapıtanların yoluna değil.”*³⁰⁵

Fatiha suresinin üçüncü bölümü üç ayeti içermektedir. Bir önceki ayetteki **إِيَّاكَ** (نَسْتَعِينُ)- *yalnız senden yardım diliyoruz*- kısmının açıklaması, son üç ayettedir. Kul, Allah'tan kendisine doğru yolu göstermesi için yardım istemektedir. İnsan, hayatında birçok kez doğru ile yanlış ayırt edemeyecek duruma düşebilir; bu durumda Allah'tan bu ayetlerin lazıflarıyla yardım ister. Devamındaki ayette sırat-ı müstakimin tarifi de yapılmaktadır. Buna göre sıfatı-ı müstakîm de bir olumlu bir de olumsuz yön barındırmaktadır. *“Nimet verdiklerinin yoluna ilet”* olumlu yol olup, Allah'ın nimet verdikleri kimselere ise Nisa suresinin 69. ayetinde temas edilmiştir: *“Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”*³⁰⁶

“Gazaba uğrayanların ve sapıtmuş olanların yoluna değil” kısmı da olumsuz yöndür. Sırat-ı müstakimden sapanlar iki çeşittir. Birincisi, gazaba uğrayanlardır. Bunlar, kendi nefislerine uydukları için doğru yoldan sapanlardır. İkincisi ise, niyetleri kötü olmadığı halde aşırılığa kaçarak yanlış yolu seçip doğru yoldan uzaklaşanlardır. Gazaba

³⁰⁴ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/ 51.

³⁰⁵ el-Fâtiha, 1/6-7.

³⁰⁶ en-Nisâ, 4/69.

uğrayanlara verilebilecek en önemli örnek Yahudilerdir. Onlar, Allah'ın kitabına ve şeriatına sahip oldukları halde nefislerine uymaları ve tekebbür hissiyle hareket etmeleri sebebiyle yanlış yolu tercih etmişlerdir. Doğru yoldan sapmışların en büyük örneği ise Hıristiyanlardır. Onlar Hz. İsa'ya olan itikatlarında aşırılığa gitmişlerdir. Günümüzde de bunlara rastlamak mümkündür. Mesela Hz. Peygamber için na't yazanların bazıları da Hz. Peygamberin şânını beyan ederken ölçsüz mübaleğa ile aşırılığa kaçmakta, onu Allah'tan daha yüksek makam ve mevkiye yerleştirmektedirler. Bu iyi niyetle yapılan bir aşırılıktır. Hıristiyanlar da aşırı sevgiden dolayı Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak görmeye başlamışlardır. Bazı Şiiler de Hz. Ali'yi tanrı kabul etmektedirler.³⁰⁷ Bu konuda Kur'an Hıristiyanları şöyle uyarmaktadır: *“De ki: “Ey Ehl-i kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfi istek ve arzularına uymayın.”*³⁰⁸

İsrar Ahmed, Fatıha suresi tefsirinin sonunda surenin faziletine dair bir kudsî hadisi zikrederek bu bölümün tefsirini tamamlamaktadır. Sahîh-i Müslim'de geçen ve Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bu hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Allah (c.c.) buyurdu ki: “Ben, namazı (Fâtiha'yı) kulumla aramda iki kısma böldüm. Kuluma istediği bir hak gibi verilir. Kul “el-Hamdü lillahi Rabbi'l-âlemîn” dediğinde, Allah: “Kulum bana hamd etti.” buyurur. Kul “er-Rahmânî'r-rahim” dediğinde Allah “Kulum bna senâda bulundu.” buyurur. Kul “Mâliki yevmi'd-dîn” dediğinde Allah: “Kulum beni yüceltti.” buyurur. “Kul “İyyâke na'budu ve iyyâke nesteîn” dediğinde Allah “Bu ifade, kulumla benimle aramdaki durumu belirtir ve kulumun istediği kendisine verilecektir buyurur. Kul “İhdine's-sırâta'l-mustekîm, sırâta'l-lezîne en'amte aleyhim, ğayri'l-mağdûbi aleyhim vela'd-dâllîn” dediğinde, “Burası kulumun isteğini dile getirdiği kısımdır. Kuluma istediği verilir.”³⁰⁹

Bu hadisten Fatıha'nın üç bölümü olduğu anlaşılmaktadır. İlk bölümü tamamen Allah için, son bölümü ise tamamen kul için yapılan bir eylemi belirtir. Ortadaki ayet ise Allah ve kul arasında müşterektir. Bu surenin sonunda “Âmin” demek sünnettir. “Âmin” kelimesi “Allah'im! Kabul buyur!” anlamındadır. Sure dua üslubunda olduğu için kul duasının sonunda “âmin” diyerek Allah'tan duasının kabul edilmesini dilemektedir.³¹⁰

³⁰⁷ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/52.

³⁰⁸ el-Mâide, 5/77.

³⁰⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/53.

³¹⁰ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 1/53.

4.1.4. Mukayese

Her üç müfessirimiz besmelenin Fatiha suresinin parçası olup olmadığına ihtilaf etmişlerdir. Ahmed Ali Lahorî besmeleyi Fatiha'nın parçası olarak kabul etmezken, Şebbîr Ahmed Osmânî, onu Fatiha suresinin ilk ayeti olarak saymaktadır. Her iki müfessire göre Fatiha suresinin toplam ayet sayısı yedidir ancak Osmânî'ye göre yedinci ayet, (صِرَاطَ الَّذِينَ)den sure sonuna kadar devam ederken, Lahorî, (صِرَاطَ الَّذِينَ)den (أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) kelimesine kadarki kısmı altıncı, ondan sonraki kısmı yedinci ayet olarak kabul etmektedir. Her iki müfessir de ihtilafın detayına girmemesine rağmen ayetlerin sonundaki numaralardan görüşlerinin bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. İsrar Ahmed ise söz konusu ihtilafı ilgili geniş bilgi sunarken özellikle İmam Ebu Hanife ve İmam Şafî'nin görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca bu ihtilafa bağlı olan fikhî bir meseleyi gündeme getirmiştir. Buna göre besmelenin Fâtiha'ya dâhil olduğunu savunan âlimler, cemaatle kılınan cehrî namazlarda besmeleyi cehrî okurken, dâhil olmadığını savunanlar kıraate Fatiha'nın ilk kelimesi olan “elhamdü” ile başlamaktadır.

Ahmed Ali Lahorî Fatiha suresinin tefsirine başlamadan önce onun dokuz ismini ve bu isimlerin verilme sebebini zikrederken, İsrar Ahmed surenin dört ismini zikretmektedir. Şebbîr Ahmed Osmânî ise isimler konusuna girmeden doğrudan tefsire başlamaktadır. Lahorî ve İsrar Ahmed eserlerinde surenin tefsirine başlarken hazırlık mahiyetinde birer başlık koymuşken Osmânî, böyle bir yöntemle başvurmaz. Lahorî, “Fatiha Suresinde Temas Edilen Konuların Hülâsası” başlığı altında surenin kısa bir özetini verirken, İsrar Ahmed “Giriş” adlı müstakil başlık koymuştur.

Müfessirlerin ayetleri tefsir etme üslubuna gelince, Lahorî “Rabt-ı Âyât” başlığı altında surenin tüm ayetleri arasında irtibatlar kurarak, farklı örnek ve temsillerle surenin tamamını ahenkli bir şekilde tefsir etmektedir. Osmânî ise dipnot sistemini kullanarak ayetlerdeki kelimeleri tefsir etmeye çalışmaktadır. İsrar Ahmed ise hem ayetler arasında irtibatı göstermeye hem de ayette geçen kelimelerle ilgili Arap dilindeki incelikleri ortaya koymaya gayret göstermiştir.

Üç müfessir de (الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ)- kendilerine nimet verdiklerinin yoluna- ayetini Nisa suresinin 69. ayetini kullanarak tefsir etmiştir. Osmânî ve İsrar Ahmed, (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) ayetini Mü'min suresi 16. ayetin yardımıyla tefsir ederken Lahorî, bu konuya hiç değinmemiştir. Müfessirlerin tamamı (مَغْضُوبٍ عَلَيْهِمْ) *gazaba uğrayanlar*'dan Yahudilerin ve (الضَّالِّينَ) *sapıklar*'dan Hıristiyanların kastedildikleri hususunda hem fikirdir.

Osmânî ve İsrar Ahmed, Fatiha'nın sonunda söylenen "âmin" kelimesinin hükmü ve anlamı üzerinde dururken Lahorî bu konu hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Osmânî diğer müfessirlerden farklı olarak tefsirin sonunda "Faide" başlığı altında son ayetin i'rabı hakkında kısaca bilgi vermiştir.

İsrar Ahmed ise diğer müfessirlerden farklı olarak surenin nasıl ve ne zaman indirilğine dair bilgiler vermektedir. Keza surenin fazileti ile ilgili hadisleri zikretmektedir. "Allah" isminin üç farklı anlamını zikretmekte ve ayette geçen bazı kelimelerin geniş bir şekilde i'rabını yapmaktadır.

4.2. Saff Suresinin Tefsiri

4.2.1. Kur'ân-ı Azîz

Ahmet Ali Lahorî, bu surenin tefsirinde öncelikle surenin konusuna dair değerlendirmeler yapmaktadır. Buna göre surenin konusu, "Mücahitlerin Sorumlulukları" şeklindedir. Her toplumda üç grubun varlığı göze çarpar: âlimler, zenginler ve mücahitler. Her grup kendi sorumluluklarını yerine getirirse, o toplum canlılığını korur ve ayakta kalır. Bu gruplardan birisi bile üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediğinde, o toplum gerilemeye mahkûm olur. Cuma suresinde âlimlerin sorumluluklarından, Münafıkun suresinde zenginlerin sorumluluklarından, Saff suresinde de mücahitlerin sorumluluklarından söz edilmiştir.³¹¹

³¹¹ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 662.

Surenin birinci rükû‘unda üç nokta üzerinde durulmaktadır. 1) Allah indinde cihadın yeri. 2) Cihadı yerine getirmemenin cezası. 3) Cihad yükümlülüğünü yerine getirmenin hükmü. Allah indinde cihadın yeri 4. ayette, cihad yükümlülüğünü yerine getirmemenin cezası 5. ayette ve cihat farzını getirmenin yeri 7. ayette anlatılmaktadır.³¹²

“Rabt-ı Âyât” başlığı altında Ahmed Ali Lahorî ilk rükû‘daki ayetlerin birbiriyle olan irtibatını ele almaktadır.

سَبِّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

“Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah’ı tesbih etmektedir.

O azîzdir, hakîmdir.”³¹³

“Göklerde ve yeryüzünde bulunan varlıklar Allah’ı tesbih etmektedir. O her ihtiyaçtan müstağnidir. Bu sebepten dolayı Saff suresinde Allah tarafından anlatılan kanunlara uymak, Müslümanlar için faydalı ve gereklidir.”³¹⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?”³¹⁵

“Ey Müslümanlar! Allah indinde en sevilen amelin ne olduğunu soruyorsunuz. Allah tarafından sorunuzun cevabı verildiğinde onun gereğini yerine getirmelisiniz. Sakın onunla amel etmemek gibi bir duruma düşmeyiniz.”³¹⁶

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

“Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında gazaba sebebiyet veren çok çirkin bir davranıştır.”³¹⁷

Kendi iradeleriyle Allah’ın bir hükmünü istedikten sonra insanların o hükme göre amel etmemeleri Allah’ın gazabını celbeder.

³¹² Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 662.

³¹³ es-Saff, 61/1.

³¹⁴ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 662.

³¹⁵ es-Saff, 61/2.

³¹⁶ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 662.

³¹⁷ es-Saff, 61/3.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بُنْيَانًا مَرْصُوصًا ﴿٤﴾

“Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi birbirine kenetlenmiş, saflar halinde çarpışanları sever.”³¹⁸

Allah’ın indinde en sevilen amel, Allah yolunda savaşmaktır.³¹⁹

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَقُولُونَ لِغُفَّارِ آلِ فِرْعَوْنَ أَن كَانُوا عَلَىٰ سَبِيلِ اللَّهِ كَفُورًا ﴿٥﴾

Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?” Onlar yamulup eğrilince Allah da kalplerini eğiltti. Allah günaha saplananları doğruya erdirmez.³²⁰

Bir kavmin herhangi bir nebinin nübüvvetini doğruladıktan sonra onun getirdiği hükümlere muhalefet etmesi, kalplerinde sapkınlık meydana getirir. Bu sebepten dolayı Beni İsrail’in kalplerinde de sapkınlık meydana gelmiştir.³²¹

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٦﴾

Meryem oğlu İsa da şöyle demişti: “Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat’ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.” Ama o kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, “Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!” dediler.³²²

Önceki ayette anlatılan sapkınlığın bir sonucu da Hz. İsa’nın, Beni İsrail’e nebi, Tevrat’ın doğrulayıcısı ve Hz. Peygamberin müjdeleyicisi olmasına rağmen Yahudilerin Tevrat ve Hz. Peygambere muhalefet etmesidir.³²³

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكُذْبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾

³¹⁸ es-Saff, 61/4.

³¹⁹ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 662.

³²⁰ es-Saff, 61/5.

³²¹ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 662.

³²² es-Saff, 61/6.

³²³ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 662.

“Yalnız Allah’a teslim olmaya çağırılıp dururken Allah hakkında asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir? Allah zalimlere hidayet nasip etmez.”³²⁴

Allah indinde en sevilen amel olan cihat, İslam karşıtlarına karşı yapılır.³²⁵

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِيرٌ نُّورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

“İsterler ki Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacak!”³²⁶

İslam’a muhalif olanlar, ilahî nur olan İslam’ı söndürmek isterler. Allah ise bu nuru tamamlamak ister. Bu sebeple, Allah’ın kullarından oluşan grup, kâfirlerin hilelerine karşı sapasağlam ayakta duracaktır.³²⁷

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

“Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur.”³²⁸

Allah Teâlâ, hak din İslam’ı dünyadaki diğer tüm dinlere karşı galip kılacağına karar vermiştir. Bu yüzden Allah’a gerçekten inanan Müslüman topluluğu, ilahi dine bu şerefi yaşatana kadar yerinde durmayacaktır.³²⁹

12. ve 13. ayetlerde Allah indinde en sevilen amel olan cihadın mükâfatı hakkında bilgi verilmektedir.³³⁰

Lahorî, “Rabt-ı Âyât başlığı altında surenin geri kalan ayetleri tefsir etmiştir. Bu kapsamda 10 ve 11. ayetlerin tefsirini beraber yapmıştır.

³²⁴ es-Saff, 61/7.

³²⁵ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 663.

³²⁶ es-Saff, 61/8.

³²⁷ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 663.

³²⁸ es-Saff, 61/9.

³²⁹ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 663.

³³⁰ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 663.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

“Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticaretin yolunu size göstereyim mi? Allah’a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”³³¹

Allah’ın şiddetli azabından kurtaracak şeyler arasında önce Allah ve Resulüne iman, ondan sonra da Allah yolunda cihat etmek gelmektedir. Bu iki şeyi yerine getiren kişinin kurtuluşu muhakkaktır.³³²

يَغْفِرْ لَكُمْ دُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ
ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

“O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kazanım budur.”³³³

Bu ayette cihadın mükâfatından bahsedilmiştir. Mü’minin asıl maksadı ahiretteki kazanım olduğu için surede onun zikri daha önce geçmektedir.³³⁴

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

“Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah’ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi mü’minleri müjdele.”³³⁵

Yukarıda anlatılan ana maksattan sonra dünyadaki gaye yani fetih gelmektedir.³³⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمَنْتَ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرْتَ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

³³¹ es-Saff, 61/10-11.

³³² Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 663.

³³³ es-Saff, 61/12.

³³⁴ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 663.

³³⁵ es-Saff, 61/13.

³³⁶ Lahorî, *Kur’ân-ı Azîz*, 663.

Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havâriyelerine, “Allah’a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” diye sorduğunda havâriyeler, “Biziz Allah'ın yardımcıları” demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâr etmişti. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler.³³⁷

Hz. İsa döneminde Havarîlerin yaptığı gibi Hz. Peygamber döneminde de cihat yapılacaktır. Havarîler ise önce tebliğle başladılar, daha sonra aralarında mü'minler ve kâfirler olarak iki farklı gruba ayrılmışlardır. Aralarında ihtilaflar bulunduğu için her iki grup ileride birbiriyle çatışacaklardır. Çatışma olduğunda da Allah Teâlâ iman edenlere fetih başılayacaktır.³³⁸

4.2.2. Tefsîr-i Osmânî

Osmânî, Saff suresinin tefsirini yaparken ilk dipnotu suredeki 4. ayeti sonuna koymuş ve bu ayetlerin tefsirini bir arada yapmıştır.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَهُمْ بُنْيَانٍ مَرْصُوصٍ ﴿٤﴾

Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. O azîzdir, hakîmdir. Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında gazaba sebebiyet veren çok çirkin bir davranıştır. Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi birbirine kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.³³⁹

İnsan büyük söz ve kuru laftan korkmalıdır çünkü sözünden dolayı sıkıntıya girebilir. Bir sözün gereğini yerine getirmek kolay değildir. Allah Teâlâ çok söz söyleyip onu hayata geçirmeyen kişiden razı olmayacağını bu ayette ifade etmektedir.³⁴⁰

Bazı rivayetlerde varit olduğu üzere, Müslümanlar bir yerde toplanmış olup, “Allah'ın en sevdiği şeyin ne olduğunu öğrensek de ona göre davransak” dediklerinde bu ayetler indirilmiştir. Allah Teâlâ bu ayetleri indirerek nezdinde en sevilen kişilerin kendi yolunda düşmanlarına karşı sapasağlam bir duvar gibi ayakta duranlar olduğunu belirtmiş, Müslümanlara ne istediklerine dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

³³⁷ es-Saff, 61/14.

³³⁸ Lahorî, *Kur'ân-ı Azîz*, 664.

³³⁹ es-Saff, 61/1-4.

³⁴⁰ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 731.

Çünkü istekleri üzerine Allah tarafından bir hüküm indirilğinde ona uymaları gerekir. Şüphesiz daha önce Müslümanlardan sözlerine uygun şekilde davrananlar olmuştur, ancak bazı durumlarda amelleri sözlerine ters düşenler de olmuştur. Bunun bir örneği Nisa suresinin 77. ayetinde zikredilmektedir.

Kendilerine, “Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin” denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah’tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da “Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?” diyorlar.³⁴¹

Allah yolunda kendilerini feda edenlere Allah başarı nasip edecektir. Hz. Musa’nın kavminden bazı insanların ağızlarından çok büyük sözler çıkmış, ancak amelleri buna uygun gerçekleşmemişti. Onlardan bir amel istendiğinde hemen yüzlerini çevirip çok kırıcı sözler söylerlerdi. Müteakip ayetlerde onların durumu beyan edilmiştir.³⁴²

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُوَدُّونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?” Onlar yamulup eğrilince Allah da kalplerini eğirtti. Allah günaha sapanları doğruya erdirmez.³⁴³

Hz. Musa kavmine şöyle demiştir: “Apaçık deliller ve mucizelerle benim Allah’ın peygamberi olduğuna kalben inandığınız halde neden uygunsuz ve kırıcı davranışlarımızla beni üzüyorsunuz. Böyle bir muamele sıradan bir nasihatçiye bile yapılmazken Allah’ın resulüne bunu nasıl reva görürsünüz. Buzağı heykeli yapıp ona tapıyorsunuz. Size cihat hükmü geldiğinde de “Biz gitmeyiz, Sen ve ilahın gidip savaşın! Biz burada bekliyoruz” diyorsunuz.” Bu ve bunun gibi birçok yanlış ve tutarsız davranış sergileyen kavminden yorulan Hz. Musa, “*Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet*”³⁴⁴ demiştir.³⁴⁵

İnsan kötülüğü işleye işleye kalbi kirlenir ve iyiliği yapamaz hale gelir. Bu durum Hz. Musa’nın kavminde de yaşanmıştır. Onlar inatla resullerine karşı çıkararak sapıttılar.

³⁴¹ en-Nisâ, 4/77.

³⁴² Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 731.

³⁴³ es-Saff, 61/5.

³⁴⁴ el-Mâide, 5/25.

³⁴⁵ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 731.

Allah da onların kalplerini öyle eğritti ki basit bir hak sözü bile anlayamaz duruma düştüler. Bu tarz inatçı kişilere karşı âdetullah böyle işlemektedir.³⁴⁶

وَأَذَقَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ
وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾

Meryem oğlu İsa da şöyle demişti: “Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat’ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.” Ama o kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, “Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!” dediler.³⁴⁷

Hiz. İsa, “Tevrat’ın Allah tarafından indirildiğini tasdik eder, haber ve hükümlerine inanırım. Benim bildiklerim ve öğrettiklerim de Tevrat’ta yazılanlarla aynıdır.” demiştir. **Tembih:** İbni Kesîr ve diğer bazı âlimler bu ayeti şöyle tefsir etmişlerdir: “Hz. İsa’nın fiilleri Tevrat’ta yazılan bilgileri tasdik etmektedir. Çünkü o, Tevrat’taki bilgileri doğrulamak için gönderilmiştir.”³⁴⁸

Hiz. İsa, “Öncekileri tasdik ederim ve benden sonra gelecek olan peygamberi de müjdelerim” demiştir. Hiz. Peygamberden önceki peygamberlerin birçoğu son Peygamberin müjdesini vermiş olsalar da Hiz. İsa hepsinden daha açık ve vurgulayıcı bir şekilde bu müjdeyi vermiştir. Böyle olmasının sebebi, muhtemelen Hiz. İsa’nın Hiz. Peygambere diğer peygambere göre daha yakın dönemde yaşamış olmasıdır. Hiz. İsa ile Hiz. Peygamber arasında başka bir nebi gelmemiştir. Hiz. İsa apaçık delillerle son peygamberle müjdesini duyurduğunda da kavmi ona büyücü demeye başlamıştır.³⁴⁹

Yahudiler ve Hıristiyanlar kasıtlı olarak Tevrat ve İncil’i tahrif suçunu ve günahını işlemişlerdir. Bu yüzden Hiz. Peygamberden önceki nebilerin, özellikle Hiz. İsa’nın son peygamberi nasıl müjdelediğini anlatan her iki kitabın gerçek nüshası günümüzde mevcut değildir. Yahudiler ve Hıristiyanlar kitaplarının bir kısmını tahrif etmiş olsalar da son peygamber meselesi ile ilgili tüm delilleri yok edememişlerdir. Ayrıca Kur’ân’da da Hiz. Muhammed’in son peygamber olduğu açık bir şekilde yer

³⁴⁶ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 731.

³⁴⁷ es-Saff, 61/6.

³⁴⁸ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 732.

³⁴⁹ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 732.

zikredilmiştir. Tevrat ve İncil’i tahrif edenler Kur’ân’ı tahrif edememişlerdir ve bu da Hz. Peygamber’in mucizesi olarak görülmelidir.³⁵⁰

Mevcut Kitabı Mukaddes’in birçok yerinde Yahudi ve Hıristiyanların tüm çabalarına rağmen Hz. Peygamber’in son nebi olduğuna dair bilgiler açık bir şekilde anlatılmaktadır. Akıl ve insaf sahibi birisinin kitapta geçen ifadeleri red veya tevil ihtimali söz konusu olamaz. Yuhanna İncili’ndeki paraklêtos kelimesinin Saff suresi 6. ayette belirtilen müjdeye delâlet ettiği ve bununla Hz. Muhammed’in kastedildiği apaçıktır. Bu sebepten dolayı bazı Yahudi ve Hıristiyan âlimleri de söz konusu müjdenin kutsal ruh ile ilgili olamayacağı, bunun Hz. Peygamber ile ilgili olduğuna itiraf etmişlerdir. Bu sebeple İslâm âlimleri Hz. Muhammed’le ilgili müjdeyi mevcut İncil metinlerinde arama yoluna gitmiş ve bununla ilgili müstakil kitaplar yazmışlardır. *Tefsîr-i Hakkânî*’nin müellifi, Saff suresinin tefsirinde Faraklit müjdesi ve İncil’in tahrifi ile ilgili geniş ve doyurucu bilgilere yer vermiştir.³⁵¹

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
(٧)

“Yalnız Allah’a teslim olmaya çağırılıp dururken Allah hakkında asılsız şeyler uydurup O’na yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir? Allah zalimlere hidayet nasip etmez.”³⁵²

Hz. İsa’nın kavmine “Müslüman olun!” dendiğinde hakkın üzerini örtüp Hz. Peygambere iman etmeyi kabul etmemişlerdir. Onlar Allah’ı beşer, beşeri de Allah kabul etmekle yetinmeyip semavi kitapları tahrif etmişlerdir. Söz konusu kitaplarda önceden bulunan gerçek mesajları inkâr edip onlara yeni şeyler ilave etmeye kalkmışlardır. Bu Allah’ın kelamına yönelik yapılabilecek en büyük zulümlerden biri olarak gözülmelidir. Böyle insafsız insanlara da hidayet nasip olmaz. Ayette geçen (لَا يَهْدِي)-Allah zalimlere hidayet nasip etmez-ifadesinden“zalimler ne yaparlarsa

³⁵⁰ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 732.

³⁵¹ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 732.

³⁵² es-Saff, 61/7.

yapsınlar Allah onları başarıya ulaştırmaz” anlamı kastedilmektedir. Yani, onların Hz. Peygamber ile ilgili yok etmek istedikleri haberler hiçbir zaman kaybolmayacaktır.³⁵³

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

“İsterler ki Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacak!”³⁵⁴

İnkârcıların hoşlarına gitmese de Allah Teâlâ her halükarda nurunu tamamlayacaktır. Allah’ın iradesinin aksini istemek, ahmak birinin üfürerek güneş ışığını söndürmeye çalışmasına benzer. Hz. Peygamberi inkâr edenlerin durumu da buna benzemektedir.

Tembih: (بِأَفْوَاهِهِمْ)-ağızlarıyla-kelimesi “onlar söz ve söylemeleriyle son peygamber müjdesini saklamaya çalışırlarsa da başarılı olamayacaklardır” şeklinde anlaşılmalıdır. Onlar Faraklit’ten Hz. Peygamberin kastedildiğini inatla kabul etmezlerse de Allah bunu onlara kabul ettirecektir.³⁵⁵

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

“Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur.”³⁵⁶

Saff suresinin 9. ayeti, Tevbe suresinin 33. ayetiyle aynıdır. Osmanî, Tevbe suresinde ayetin tefsirini yaptığı için okuyucuyu oraya yönlendirmiştir. Bu bölümde yaptığı tefsir şöyledir:

İslam, gösterdiği akli ve mantıkî deliller hususunda her zaman diğer tüm dinlerden daha üstün olmuştur. Hükümranlık ve saltanat hususunda, Müslümanlar İslam usullerine tam olarak uyduklarında, iman ve takva yolunda sağlam durduklarında ve Allah yolunda cihat ettiklerinde üstün duruma geçmişlerdir. Böyle davrandıkları takdirde gelecekte de İslam galip gelecek ve diğer dinler etkisini kaybedecektir. Bu durum, Hz. İsa’nın dünyaya yeniden gelmesinden sonra, başka bir ifadeyle kıyamete yakın bir zamanda gerçekleşecektir.³⁵⁷

³⁵³ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 732.

³⁵⁴ es-Saff, 61/8.

³⁵⁵ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 732.

³⁵⁶ es-Saff, 61/9.

³⁵⁷ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 254.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتَجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغْفِرُ لَكُمْ
ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticaretin yolunu size göstereyim mi? Allah'a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kazanım budur.³⁵⁸

Müfessir, yukarıdaki ayetleri birlikte şöyle tefsir etmiştir:

İslam'ı diğer dinlere galip kılmak Allah'ın işidir. Ancak Müslümanlara düşen zorunlu görev, gerçek anlamda iman edip Allah yolunda can ve malla cihat etmektir. Bu zararı olmayan bir ticarettir. Dünyada insanlar, mallarının çoğalması ve eksilmesi için bir çok sektörde yatırım yaparlar. Böylece kendilerini ve ailelerini maddi anlamda sıkıntıya düşmekten kurtarabileceklerini düşünürler. Mü'minler de canlarını ve mallarını Allah yoluna yatırırlar ve muazzam bir ticaret yapmış olurlar. Böylece birkaç günün sıkıntısından değil, ilanihaye ahiretin şiddetli azabından kendilerini muhafaza etmiş olurlar. Müslümanlar bu ticaretin önemini anlarılarsa dünyanın en karlı ticareti gerçekleştirmiş olurlar. Bunun kazancı, sonsuz mağfiret ve ebedi cennettir. Bundan daha büyük kazanç düşünülemez. Mü'minlerin cennet bahçelerinde güzel makamları olacaktır ve bu onların ahiretteki başarısıdır. Bir sonraki ayette ise mü'minlerin dünyadaki başarısından söz edilecektir.³⁵⁹

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

*“Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi mü'minleri müjdele.”*³⁶⁰

Gerçek başarı ve kazanım, ahiretteki başarıdır ancak dünyada da Müslümanların çok sevdiği bir başarı vardır. Bu, Allah tarafından gelen özel yardım ve en kısa zamanda verilecek zaferdir. Bu ise mü'minler için bir nimettir. Günümüzdeki Müslümanlar, ilk dönemlerde Müslümanlara verilen sözün tutulduğunu görmekteyler. Dolayısıyla, bugün de eğer Müslümanlar gerçek anlamda iman edip Allah yolunda hakkıyla cihat ederlerse aynı başarıya ulaşabileceklerdir.³⁶¹

³⁵⁸ es-Saff, 61/10-12.

³⁵⁹ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 732.

³⁶⁰ es-Saff, 61/13.

³⁶¹ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 733.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمْنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ (١٤)

Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havâriyelerine, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sorduğunda havâriyeler, "Biziz Allah'ın yardımcıları!" demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâr etmişti. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler.³⁶²

Havâriyeler, nesepleri itibariyle insanlar arasında değeri olmayan sayılı insanlardı. Onlar Hz. İsa'ya iman edip onun daveti için çok büyük fedakârlıklar yapmışlar ve onun dinini birçok bölgeye ulaştırmışlardır. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî bu konu hakkında şu yorumu yapmaktadır: "Hz. İsa'nın vefatından sonra onun yandaşları çok çalışıp onun dinini yaymışlardır. Hz. Peygamber'in halifeleri de bu görevi çok iyi bir şekilde yerine getirmişlerdir."³⁶³

İsrailoğulları arasında iman edenler ve inkâr edenler olarak iki farklı grup ortaya çıkmıştı ve Hz. İsa'dan sonra her iki grup arasında çok kavgalar olmuştur. Allah da iman edenleri galip kılmıştır. Böylece Hz. İsa'ya inanan Hıristiyanlar, Yahudilere galip gelmişlerdir. Bir süre sonra Hz. İsa'ya inanan Hıristiyanlar da doğru yoldan sapmışlardır. Onlar içinden inanan bazı kimseleri de Allah Teâlâ Hz. Peygamber vasıtasıyla zafere ulaştırmıştır.³⁶⁴

4.2.3. Beyânü'l-Kur'ân

Müfessir İsrar Ahmed, Fatiha suresinde yaptığı gibi Saff suresinde de önce sureye hazırlık mahiyetinde bir "Giriş" yazmıştır. Daha sonra suredeki ayetlerin tefsirine geçmiştir.

İsrar Ahmed, "Giriş"te gerek saff suresi ve gerekse Cuma suresine dair bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Şöyle ki: Saff ve Cuma sureleri bir çift gibidirler ve aralarında açık bir irtibat vardır. Her iki sure tesbih ile başlamaktadır. Hadîd suresi ile Tahrim suresi arasındaki medenî sureler grubunda tesbih ile başlayan sadece Saff ve

³⁶² es-Saff, 61/14.

³⁶³ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 733.

³⁶⁴ Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, 733.

Cuma sureleri peşpeşe gelmiştir. Söz konusu grupta tesbih ile başlayan Hadîd, Haşr ve Teğâbun sureleri Kur'ân'da ard arda değil, aralıklı olarak yer almaktadır.³⁶⁵

Saff ve Cuma surelerinin başındaki tesbih siğaları, bu iki sure arasındaki irtibatı ve birbirlerine olan nispeti göstermektedir. Burada ki nispetten, her ikisinde ortak noktalar bulunmakla beraber birbirlerinin tamamlayıcısı olma hususu kastedilmektedir.³⁶⁶

Saff suresinde tesbih fiili mâzi yani geçmiş zaman siğasıyla gelmişken, Cuma suresinde muzâri' siğasıyla kullanılmıştır. Arapçada fiil-i muzâri', şimdiki zaman ve gelecek zaman manası içermektedir. Böylece her iki surede birlikte geçmiş, şimdiki ve gelecek zamana dair bir tesbih diili kullanılmış olmaktadır. Bundan mahlûkat tarafından Allah'ı tesbihin devamlı ve ebedî olarak yapılacağı anlaşılmaktadır.³⁶⁷

Saff suresinin ana konusu, dinin galip geleceği ve bunun için yapılması gereken faaliyetlerdir. Surenin dört farklı bölümü vardır. İlk üç bölüm dörder ayeti kapsarken son bölüm iki ayeti içermektedir. İlk dört ayet, hem bir hazırlık hem de suredeki ana mesajın özeti mahiyetindedir. İkinci bölümdeki dört ayette geçmiş ümmetlerin hayat tarzından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, Hz. Peygamberin gönderiliş amacından ve cihadın öneminden söz edilmiştir. Son bölümde ise, surenin mesajını anlayanların zikri geçmektedir. Söz konusu insanlara dünyada fetih müyesser olacak, ahirette de yüksek makamlar verilecektir.³⁶⁸

İslam'ın galip ve üstün olması için yapılan cihadın asıl maksadı insanoğlunun felahı ve rahatlığıdır. Surenin bu maksadını anlamak çok önemlidir, çünkü insanlık tarihine bakıldığında insanların hükümdarların ve kapitalistlerin köleliği altında çok zor zamanlar geçirdikleri görülmektedir. Kölelikten kendilerini kurtarmak için de çok

³⁶⁵ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 215.

³⁶⁶ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 215.

³⁶⁷ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 215.

³⁶⁸ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 215.

fedakârlıklar yapmışlardır. Çoğu zaman bağımsızlığı elde ettikleri halde daha büyük zulümle karşılaşmışlardır. Fransa ve Rusya devrimleri bunun en güzel örnekleridir.³⁶⁹

Fransa'da mazlum işçiler ve çiftçiler zalim kralların yağmalamalarına karşı ayaklanıp canlarını feda etmişlerdir. Bunun sonucunda Fransa devrimi (1789-1799) gerçekleşmiştir. Bu devrimde sayısız insan hayatını kaybetmiştir. Devrim sonucunda mutlak monarşi devrili yerine cumhuriyet kurulmuştur. Ancak insanların sıkıntıları devam etmiştir. Çünkü cumhuriyet döneminde de işçiler devletin ağır vergilerine maruz kalıp, haklarını elde edememişlerdir.³⁷⁰

Rusya'da da aynı sıkıntılardan dolayı devrim (1917-1918) gerçekleşmiştir. Devrimden sonra oradaki işçiler tek parti diktatörlüğünün zulmüne maruz kalmışlardır. Kısaca söylemek gerekirse birçok yerde farklı isimlerle çeşitli düzenler kurulmuştur ancak işçilerin kaderi değişmemiştir. Aslında bu mesele sadece bir ülkenin ya da bir memleketteki işçi sınıfının meselesi değildir. Sosyal adalet ve insaf dünyanın her yerinde eksikliği hissedilen bir problemdir. Bu yüzden Allah Teâlâ tüm resullerini dünyada adil bir nizam kurmaları için göndermiştir.³⁷¹ Kur'ân'da birçok yerde adalet konusu geçmektedir.³⁷² Saff suresinin 9. ayetinde de Yüce Allah Hz. Peygamberi bu görev için gönderdiğini beyan etmiştir. Hz. Peygamber de bu görevi yerine getirip Arap dünyasındaki zalim düzenin yerine Allah'ın adil nizamını getirmeyi başarmıştır.³⁷³

Saff suresindeki cihat hükümlerini uygulamak için Hz. Peygamberin cihat uygulamalarını okumak gereklidir. Bir kişinin Hz. Peygamberin cihat yöntemini anlamadan savaş meydanına çıkması, intihar etmek gibi bir şeydir. Çünkü Hz. Peygamber bu zor görevi yerine getirirken çok planlı bir şekilde adım adım ilerlemiştir. İlk olarak davet ve tebliğ ile yanında duracak sağlam adamları bir araya

³⁶⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 215-216.

³⁷⁰ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/216.

³⁷¹ el-Hadîd, 57/25.

³⁷² Bk. en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8; et-Tevbe 9/33.

³⁷³ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/216-217.

getirmiştir. Daha sonra bu kimseleri savaş için hazırlamış ve en son olarak onlarla savaş meydanına çıkmıştır.³⁷⁴

Bedir savaşındaki zafer, aslında Hira mağarasında Hz. Peygamberin düşüncesiyle başlamıştır. O Mekke sokaklarında davet ve tebliğ için sabah akşam çalıştıktan sonra yanında sağlam kimseleri toplamıştır. Bunlar 14 sene boyunca çok zor şartlarda yaşamışlar, daha sonra savaş meydanına çıkmışlardır. Bugün de Allah yolunda cihat etmek için Hz. Peygamberin yöntemini takip etmek gerekir.³⁷⁵

Bu mülahazaların ardından İsrar Ahmed, suredeki ayetlerin tefsirine geçmiştir.

سَبِّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١)

“Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah’ı tesbih etmektedir.

O azîzdir, hakîmdir.”³⁷⁶

Saff suresi, Hadîd, Haşr, Cuma ve Teğâbün sureleri gibi tesbihle başladığı için müfessir tesbihle alakalı izahlarını Kur’ân tertibinde önce gelen Hadîd suresinin başında yapmıştır. Bu sureler arasındaki ortak nokta tesbih ile başlamış olmalarıdır. Hadîd suresinin ilk ayetinde müfessir tesbihle alakalı şu değerlendirmeleri yapmıştır:

Kâinattaki her şey farklı şekillerde Allah’ı tesbih etmektedir. Bu şekillerden biri “tesbih-i hâlî”dir. Bu, her şeyin kendi hal dili ve duruşu ile Allah’ı tesbih ettiği anlamına gelmektedir. Herhangi bir resim, nasıl ki duruşu ve görünüşü ile ressamını temsil ediyorsa, aynı şekilde kâinattaki her şey onun yaratıcısının noksanlıklardan münezzehe olduğuna ve mükemmel olduğuna şahitlik etmektedir. Bu itibarla her şey hal dilyle Allah’ı tesbih etmiş olmaktadır.³⁷⁷

Tesbih etmenin ikinci şekli, “zabânî tesbih” yani dil ile tesbihtir. Evrendeki her şey, Allah’ın kendisine verdiği özel bir dil ile O’nu tesbih etmektedir. İsrâ suresinin 44. ayeti bunun bir örneğidir. *“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini*

³⁷⁴ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/ 217.

³⁷⁵ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/ 217-218.

³⁷⁶ es-Saff, 61/1.

³⁷⁷ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/ 122.

*anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.”*³⁷⁸ Dolayısıyla zikredilen dil ile tesbih dışında insanların anlayamadığı diğer tesbih şekillerinin olma ihtimali de vardır.³⁷⁹

Allah'ın “el-Azîz” ve “el-Hakîm” isimleri yukarıda zikredilen medenî surelerde geçmektedir. Bu iki isim anlam itibariyle birbiriyle çok uyumludur. “el-Azîz” mutlak ihtiyâr sahibi olan zat için kullanılan isimdir. Dünya tarihi ihtiyâr ve güç sahibi kişilerin zulümleriyle doludur çünkü onlar yetkilerini kötüye kullanmışlardır. Bu yüzden günümüzde ülkelerin anayasalarında makam sahibi kişilerin yetkilerine sınır getirilmektedir. Bu durum Allah için geçerli değildir. Onun güç ve idaresi mutlak ve sonsuzdur. Ancak o mutlak ihtiyâr sahibi olmakla beraber “el-hakîm” yani hikmet sahibidir. İradesini hikmeti ile dengeli bir biçimde kullanmaktadır. Yani Allah'ın Aziz ve Hâkim olması, onun mutlak iradeye sahip olması ve bu iradeyi hikmet kullanması demektir.³⁸⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?”³⁸¹

Bu ayetteki kınama ve azarlama üslubu daha önce Hadîd suresinde de kullanılmıştır. Bu üslup sadece bu iki surede değil, o dönemde inen medenî surelerin genelinde bulunmaktadır. Bunun sebebi o dönemdeki Müslümanların durumudur. Bu surelerin indiği hicri 5. asrın sonlarında yeni Müslümanların sayısı eski Müslümanların sayısına göre daha fazla idi. Yeni Müslümanların imanları öncekiler gibi sağlam değildi. Bu yüzden bu tarz ağır bir üslupla onlara hitap edilmiştir.³⁸²

Kur'ân, tüm çağlara insanlara hitap ettiği için bugün bu ayeti nasıl anlamamız gerektiği çok önem arz etmektedir. Kur'ân bugünkü Müslümanları, iman ettiklerini söyledikleri halde neden sözleri ile fiilleri uyuşmuyor diye sorgulamaktadır. Müslümanlar hem Allah'a iman ettiklerini söylüyorlar hem de O'nun hükümlerini gece gündüz

³⁷⁸ el-İsrâ, 17/44.

³⁷⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 122.

³⁸⁰ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 123.

³⁸¹ es-Saff, 61/2.

³⁸² Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 219.

çığnemektedirler. Hz. Peygamber’i sevdiklerini söyledikleri halde eylem planında onun sünnetine ters davranmaktadırlar.³⁸³

كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

“Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”³⁸⁴

Bu ayette çok ağır bir kınama vardır ve Allah’ın gazabı zuhur etmektedir. Ancak bir sonraki ayette Allah, rıza ve sevgisini kazanmak için yapılması gerekenleri de belirtmektedir. Allah’ın sevdiği insanların özellikleri bir sonraki ayette zikredilmektedir.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُورٌ ﴿٤﴾

“Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi birbirine kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.”³⁸⁵

Ayette geçen (بُنْيَانٌ مَرْصُورٌ)-sağlam örülmüş bir duvar-ifadesinden maksat, bugün büyük barajların yapımında kullanılan sağlam beton duvarlar kastedilmektedir. Daha önceki dönemlerde yapılan bu tarz duvarların örneği Kehf suresinin 96. ayetinde de geçmektedir. Hükümdar Zülkarneyn, Ye’cûc ve Me’cûc’un saldırılarından insanları korumak için demir duvarları diktikten sonra tebasına “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim”³⁸⁶ şeklinde emir vermiştir.³⁸⁷

Bu ayette sağlam örülmüş duvardan kastı, mücahitlerin savaş arasında boşluk bırakmaksızın oluşturdukları saf düzenidir. Bu saftaki her mücahit, saf aralarından düşmanın hiçbir şey göremeyeceği şekilde sapasağlam bir duruş sergilemektedir. Müslümanların cemaatle namaza durduklarındaki safları da bu şekilde olmalıdır.³⁸⁸

Bu ayetin asıl maksadı, İslam’daki en yüksek iyiliğin ve Allah’ın en sevdiği amelin cihat olduğunu bildirmektir. Felsefede “en yüksek iyilik” anlamına gelen “Summum bonum” terimi vardır. Her ahlak felsefesinde bu tarz iyilik bulunmaktadır.

³⁸³ Ahmed, *Beyânü’l-Kur’ân*, 7/ 219.

³⁸⁴ es-Saff, 61/3.

³⁸⁵ es-Saff, 61/4.

³⁸⁶ el-Kehf, 18/96.

³⁸⁷ Ahmed, *Beyânü’l-Kur’ân*, 7/ 219.

³⁸⁸ Ahmed, *Beyânü’l-Kur’ân*, 7/ 219-220.

İslam ahlak ve felsefesinde de en yüksek iyilik Allah yolunda cihat etmektir. Kim Allah'a yakın olmak istiyorsa en sevdiği şeyini yani canını Allah yolunda feda etmeyi göze almalıdır.³⁸⁹

Bu ayetle surenin ilk bölümü tamamlanmıştır. Bir sonraki bölümde İsrailoğullarının hikâyesi anlatılacaktır. Kur'ân, Müslümanları Yahudilerin geçmişte yaptıklarını anlatarak uyarılmaktadır. Onların söyledikleri ile yaptıkları bir değildi. Bu sebepten dolayı doğru yoldan sapmışlardır.³⁹⁰

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَأْتُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: “Ey kavimim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?” Onlar yamulup eğrilince Allah da kalplerini eğiltti. Allah günaha sapanları doğruya erdirmez.³⁹¹

Hz. Musa'nın kavminin ona verdiği eziyet hem maddi hem de manevi eziyet olabilir. Allah'ın peygamberleri ve resulleri beşer oldukları için tabii olarak bedensel acıyı hissediyorlardı. Ahzab suresinin 69. Ayetinde Hz. Musa'ya yapılan eziyetten bahsedilmiştir. Hz. Peygambere de Mekke'deki müşrikler çok bedeni eziyetler vermişlerdir. Ancak Hz. Musa için bedeni eziyetten daha büyük eziyet, İsrailoğullarının cihadı inkâr etmeleriydi. Kavminin inkârından sonra çok üzülen Hz. Musa şöyle dua etmiştir: “*Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında hükümünü*”³⁹²

Ayette geçen “resul” nebi anlamında kullanılmıştır. Resul, kendisine kitap verilen peygamber iken nebi, kendisinden önceki resulün dinini tebliğ etmekle mükellef olan peygamberdir. Hz. Musa, İsrailoğulları için nebi, Firavun kavmi için ise resul konumundadır. “*Mûsâ'yı, mucizelerimizle destekleyerek Firavun ve çevresine*

³⁸⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/220.

³⁹⁰ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/220.

³⁹¹ es-Saff, 61/5.

³⁹² el-Mâide, 5/25.

gönderdik. (Onlara) “Ben âlemlerin rabbinin elçisiyim” dedi.”³⁹³ ayeti de bunun delilidir.³⁹⁴

Allah herhangi bir topluluğa bir resul gönderdiğinde, o toplum o resule inanmakla yükümlüdür. İnanmadıklarında da Allah onları helak etmiştir. Allah’ın bu sünneti İsrailoğulları ile gerçekleşmeyip Firavun’un kavmi ile gerçekleşmiştir. Bu sebepten dolayı, Hz. Musa, İsrailoğulları için nebi, Firavun kavmi için ise resul konumundadır.³⁹⁵

İsrailoğulları hidayet yolunu bildikleri halde tüm sınırları aşarak dalalet yolunu tercih ettikleri için Allah onların kalplerini mühürlemiş ve onlar için hidayet kapıları sonsuza kadar kapanmıştır.³⁹⁶

وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ
وَأَذَقْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ نَسِئَتَهُمْ يَوْمَ تَأْتِي سُنُورًا أُولَئِكَ هُمُ الْمُكَذِّبِينَ

Meryem oğlu İsa da şöyle demişti: “Ey İsrailoğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat’ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.” Ama o kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, “Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!” dediler.³⁹⁷

Bu ayette İsrailoğulları’nın ikinci döneminden bahsedilmiştir. Bu dönemde Hz. İsa onlara resul olarak gönderilmişti. Hz. İsa’nın resul olarak gönderildiği Âl-i İmran suresinin 49. ayetinde de anlatılmaktadır. Hz. İsa apaçık delillerle Tevrat’ta olanları tasdik ettiği ve Hz. Peygamberin müjdesini verdiği halde İsrailoğulları ona inanmamış ve bunun sonucunda cezalandırılmışlardır. Ondan sonra Hz. Peygamberin bi’setiyle İsrailoğulları’nın üçüncü dönemi başlamış ve bu dönemde onlara açık bir şekilde “Umulur ki rabbiniz size acır. Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız. Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık.”³⁹⁸ denilerek son uyarı yapılmıştır.³⁹⁹

³⁹³ ez-Zühurf, 43/46.

³⁹⁴ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/221.

³⁹⁵ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/ 221-222.

³⁹⁶ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/ 222.

³⁹⁷ es-Saff, 61/6.

³⁹⁸ el-İsrâ, 17/8.

³⁹⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/222-223.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
(٧)

“Yalnız Allah’a teslim olmaya çağırılıp dururken Allah hakkında asılsız şeyler uydurup O’na yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir? Allah zalimlere hidayet nasip etmez.”⁴⁰⁰

Hız. Musa ve Hız. İsa’dan sonra Hız. Peygamber de İsrailoğulları’nı İslam’a davet etmiştir. Ancak onlar İslam’ı kabul etmek yerine Hız. Peygambere ve Kur’an’a iman etmeyerek Allah’a yalan nispet etmişlerdir. Bundan daha büyük zulüm yoktur. Allah da zalimleri hidayete erdirmez. Bir sonraki ayette Yahudilerin Kur’an ve Hız. Peygambere karşı hazırladıkları hile ve sinsi planlarından bahsedilecektir.⁴⁰¹

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

“İsterler ki Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacak!”⁴⁰²

Tevbe suresinin 32. ayeti bu ayete benzemektedir. Medine’deki Yahudiler perde arkasından Müslümanlar aleyhinde çalışır ve yanlış iddialar ileri sürerlerdi. Bazen Kureyş’e gidip Medine’ye saldırmalarını söyler bazen de diğer kabileleri Müslümanlara karşı kışkırtırlardı ama hiçbir zaman Müslümanların karşısına çıkıp bir tavır almazlardı. Haşr Suresinin 14. ayetinde Yahudilerin yüreksiz ve korkak oldukları şöyle dile getirilmiştir: *“Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar.”⁴⁰³*

Yahudilerin İslam ve Müslümanlarla sinsice savaşı sadece Hız. Peygamber dönemiyle sınırlı değildir. Naslarda kıyamete kadar gelecek olan Yahudilerin her zaman Müslümanlara karşı düşmanlık yapacakları zikredilmektedir. Günümüzde Yahudiler İslam âlemine karşı Hıristiyanlarla aynı safta duruyor olsalar da Allah’ın nuru elbette tamamlanacaktır. Yani tüm dünyada İslam’ın galip geleceği muhakkaktır.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ es-Saff, 61/7.

⁴⁰¹ Ahmed, *Beyânü’l-Kur’ân*, 7/223.

⁴⁰² es-Saff, 61/8.

⁴⁰³ el-Haşr, 59/14.

⁴⁰⁴ Ahmed, *Beyânü’l-Kur’ân*, 7/224.

Kıyametten önce dünya çok şiddetli bir savaşa şahitlik edecektir. Bu savaşta Yahudiler ve Hıristiyanlar Müslümanlara karşı savaşacaklardır. Hadislerde bu savaşa “el-Melhemetü'l-Uzmâ” denmektedir. Ayrıca Yahudiler ve Hıristiyanlar bu savaşa “Armagedon” ismini vermişlerdir. Bu savaş sonunda yeryüzünde hiçbir Yahudi kalmayacak ve İslam tek güç olarak dünyada hâkim olacaktır.⁴⁰⁵

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

(۹)

“Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur.”⁴⁰⁶

9. ayetle surenin üçüncü bölümü başlamaktadır. Bu ayette Hz. Peygamberin risaletinin maksadı anlatılmaktadır. Daha önce Kur'an'da Tevbe suresinin 33. ayetinde ve Fetih suresinin 28. ayetinde bu maksat anlatılmıştır. Nebiler ve resuller için Kur'an'da müjdeleyici, uyarıcı, hatırlatıcı vb. sıfatlar kullanılmıştır ancak bu ayette kullanılan üslup Hz. Peygamber için hususidir. Çünkü ayette geçen “el-Hüdâ” kelimesinden kasıt Kur'an-ı Kerim'dir ve daha önceki nebilere verilen şariat düzeni Hz. Peygamberle tamamlanıp “dînu'l-hak” yani adaletli hayat tarzı şeklini almıştır. Dolayısıyla Hz. Peygambere Kur'an ve hak din İslam'ın verilmesinin asıl maksadı, Allah'ın adil nizamını dünyanın diğer tüm dinlerine galip kılmaktır. Bugün hacda toplanan Müslüman sayısı kadar kişi, zikredilen maksadı iyice anlayıp cihat için bir araya gelirse İslam galip gelecektir.⁴⁰⁷

Müşriklerin İslam'ın galip gelmesini istemeyecekleri açıktır. Burada müşriklerden kasıt, sadece putlara tapanlar değil aynı zamanda dünyada ilah olduklarını iddia eden ve Firavun ve Nemrud'un yolundan gidenlerdir. Bunlar hükümlerinin kendi ellerinde olduğunu iddia eden müşriklerin en büyükleridir. Firavun kavmine Kur'an'ın ifadesiyle “*Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti ve altından akıp giden şu ırmaklar benim*

⁴⁰⁵ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'an*, 7/224.

⁴⁰⁶ es-Saff, 61/9.

⁴⁰⁷ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'an*, 7/ 225.

*değil mi?*⁴⁰⁸ diyerek bu büyüklük duygusunu dile getirmişti. Bugün “millet egemenliği”ni slogan haline getirenlerle Firavun arasındaki tek fark, Firavun iddiasını tek başında dile getirirken, diğerleri bunu bir topluluk adına ileri sürmektedir. Böylesi zor bir durumda Allah’ın hâkimiyetini ve adaletini savunanlar canlarıyla ve mallarıyla büyük bedeller ödemek zorunda kalmaktadırlar. Gelecek ayetlerde bu bedellerin ve fedakârlıkların mükâfatı zikredilecektir.⁴⁰⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُجْبِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾

“Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticaretin yolunu size göstereyim mi?”⁴¹⁰

Bu ayet iman edenlerin dikkatini çekmektedir. Bu ayet aynı zamanda cehennem azabından kurtaracak amelleri dile getirmek için bir hazırlık mahiyetindedir.⁴¹¹

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

*Allah’a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır.*⁴¹²

İman edenleri cehennemden kurtaracak amel bu ayette anlatılmaktadır. Allah ve Resulüne hakkıyla iman etmek ve Allah yolunda can ve malla cihat etmek mü’minler için hayırlıdır ve onları cehennem azabından kurtarır. Nisa suresinin 136. ayeti de bu ayet ile aynı mefhumu taşımaktadır.

Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapmıştır.⁴¹³

⁴⁰⁸ ez-Zühurf, 43/51.

⁴⁰⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/225.

⁴¹⁰ es-Saff, 61/10.

⁴¹¹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur’ân*, 7/226.

⁴¹² es-Saff, 61/111.

⁴¹³ en-Nisâ, 4/136.

Her iki ayette de iman ettiklerini söyleyenlerin nasıl gerçek mü'min olacakları beyan edilmiştir. Hücurât suresinin 15. ayetinde de gerçek mü'min olmanın ölçüsü anlatılmaktadır. “Mü'minler ancak, Allah'a ve resulüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır.”⁴¹⁴ Zikredilen ayetlerden anlaşıldığı üzere Allah'a ve Resulü'nün getirdiklerine iman ve Allah yolunda hem mal gem de canla her şeyle cihat etmek her mü'minin asıl görevidir.⁴¹⁵

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ
ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (١٢)

“O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kazanım budur.”⁴¹⁶

Asıl ve en büyük başarı ve kazanım ahiretteki başarıdır. Her mü'min ahiretteki başarı ve kazanımı dünyadaki her başarıdan daha üstün görmelidir. Allah yolunda cihat ederken ilk olarak bu başarıyı hedeflemelidir. Müslüman, İslam'ın galip gelmesi için çaba gösterirken dünyadaki başarı üzerinde çok fazla durmaksızın Allah rızasını gözetlemeli ve ahiretteki başarıya odaklanmalıdır. Çünkü insan sonucu ne olursa olsun sadece çabalamakla mükelleftir. Ancak bu çaba Hz. Peygamberin metoduna uygun olmalıdır. Bu metot, Hz. Peygamber vasıtasıyla Allah tarafından mü'minlere anlatılmıştır.⁴¹⁷ Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا: “Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik.”⁴¹⁸

وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ (١٣)

“Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi mü'minleri müjdele.”⁴¹⁹

⁴¹⁴ el-Hücurat, 49/15.

⁴¹⁵ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/226.

⁴¹⁶ es-Saff, 61/12.

⁴¹⁷ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 226-227.

⁴¹⁸ el-Maide, 5/48.

⁴¹⁹ es-Saff, 61/13.

Mü'minlere cihat sayesinde ahiretteki başarı ile beraber dünyadaki başarı da verilecektir. Müslümanlar beşer olmaları hasebiyle dünyada da galip gelmeyi çok isterler. Allah da sevinmeleri için onlara yardımıyla fetih nimetini verecektir.⁴²⁰

Bu ayette Ahzab olarak da isimlendirilen Hendek gazvesindeki fetihten bahsedilmiştir. Hicretin 5. senesinde yapılan bu savaşta Müslümanlarla Mekkeli müşrikler karşı karşıya gelmiştir. Ahzap suresinde bu savaşın detayları yer almaktadır. Ayette mü'minlere hem dünyevî müjde hem de uhrevî müjde verilmektedir. Mü'minlere dünyadaki müjdeyi bizzat Hz. Peygamber şöyle vermiştir: “لن تغزوكم قريش بعد عامهم”⁴²¹ Bu hadisle Hz. Peygamber Hendek savaşından sonra Kureyş'in savaşmak amacıyla Müslümanların üzerine gelemeyeceklerini, Müslümanların ise Kureyş'in üzerine gidecekleri müjdesini vermiştir. Mü'minlere cihadın meyvesi olarak verilecek uhrevî müjde ise cennettir.⁴²²

10-13. ayetlerde cehennem azabından kurtulmanın tek yolunun hakiki iman ve Allah yolunda cihat etmek olduğu anlatılmaktadır. Bu ayetlerdeki anlatım üslubuna fizyolojide “ya hep ya hiç yasası” (all or none law) denilmektedir. Buna göre bir şey belli durumlarda gerçekleşiyorsa, o durumlar vuku bulmadan o şey gerçekleşmez. Bunun başka yolu yoktur. İnsanın istemli kasların durumu da bu şekildedir. Stimulus yani uyarı tam olunca kasılma meydana gelir, stimulus olmayınca hiç kasılma olmaz. Yani insan cehennemden ya imanıyla ve cihadiyla kurtulur ve cennete gider ya da cehennem ateşinde yanar. Başka seçenek yoktur.⁴²³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمَّا تَطَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ (١٤)

Ey iman edenler! Allah'ın yardımcısı olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havârilere, “Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” diye sorduğunda havâriiler, “Biziz Allah'ın yardımcısı!” demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâr etmişti. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler.⁴²⁴

⁴²⁰ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 227.

⁴²¹ İbn Kesîr, *Tefsiri İbn Kesir*, 6/396.

⁴²² Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 227-228.

⁴²³ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 228.

⁴²⁴ es-Saff, 61/14.

Bu ayette mü'minlere Allah'ın yardımcısı olma emri verilmiştir. Allah'ın yardımcıları olmak, onun dinini yüceltmek için can ve mal ile savaşmak demektir. Aynı şekilde Hz. İsa da Havarîlere “Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” diye sormuştur. Yani Hz. İsa'ya yapılacak yardım ancak Allah'ın yoluna girmektir. Fetih suresinin 10. ayetinde buna benzer bir durum anlatılmaktadır. “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir.”⁴²⁵ Yani zahiren biât Hz. Peygambere yapılmakta ancak söz Allah'a verilmektedir. Dolayısıyla Allah'a yardımcı olmanın yolu onun gönderdiği elçisine yardımcı olmaktır.⁴²⁶

Hız. İsa'nın davetini kabul ederek Havarîler Allah'ın yardımcıları olmayı kabul etmişlerdir ve İsrailoğulları'ndan bir cemaat Hz. İsa'ya iman etmişken diğer cemaat onu inkâr etmiştir. Allah da iman eden cemaati düşmanlarına karşı onlara yardım edip zafere ulaştırmıştır. Ancak bu zafer için Hz. İsa'nın yandaşları yaklaşık 300 sene mücadele etmişler ve sayısız zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Söz konusu kavim dışında üç asır kadar uzun bir süre hiçbir nebi veya resulün kavmi sabretmemiştir. Müfessirlerin çoğu, Yasin suresinin başında anlatılan üç resulün de Havarîlerden olduğu kanaatinde idiler. Onlar resulün resulü yani Hz. İsa'nın elçileri idi. Burûc suresinde anlatılan iman ehli de Hz. İsa'nın yandaşlarıdır ve zamanın hükümdarı Zûnüvâs kendilerini Hendeğe atıp diri diri yakmıştır. Ayrıca Rum imparatorundan korktukları için mağaraya sığınan Ashâb-ı Kehf de Hz. İsa'ya inananlardandı. Üç asrın fedakârlıklarından sonra Bizans yönetimi Hz. İsa'nın getirdiği dini kabul etmiştir. Ayette bu zaferden bahsedilmektedir.⁴²⁷

Söz konusu zaferden sonra Hz. İsa'ya iman edenler dalaletle düştüklerinde Allah'a şirk koşmaya başlamışlardır. Bu şirk, şirklerin en ağırı ve en kötüsüydü. Onlar kendi peygamberlerini Allah'ın oğlu olarak nitelemeye başlamışlardı. Günümüzde de bazı çevrelerde naat yazan kişiler, Hz. Peygamber sevgisinde ve aşkında aşırılığa kaçıp onu Allah'la eşit konuma koymaktadırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey Ehl-i

⁴²⁵ el-Fetih, 48/10.

⁴²⁶ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 229.

⁴²⁷ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 229-230.

kitap! Dininizde aşırı gitmeyin"⁴²⁸. Bu emir sadece ehl-i kitap için değil tüm Müslümanlar için de geçerlidir.⁴²⁹

4.2.4. Mukayese

Fatiha suresinin tefsirinde olduğu gibi Lahorî ve İsrar Ahmed, Osmânî'den farklı olarak ayetlerin tefsirlerine geçmeden önce sureye hazırlık mahiyetinde başlık veya başlıklar koymuşlardır. Lahorî'nin bu başlıkları "Surenin Konusu" veya "Suredeki Birinci Rükû'un Özeti" şeklindeyken, İsrar Ahmed "Giriş" şeklinde bir başlık koymuştur. Lahorî'ye göre surenin ana konusu "Mücahitlerin Sorumlulukları" şeklindedir. İsrar Ahmed ise "Dinin galibiyeti ve bu galibiyet için yapılması gereken faaliyetler" şeklinde surenin ana konusunu bildirmiştir. Her iki müfessir de surenin ana konusunu belirtirken farklı kelimelerle aynı şeyi ifade etmişlerdir. Hem Lahorî hem de İsrar Ahmed Saff suresinin Cuma suresiyle olan irtibatı üzerinde durmuşlardır.

Lahorî, surenin her iki rükû'unda geçen konuları ayrı ayrı zikretmiştir. İsrar Ahmed ise surenin tamamını dörde bölüp her bölümde anlatılan konuyu izah etmiştir. Ahmed, her iki müfessirden farklı olarak "Giriş" kısmında surenin ilk ayetindeki tesbih konusunu geniş bir şekilde ele almıştır. Ayrıca surenin ana konusu olan cihadın önemi ve yöntemini farklı örneklerle izah etmiş ve günümüzde cihadın ne şekilde yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.

Ayetlerin tefsirlerine bakıldığında Lahorî'nin diğer iki müfessire göre daha sınırlı açıklama yaptığı görülmektedir. Lahorî, tefsir yaparken konuların detayına inmeden ayetler arasında bağ kurarak basit bir dille açıklama yapmakla yetinmiştir ve bu sebepten onun tefsiri tercüme yöntemini kullandığını söylemek mümlündür. Osmânî ve İsrar Ahmed ise daha detaylı bir tefsir yöntemini benimsemişlerdir.

Osmânî, ilk dört ayetin tefsirini bir arada yapmıştır. Müfessir ayetlerin nüzul sebebini anlattıktan sonra Nisa suresinin 77. ayetiyle konuya açıklık getirmiştir. Böylece Kur'ân ile Kur'ân'ı tefsir etme yöntemini kullanmıştır. İsrar Ahmed ise 1. ayeti tefsir

⁴²⁸ en-Nisâ, 4/171.

⁴²⁹ Ahmed, *Beyânü'l-Kur'ân*, 7/ 230.

ederken tesbih çeşitleri hakkında bilgi verdikten sonra Allah'ın “el-Azîz” ve “el-Hakîm” sıfatları üzerinde durmuştur. Ahmed, ikinci ve üçüncü ayette kullanılan kınama üslubunun arka planını anlattıktan sonra ayetlerin bugünkü insanlara nasıl hitap ettiği hususunu açıklamıştır. Dördüncü ayette geçen (بُنْيَانٌ مَّرْصُورٌ)-*sağlam örülmüş duvar*- ifadesini Kehf suresinin 96. ayetiyle açıklamıştır. Müfessir söz konusu ayetten maksadın İslam'daki en yüksek iyiliğin ve Allah'ın en sevdiği amelin cihat olduğunu bildirmek olduğunu felsefi bir çerçevede izah etmiştir.

Surenin 5. ayetinde Hz. Musa'nın kavminden gördüğü eziyetten bahsedilmektedir. Osmânî, Mâide suresinin 25. ayetiyle konuya açıklık getirmişken, İsrar Ahmed Ahzab suresinin 69. ayetiyle ayeti tefsir etmeye çalışmıştır. Ayrıca Ahmed, Osmânî'den farklı olarak eziyetin çeşitlerinden de bahsedip Hz. Musa'nın resul veya nebi olma konusunu tartışmıştır.

6. ayette, Hz. İsa'nın kavmine Hz. Peygamber'i müjdelediği anlatılmaktadır. Bu ayetin tefsirinde Osmânî, “Tembih” başlığı altında İbn Kesîr'den bir nakil yaparak konuyu izah etmiştir. Ayrıca *Tefsîr-i Hakkânî*'yi söz konusu ayetin araştırılması için kaynak olarak zikretmiştir. Ayeti izah ederken günümüzde bulunan Kitab-ı Mukaddes'ten de bazı bilgiler zikretmiştir. İsrar Ahmed ise söz konusu ayetin tefsirinde İsrailoğullarının Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Peygamber dönemlerindeki durumlarından bahsetmiştir.

Osmânî, İsrar Ahmed'ten farklı olarak 7. ayette geçen (لَا يَهْدِي)- *Allah zalimlere hidayet nasip etmez*-kelimesinin ifade edebileceği iki anlamı zikretmiştir. Yine Osmânî, 8. ayetteki (بِأَفْوَاهِهِمْ)-*ağızlarıyla*-kelimesinden kast edilebilecek iki anlamı zikretmiştir. Ahmed ise söz konusu ayeti Tevbe suresinin 32. ve Haşr suresinin 14. ayetiyle tefsir etmektedir. Ayrıca ayetin tefsirinde kıyametten önce dünyada vuku bulacak şiddetli bir savaş ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu savaşta Yahudilerin ve Hıristiyanların Müslümanlara karşı savaşıacaklarını, hadislerde bu savaşa “el-Melhemetü'l-Uzmâ” dendiğini, Yahudilerin ve Hıristiyanların bu savaşa “Armagedon” ismini verdiklerini, bu savaşın sonunda yeryüzünde hiçbir Yahudi'nin kalmayacağını ve İslam'ın tek güç olarak dünyada hâkim olacağını bildirmiştir.

Osmânî, Saff suresinin 9. ayetinin Tevbe suresinin 33. ayetiyle aynı olduğu için onu tekrar tefsir etmeyip okuyucuyu Tevbe suresindeki ayete yönlendirmiştir. Osmânî, söz konusu ayette Hz. Peygamberin risaletinin maksadının anlatıldığını beyan etmiştir ve ayetteki üslubun Hz. Peygambere has olduğunu vurgulamıştır.

Osmânî 10, 11 ve 12. ayetlerin tefsirini bir arada yapmıştır. Söz konusu ayetlerin tefsirinde cihadın önemi üzerinde durulmuştur. Ahmed, 10. ayetin cehennem azabından kurtaracak amelleri zikretmek için hazırlık mahiyetinde olduğunu belirttikten sonra 11. ve 12. ayeti diğer ayetlerle şerh etmiştir.

Osmânî, 13. ayeti basit bir dille açıkladıktan sonra 14. ayetin tefsirinde Havarîlerle ilgili kısa bir bilgi vermiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili Şah Veliyyulah ed-Dihlevî'den bir nakil yapmıştır. Ahmed ise, 13. ayette konu edinen fethin Hendek gazvesindeki fetih olduğunu bildirmiştir. Müellif, Hendek savaşı ile ilgili bilgi verdikten sonra konuyla ilgili bir hadisi de zikretmiştir. Ayrıca müfessir 10-13 ayetlerin konusunu, fizyolojideki bir terim ile açıklamıştır. Son ayette ise Havarîlerin çekmiş olduğu sıkıntıları ve Kur'ân'ın diğer surelerde de Havarîlerden bahsedildiğini geniş bir şekilde izah etmiştir.

BÖLÜM V

SONUÇ

Hint alt kıtası, tarih boyunca birçok farklı din mensuplarına kişilere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm gibi bazı özellikleri bakımından birbirine yakın olan dinler, bu muhitte ortaya çıkmıştır. Ayrıca zikrettiğimiz dinlere uzak ve kültürlerine yabancı olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dini gelenekler de bu bölgede varlık göstermişlerdir. İslam medeniyetinin Hint alt kıtasında yarattığı etki çok büyüktür. İslam, söz konusu bölgeye Araplar vasıtasıyla ulaşmıştır. Araplar da fethettikleri bölgelere dinleriyle beraber, dillerini, örf ve adetlerini de götürmüşlerdir.

İslam, Hindistan'da ve onun dışında Müslümanların fethettikleri her yerde din, otorite ve medeniyet olup herkesin hayatına girmiştir. İslam'ın doğasında her zaman olgun bir medeniyeti inşa etmek vardır. İslam'ın Hindistan'a götürdüğü en göze çarpan şey, eşitlik anlayışıdır. Bu eşitlik, cinsiyet, siyasal ve sosyal eşitliktir. İslam'da bir beşer olarak herkes eşittir. İslam'ın bu adalet düzenini fark eden kast sisteminin alt tabakasında yer alan birçok Hindu, İslam'ı kabul etmişlerdir. Bu durum, onları Hinduların kendilerine uyguladığı şiddet ve kötü muameleden kurtarmıştır.

Bu çalışmanın ilgilendiği, Hint alt kıtasının son iki asırlık tarihine bakıldığında, 19. yüzyılın ortasına kadar bölgeye Bâbürlülerin (1526-1857) bölgeye hâkim olduğu görülmektedir. 1857, yaklaşık bir asır sürecek bölgedeki İngiliz hâkimiyetinin başlangıç yılıdır. 1947 yılında, Pakistan ve Hindistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. İlk Urduca tefsir de Bâbürlüler döneminde yazılmıştır. Bâbürlü-İngiliz döneminde siyasi kargaşaların içinde yaşayan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), mücadele ve eserleriyle bölgedeki Müslümanlarda büyük tesirler bırakmıştır. Urduca tefsirler üzerinde hicri 10. asrın sonunda çalışmalar yapılmaya

başlanmıştır. Dihlevî, Hindistan'da Kur'an ve Kur'an ilimleri ile ilgili hareketi başlatan isimdir.

Hint alt kıtasında son iki yüzyılda çok sayıda medrese kurulmuştur. Çoğu medresenin müfredatında tefsir dersi yer almıştır. Medreselerde fikrî, ilmî ve mezhebî oluşumlara göre ilimler okutulmuştur.

Bu çalışma için seçilen 19. ve 20. yüzyılda söz konusu bölgede yaşamış Ahmed Ali Lahorî, Şebbîr Ahmed Osmânî ve İsrar Ahmed adlı müfessirler birbirine yakın veya aynı dönemde yaşamış olsalar da her birinin yazdığı tefsir, özellikleri açısından diğerlerinden farklıdır. Her birinin Hint alt kıtasındaki Müslümanlar için ortaya koydukları mücadele tarzı da farklıdır.

Ahmed Ali Lahorî tebliğinde halka dönük tebliğ çalışmalarına ağırlık vermiş, camileri tebliğ mekânı olarak kullanmış, hayatın çok farklı alanlarında fetvalar yayınlamıştır. Şebbîr Ahmed Osmânî'nin muhaddis kimliği daha öne çıksa da tefsir, kelam, fıkıh, tarih, coğrafya, kıraat, dilbilimleri, astronomi, tıp ve fen gibi ilim dallarında bilgisiyle dikkat çeken çok yönlü bir âlimdir. Pakistan'ın bağımsızlığında hem bir âlim hem de bir siyasetçi olarak büyük rol oynamıştır. İsrar Ahmed'in en belirgin özelliği, Pakistan'a hilafet ve şeriat sistemini getirmek için gösterdiği muazzam çabadır. Hayatı boyunca bu ideal için çalışmış ve bu amaçla farklı cemaatler kurmuştur. 7 ciltlik tefsiri de seçilen diğer müfessirlerin eserlerinden çok daha kapsamlıdır.

Müfessirlerin tefsir çalışmalarına bakıldığında her üçünün de kendine mahsus yöntemleri olduğunu söylemek mümkündür. Lahorî, diğer iki müfessirden farklı olarak surelerin her rükû'unda geçen konuları ayrı ayrı zikretmiş ve böylece her rükû'un özetini okuyucuya sunmuştur. Osmânî ise, Şeyhülhind Mahmûd Hasan'ın mealindeki bazı kelilemelere dipnotlar koyarak sayfa altı veya kenarlarında bunların ayrıntılı tefsirini yapmıştır. Osmânî'nin tefsirinde diğer iki tefsire göre daha çok kaynak kullanıldığı görülmüştür. Muhtemelen bunun sebebi, onun Diyûbend medreselerinde uzun yıllar ders okuyup okutması ve daha çok klasik ilim geleneğine bağlı olmasıdır.

İsrar Ahmed'in çalışması, diğer iki müfessire göre daha kapsamlıdır. O her surenin altında "Giriş" ve "Tefsir" başlığını açmıştır. Giriş bölümünde surenin Kur'ân'daki yeri ve önemi, diğer surelerle olan irtibatı, surenin ana konusu vb. birçok malumatı sunmaktadır. Ayrıca söz konusu başlık altında ayetleri, surenin ana konusu ve hedefine bağlı olarak farklı şekillerde tasnif etmektedir. İsrar Ahmed, meslekten bir tabip olduğundan dolayı bazı ayetleri modern tıptaki kavramlarla açıklamaya çalışmıştır. Zaman zaman felsefi kavramlara da yer vermiştir.

Ahmed Ali Lahorî ve İsrar Ahmed, Osmânî'den farklı olarak, herhangi bir surenin tefsirine başlamadan o sureye hazırlık mahiyetinde bilgiler kaydetmektedirler. Örneğin, Fatiha suresinin tefsirinde Lahorî ve İsrar Ahmed surenin farklı isimleri hakkında bilgi vermişlerdir. Saff suresi tefsirinde ise özellikle Osmânî ve İsrar Ahmed'in Ehl-i Kitap hakkında geniş açıklamalar yaptıkları görülmüştür.

Her üç müfessirin de tefsirlerinin hacmi farklıdır. Ahmed Ali Lahorî ile Şebbîr Ahmed Osmânî'nin tefsirleri birer cilt olmasına rağmen Lahorî'nin tefsiri, tefsîrî tercüme yöntemiyle yazıldığı için Osmânî'ye göre daha kısa açıklamalar ihtiva etmektedir. Lahorî, genellikle ayetin anlamını basit bir dille izah etmekle yetinirken Osmânî, Lahorî'ye nisbetle ayetleri biraz daha detaylı tefsir etmekte ve ondan farklı olarak zaman zaman ayetlerin sebebi nüzulünü ve diğer müfessirlerin de ayetle ilgili görüşlerini zikretmiştir. İsrar Ahmed'in tefsiri yedi ciltli bir eser olduğu için hadis, fıkıh, kelam, Arapça grameri ve başka birçok alanla ilgili bilgiler de içermektedir.

Yukarıda anlatılan tefsirlerin özellikleri dikkate alınırsa Kur'ân'ı basit ve kolay bir dille yazılan bir eser üzerinden anlamak için Ahmed Ali Lahorî'nin tefsirine, çok fazla ayrıntıya girmeden ayetleri ve ayetlerin geçtiği konuyu anlamak için Şebbîr Ahmed Osmânî'nin tefsirine ve ayetleri daha geniş açıdan incelemek için de İsrar Ahmed'in tefsirine başvurulabilir.

REFERANSLAR

- Ahatlı, Erdinç, Haq, İnam ul. “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethü’l-Mülhim Bi-Şerhi Sahîhi’l-İmam Müslim” adlı eseri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/37 (2018): 21-53.
- Ahmad, Anis. “Mevdûdî”. *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, 29:432-437.
- Ahmad, Shagufta. “Dr. İsrar Ahmad’s Political Thought and Activities”. Yüksek Lisans Tezi, Mc Gill University, Montreal 1993.
- Ahmad, Shakeel. “Tanzim-i İslami Pakistan: A Social Religious Study, 1975-2010”. Doktora Tezi, International Islamic University, İslamabad 2018.
- Ahmed, İsrar ve Çiştî, Yusuf Selîm ve Niyazi, Seyyid Nezir. *Musalman Ummato Ka Mâzî, Hal Or Mustakbal*. 1. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2005.
- Ahmed, İsrar. *Beyânü’l-Kur’ân*. 3. bs., Peşaver: Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2009.
- Ahmed, İsrar. *Dâvet-i Rucû’-i İla’l-Kur’ân*. 3. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2001.
- Ahmed, İsrar. *Ehd-i Hâzir Me İslâmî Riyâsat Or Ma’îşat Ke Çand Bunyâdî Mesâil*. 1. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2002.
- Ahmed, İsrar. *Hakikat-i İman*. 2. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2004.
- Ahmed, İsrar. *Hutûbât-ı Hilâfet*. 4. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2005.
- Ahmed, İsrar. *İslam Me Orat Ka Makam*. 11. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2005.
- Ahmed, İsrar. *Kurb-i İlâhî Ke Do Merâtib*. 4. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2005.
- Ahmed, İsrar. *Mutâla‘a-ı Kur’ân-i Kerîm Ka Muntahab-i Nisâb*. 2. bs., Lahor: Merkez-i Encümen-i Hüddâmü’l-Kur’ân, 2010.
- Ahmed, İsrar. *Tehrîk-i Cemaât-i İslâmî*. 2. bs., Lahor: Tanzîm-i İslâmî, 2008.
- Ahmed, İsrar. *The Genesis of Tanzeem-e-Islami*. 1. bs., Lahor: Maktaba Khuddam-ul-Qur’an, 2006.
- Ahsan, M. Manazir. “Cemaât-i İslâmî”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 7:291-293.

- Ali, Hâkim. *Molana Ahmad Ali Ke Hairat Angez Vâki'ât*. 3. bs., Karaçi: Beytu'l- İlm, 2010.
- Aziz, Amtul ve Shah, Saleem. "Neş'etü Ulûmi'l-Kur'ân fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve tatavvurihâ". *The Scholar Islamic Akademik Research Journal*, 3/2 (2007): 35-65.
- el-Belâzürî, Ebü'l-Hasen. *Fütûhu'l-Buldân*. Beyrût: Dârü'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1978.
- Birişik, Abdulhamit. "Ubeydullah es-Sindî". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, 42:27-29.
- Birişik, Abdulhamit. *Hind Atkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. 3. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.
- Buhârî, Muhammed Ekber Şah. *Bîs Ulemâ-ı Hak*. 1. bs., Lahor: Mektebe-i Rahmâniyye, 2002.
- Deghi, Ali Gholami. "The Historical Signs of the Peaceful Advent of Islam to Indian Subcontinent". *International Journal of Scientific Study*, 5/4 (2017): 988-998.
- Dönmez, İbrahim Kâfî. "Sedd-i Zerâi'", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, 36:277-282.
- Eren, Halit. "Ali Garh". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, 2:460.
- Fowzan, Rawan. "Hudûdu't-Tefsîr el-Mevdû'î". *Journal of Islamic & Religious Studies*, 3/1 (2018). 27-45.
- Gani, Muhammad Osman. *Melfûzât-ı Ahmed Ali*. 1. bs., Lahor: Encümen-i Hüddâmü'l-İslam, 1964.
- el-Gorî, Seyyid Abdülmâcid. "el-Muhaddis eş-Şeyh Şebbîr Ahmed Osmânî ve cuhûduhû fi'l hadis en-Nebevî". *Jurnal Ilmiah Berwasit (INHAD)*: 97-123.
- Gulamurrahman, Muhammad. "Cuhûdu ulemâi'l-Hind fi ilmi usûli't-tefsîr". *el-Mu'temeru'l-âlemiyyu's-sâlisu li'l-bâhisîn fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 09-10-11 Nisan 2015 Fas, 2015, Müessesetü'l-buhûs, (Fas:2015), 390-414.
- Hakkânî, Abdulkayyûm. *Ahmed Ali Lahorî Ke Resâil*. 1. bs., Noşehra: el-Kâsım Akademi Câmi'a Ebû Hüreyre, 2009.
- Hakkânî, Abdulkayyûm. *Tezkireh-u Sevânih-i Allâme Şebbîr Ahmed Osmânî*. 1. bs., Noşehra: el-Kâsım Câmi'a Ebû Hüreyre, 2005.
- Han, Abdulhamit. *Merd-i Mümin*. 1. bs., Lahor: Ferozsons Private Limited, 1992.
- Hashimi, Junaid Ahmed ve Hashimi, Syed Azkiya. "Ulûmu'l-Kur'ân fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye, en-Neş'e ve'l-hasâis". *Pakistan Journal of Islamic Research*. 10 (2000): 185-210.

- İbnü'l-Esîr, İzzüddin. *el-Kâmil*. tahk. Muhammad Yusuf ed-Dakkâk. Beyrut: Darül Kütübi'l- İlmiyye, 1987.
- İkram, Muhammed. *Âb-i Kevser*. 8. bs., Lahor: Sakâfat-ı İslâmiyye, 1964.
- İslam, Arshad. "The civilizational role of Islam in the Indian Subcontinent: The Delhi sultanate". *Intellectual Discourse*. 25/1 (2017): 103-136.
- Karasakal, Şaban. "Hindistan'da bir müfessir: Kâdî Senâullâh Pânipetî". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/4 (2016): 69-85.
- Kâsemî, Muhammed Envâru'l Hasan Enver. *Kemâlât-ı Osmânî*. 1. bs., Multan: İdâre-i Telifât-ı Neşriyye, 2006.
- Lahorî, Ahmed Ali. *Haq Parast Ulamâ Ki Modûdiyat Se Nârâzgî Ke Asbâb*. 2. bs., Lahor: Encümen-i Hüddâmü'l-İslâm, 1997.
- Lahorî, Ahmed Ali. *Kur'ân-i Aziz*. Lahor: Zafar Sons, 2019-2020.
- Lahorî, Ahmed Ali. *Meclis-e Zikr*. 1. bs., Lahor: Punjab Press.
- Lahorî, Ahmed Ali. *Resâil-i Encümen-i Hüddâmüddîn*. Lahor: Encümen-i Hüddâmü'l-İslâm.
- Laskar, MD. Fazlur Rahman. "Life and Works of Shabbir Ahmed Uthmani". Doktora Tezi, Gauhati University, Badarpur 1998.
- Marifat, "Hazrat Maulana Ahmed Ali Lahorî (RA)", Issuu, https://issuu.com/almarifat/docs/sawanay_hazrat_ahmad_ali_lahorira, (Erişim Tarihi: 04.08.2008).
- Merçil, Erdoğan. "Mahmûd-ı Gaznevî". *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 27:362-365.
- Mirza, Ayyub Baig. "Ek Şahs Sâre Şehar Ko Vîrân Kar Gaya", *Nidây-ı Hilâfet*. 19/17 (2010): 3-4.
- Muîn, Kamâlî. "Dr. Israr Ahmed-Ek Âlim Bâ Amal", *Nidây-ı Hilâfet*. 19/17 (2010): 31-32.
- en-Nedvî, Mesud. *Târihu 'd-da've'l-İslâmiyye fi'l Hind*. ed-Dârü'l-Arabiyye.
- en-Nedvî, Muhammad Vâzıh Reşîd el-Hasanî. *Hareketü't-Ta'lîmi'l-İslamiyye fi'l-Hind*. 1. bs., Laknaû: el-Mecama'u'l-İslamiyye el-İlmiyye, 2006.
- en-Nemir, Abdülmünim. *Târihu'l- İslâm fi'l-Hind*. 1. bs., Beyrût: el-Müessesetü'l-Câmi'iyye li'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzî', 1981.
- Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Hutûbât-ı Osmânî*. Haz. Envâru'l-Hasan Şerkoti. 1. bs., Lahor: Nazar Sons, 1972.
- Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Tefsîr-i Osmânî*, Lahor: Ahmed Osman Printers, 2020.
- Özcan, Azmi. "Hindistan", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, 18:75-81.

- Özcan, Azmi. “Pakistan”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, 34:147-149.
- Pakdemirli, M. Nur. “Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”. *EKEV Akademi Dergisi*, 19/62 (2015): 425-454.
- Qureshi, M. Naeem. “Hindistan Hilafet Hareketi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, 18: 109-111.
- Qureshi, M. Naeem. “Hindistan Müslümanları Birliği”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, 18: 111-112.
- es-Sâdâtî, Ahmed Mahmud. *Târîhu'l-Muslimîn fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve Hazârâtihim*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1907.
- Siddiqui, İqtidar Husain. “Muhammed b. Kâsım es-Sakafî”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, 30:548-549.
- Sind, Yusuf Ahmad Gulûm. “Medârisü't-Tefsir fi şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye fi'l-fetre (1866-2007)”. Doktora Tezi, Câmî'atü Ümmdürman el-İslâmiyye, Ümmdürman 2009.
- Şakir, Mahmûd. *Mevatinu's-şû'ûbi'l-İslâmiyye fi Âsya*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1972.
- Şerkoti, Envâru'l-Hasan. *Hayât-ı Osmânî*. 1. bs., Karaçi: Mektebe-i Dârülulûm, 1985.
- Tanzeem-e-Islami, “The Founder-DR ISRAR AHMAD”, *Tanzeem-e-Islami*, <https://tanzeem.org/organization/the-founder/>. (Erişim Tarihi: 14.04.2010).
- Ullah, Rahmat. “Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslâmî'nin Karşılaştırmalı Analizi”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10/3 (2018). 31-38.
- Zahid, Farhan. “Pakistan's Tanzeem-e İslami and its Troublesome Extremist Links”. *The Jamestown Foundation*. 15/21 (2017): 5-7.

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Faizan Ur Rehman

Eğitim:

2010-2014 İmam Hatip Lisesi, Mustafa Germirli Anadolu İmam Hatip Lisesi, Türkiye

2015-2019 Uluslar Arası İslam ve Din Bilimleri, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Türkiye

